

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 1 - 2018/2019

Paula Thijs, Maria Kranendonk, Laura Mulder, Frank Wanders,
Geert ten Dam, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden
en Schoolloopbanen

jaar 1 - 2018/2019

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Paula Thijs, Maria Kranendonk, Laura Mulder, Frank Wanders,
Geert ten Dam, Tom van der Meer & Herman van de Werfhorst

Universiteit van Amsterdam
www.adks.nl

Samenvatting

Dit rapport brengt de steun in kaart voor een aantal belangrijke waarden en principes van de democratische rechtsstaat onder Nederlandse leerlingen van het eerste jaar van de middelbare school. De bevindingen komen voort uit de eerste ronde van het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS), een meerjarig onderzoek waarbij Nederlandse leerlingen gedurende het voortgezet onderwijs worden gevolgd om de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen. Voor deze eerste ronde zijn in het schooljaar 2018/2019 zo'n 2500 leerlingen in de eerste klas van het voortgezet onderwijs met behulp van vragenlijsten ondervraagd op 49 middelbare scholen verspreid over Nederland.

De resultaten laten zien dat Nederlandse leerlingen in het eerste jaar van de middelbare school de kernwaarden van de democratische rechtsstaat in hoge mate ondersteunen. Een groot deel van deze leerlingen hecht belang aan de vertegenwoordigende of directe democratie, de scheiding der machten, besluitvorming op basis van consensus, vrijheid van meningsuiting en gelijke rechten.

In de afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsrechtenis heeft het merendeel van de leerlingen een voorkeur voor besluitvorming op basis van consensus. Jongeren willen snel rekening houden met de belangen van de minderheid. Ook willen zij het stemrecht van kwetsbare groepen niet inperken.

De steun voor de vrijheid van meningsuiting is onder jongeren groot. Toch vinden zij ook dat deze grenzen heeft, vooral wanneer andere groepen zich daar gekwetst of gediscrimineerd door kunnen voelen of wanneer wordt opgeroepen tot geweld.

Tegelijkertijd bestaan er aan het begin van het voortgezet onderwijs al aanzienlijke verschillen tussen leerlingen naar het opleidingsniveau waarop zij instromen. Leerlingen op het havo en het vwo hebben meer dan vmbo-leerlingen steun voor de representatieve democratie, meer vertrouwen in politici, en een grotere neiging om later te gaan stemmen bij verkiezingen. Deze verschillen komen ook tot uiting in interesse in maatschappij en politiek, de mate waarin zij hier met hun ouders over praten, hun kennis over politiek, en het politieke zelfvertrouwen. Deze opleidingskloven worden onder volwassenen al langer waargenomen, maar blijken al aanwezig bij leerlingen die pas net aan het voortgezet onderwijs zijn begonnen.

25 oktober 2019

ADKS

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Belangrijkste bevindingen	6
Voorwoord	10

I Democratische kernwaarden 14

1. Steun voor de democratie 15

1.1 Inleiding	15
1.2 Bestuursvorm	16
1.3 Vertrouwen in ambtsdragers	20
1.4 Intentie om te gaan stemmen	22
1.5 Goed burgerschap	24
1.6 Conclusie	27

2. De meerderheid beslist? 29

2.1 Inleiding	29
2.2 Omvang van de meerderheid	30
2.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken	31
2.4 Verschillende situaties	34
2.5 Conclusie	36

3. Scheiding tussen de wetgevende en rechtssprekende macht 39

3.1 Inleiding	39
3.2 Steun voor de scheiding der machten	40
3.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken	41
3.4 Scheiding der machten in andere landen	45
3.5 Conclusie	46

4. Gelijke rechten 49

4.1 Inleiding	49
4.2 Veel steun voor gelijke rechten	50
4.3 Meerderheidsprincipe versus gelijkheidsbeginsel	52
4.4 Conclusie	57

5. Steun voor de vrijheid van meningsuiting 60

5.1 Inleiding	60
5.2 Steun voor de vrijheid van meningsuiting	61
5.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken	62
5.4 Grenzen aan de vrijheid van meningsuiting?	63
5.5 Conclusie	68

6. Democratische dilemma's	70
6.1 Introductie	70
6.2 Gemiddeld nemen jongeren een duidelijke positie in op democratische dilemma's	71
6.3 Meisjes neigen meer naar gelijkheid dan jongens	72
6.4 Positie op democratische dilemma's wordt beïnvloed door opleidingsniveau	74
6.5 Geen verschil naar sociaaleconomische status bij dilemma vrijheid van meningsuiting versus kwetsen	76
6.6 Verschillen tussen jongeren naar migratie-achtergrond in dilemma's die hen directer raken	78
6.7 Conclusie	81

II. Politieke houdingen en verschillen tussen leerlingen **84**

7. Politieke houdingen en kennis bij de start van het voortgezet onderwijs	85
7.1 Inleiding	85
7.2 Weinig interesse in politiek, meer in maatschappij	86
7.3 Nog weinig politiek zelfvertrouwen aan het begin van het voortgezet onderwijs	88
7.4 Politieke kennis	89
7.5 Weinig politieke discussies met ouders, vrienden en leraren	90
7.6 Deelname aan een gesprek over politiek of maatschappij	93
7.7 De relatie tussen praten over politiek, politieke interesse en politiek zelfvertrouwen	94
7.8 Conclusie	95
8. Verschillen in politieke houdingen naar opleidingstype	98
8.1 Introductie	98
8.2 Politieke en maatschappelijke interesse	99
8.3 Praten over maatschappelijke problemen en politiek	100
8.4 Politiek zelfvertrouwen	102
8.5 Politieke kennis	103
8.6 Conclusie	104
9. Perceptie van het discussieklimaat op school en in de klas	106
9.1 Inleiding	106
9.2 Het discussieklimaat in de klas	107
9.3 Sociaaldemografische kenmerken en de perceptie van het discussieklimaat in de klas	108
9.4 Kenmerken van de school en de perceptie van het discussieklimaat in de klas	109

9.5	Politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat in de klas	112
9.6	Conclusie	113
10. Verschillen in politieke houdingen tussen jongens en meisjes		115
10.1	Inleiding	115
10.2	Geen verschil in interesse in de politiek, wel in maatschappelijke thema's	116
10.3	Meisjes praten vaker over maatschappelijke problemen	117
10.4	Meer politiek zelfvertrouwen bij jongens	118
10.5	Weinig sekseverschillen in politieke kennis	118
10.6	Conclusie	120
11. Verschillen in politieke houdingen naar sociaaleconomische achtergrond		122
11.1	Inleiding	122
11.2	De meting van SES	123
11.3	Politieke en maatschappelijke interesse naar sociaaleconomische status	123
11.4	Praten over maatschappelijke thema's en politiek naar sociaaleconomische status	124
11.5	Politiek zelfvertrouwen naar sociaaleconomische status	125
11.6	Politieke kennis naar sociaaleconomische status	126
11.7	Conclusie	127
12. Verschillen in politieke houdingen naar migratieachtergrond		130
12.1	Inleiding	130
12.2	Leerlingen met een niet-westerse migratie-achtergrond hebben meer maatschappelijke en politieke interesse	131
12.3	Leerlingen met een migratieachtergrond praten vaker met vrienden over problemen in de samenleving	133
12.4	Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben het meeste intern politiek zelfvertrouwen	134
12.5	Nauwelijks verschillen in politieke kennis naar migratieachtergrond	135
12.6	Conclusie	137
Onderzoeksverantwoording		140
Bijlage		150

Belangrijkste bevindingen

Steun voor de democratie

In weerwil van de zorgen die de afgelopen jaren zijn geuit over de hechting van jongeren aan democratie en haar instituties, betuigen leerlingen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs veel steun voor directe en vertegenwoordigende democratie. Het vertrouwen in politici is echter niet bijzonder hoog. Wel is er een flinke bereidheid onder leerlingen om te gaan stemmen zodra zij achttien jaar oud zijn. Ideeën over wat goed burgerschap is, zijn nog niet uitgekristalliseerd. Jongeren vinden vooral dat een goede burger zich aan de wet houdt en mensen steunt die het minder goed hebben. Zorgelijk is dat de grote verschillen naar opleidingsniveau die onder volwassenen zijn geconstateerd al terug te vinden zijn bij jongeren aan het begin van de middelbareschooltijd.

► [Lees verder in hoofdstuk 1](#)

De meerderheid beslist?

Eén van de kerndilemma's van een democratie is de spanning tussen de wil van de meerderheid (de volksdemocratie) en de belangen van de minderheid (de rechtsstaat). Het merendeel van de jongeren in de eerste klas van het voortgezet onderwijs heeft een voorkeur voor besluitvorming op basis van consensus. Een kleiner deel kiest voor meerderheidsbesluitvorming, terwijl er maar weinig leerlingen zijn die alleen voor de belangen van de minderheid kiezen. De keuze voor een bepaalde vorm van besluitvorming hangt echter af van de omvang van de meerderheid en de minderheid, verschillende situaties en sociaaldemografische kenmerken van de leerling.

► [Lees verder in hoofdstuk 2](#)

Scheiding tussen de wetgevende en rechtssprekende macht

De scheiding tussen de wetgevende en rechtssprekende macht is een belangrijk beginsel van de democratische rechtsstaat. Een zeer groot deel van de leerlingen in Nederland onderschrijft de scheiding der machten. Wel zijn er verschillen in de mate waarin dit principe wordt gesteund: meisjes, jongeren met hogere opleidingsniveaus (havo en vwo) en leerlingen zonder migratieachtergrond onderschrijven de scheiding der machten gemiddeld wat meer. Leerlingen vinden over het algemeen dat de scheiding der machten ook in andere landen moet gelden.

► [Lees verder in hoofdstuk 3](#)

Gelijke rechten

Een grote meerderheid van de jongeren in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs vindt dat mensen in Nederland dezelfde rechten en plichten moeten hebben. De steun voor dit gelijkheidsprincipe is nog wat hoger onder jongeren die in de hogere onderwijsniveaus zitten of uit een gezin met een hogere sociaaleconomische achtergrond komen. Steun voor gelijke rechten is echter zelden gemeten door deze toe te passen in specifieke situaties. Wanneer de leerlingen een reeks specifieke situaties voorgelegd krijgen, waarin een meerderheid besluit dat het stemrecht van bepaalde groepen mensen moet worden ingeperkt, dan vinden jongeren over het algemeen dat de rechter het besluit moet tegenhouden, met name wanneer dat vrouwen, homoseksuelen of mensen die niet in God geloven treft.

► Lees verder in hoofdstuk 4

Steun voor de vrijheid van meningsuiting

De laatste jaren is er in het maatschappelijke en politieke debat veel aandacht voor de vrijheid van meningsuiting. Jongeren die net op de middelbare school zijn begonnen verlenen veel steun aan de vrijheid van meningsuiting, meer nog dan volwassenen. Ook vindt een groot deel dat iemand openlijk kritiek mag hebben op de overheid. Jongeren zien echter ook in dat de vrijheid van meningsuiting grenzen heeft wanneer andere groepen zich daardoor gekwetst of gediscrimineerd kunnen voelen. Vooral meisjes en leerlingen die zelf tot een minderheidsgroep behoren zijn minder voorstander van het vrijelijk uiten van grappen over geloof of cultuur.

► Lees verder in hoofdstuk 5

Democratische dilemma's

De democratie bevat een groot aantal waarden die met elkaar kunnen botsen. Dit leidt regelmatig tot debat, omdat burgers verschillende afwegingen maken in het belang van deze waarden. Jongeren nemen over het algemeen een duidelijke positie in op zulke democratische dilemma's: zij kiezen kleinere verschillen tussen arm en rijk boven grotere, privacy boven veiligheid, het algemeen belang boven het eigen belang, en de wet van het land boven de regels van God. Over multiculturalisme en de vrijheid van meningsuiting zijn jongeren wat meer verdeeld. Waar jongeren zich precies positioneren hangt af van sociaaldemografische kenmerken, zoals geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status en migratieachtergrond.

► Lees verder in hoofdstuk 6

Politieke houdingen aan de start van het voortgezet onderwijs

Politieke en maatschappelijke interesse, politieke kennis en politiek zelfvertrouwen worden gezien als belangrijke voorspellers voor maatschappelijke en politieke kennis. Aan het begin van het voortgezet onderwijs hebben jongeren echter nog weinig interesse in politiek. Ook spreken leerlingen weinig over politiek met ouders, vrienden en leraren en hebben zij nog weinig vertrouwen in hun eigen politieke kunnen. Jongeren hebben wel meer interesse in maatschappelijke thema's, zoals misdaad en het klimaat, en zij praten ook wat vaker over deze onderwerpen. Het effect van politieke socialisatie van jongeren lijkt aan de start van het voortgezet onderwijs nog weinig zichtbaar.

► Lees verder in hoofdstuk 7

Verschillen in politieke houdingen naar opleidingstype

Aan het begin van de middelbareschooltijd bestaan er al verschillen in politieke houdingen naar het opleidingstype waarop de leerlingen zijn ingestroomd. Met name tussen vmbo- en vwo-leerlingen zijn de verschillen groot. Vwo-leerlingen zijn over het algemeen meer geïnteresseerd in maatschappelijke thema's, hebben meer interesse in de politiek, zijn zelfverzekerder over het eigen politieke kunnen, en beschikken over meer politieke kennis. Ook spreken zij vaker met ouders, leraren en vrienden over politieke en maatschappelijke thema's. Opvallend is dat havo-leerlingen aangeven het minst over zulke onderwerpen te praten. Dat er aan het begin van het voortgezet onderwijs al dergelijke verschillen tussen niveaus te observeren zijn duidt mogelijk op verschillen in hulpbronnen en politieke socialisatie van leerlingen.

► Lees verder in hoofdstuk 8

Perceptie van het discussieklimaat op school en in de klas

Een open discussieklimaat in de klas wordt gezien als een belangrijke factor voor het stimuleren van politieke houdingen bij jongeren. Nederlandse leerlingen beoordelen het discussieklimaat in de klas over het algemeen als gunstig. Een groot deel geeft aan dat leraren verschillende kanten van een probleem laten zien en dat er op school ruimte is voor verschillende meningen. Leerlingen geven echter minder vaak aan dat leraren hen aanmoedigen om met mensen te praten die een andere mening hebben. Scholen verschillen weinig van elkaar in de mate waarin de leerlingen het discussieklimaat als open ervaren. Daarentegen zijn er wel al verschillen in de perceptie van het discussieklimaat tussen leerlingen op basis van sociaaldemografische kenmerken.

► Lees verder in hoofdstuk 9

Verschillen in politieke houdingen tussen jongens en meisjes

Meisjes hebben over het algemeen meer interesse in maatschappelijke thema's dan jongens en praten daar vaker over met hun ouders. In tegenstelling tot eerder onderzoek naar sekseverschillen in politieke interesse, geven meisjes in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs aan even vaak interesse in politiek te hebben als jongens. Ook praten zij vaker met leraren over politiek. Daarentegen hebben jongens wel meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen, hoewel er nauwelijks verschillen zijn in politieke kennis tussen jongens en meisjes. Wel konden jongens wat meer politieke partijen opnoemen en noemden deels ook andere partijen dan meisjes.

► Lees verder in hoofdstuk 10

Verschillen in politieke houdingen naar sociaaleconomische achtergrond

In het eerste jaar van de middelbare school zijn er al behoorlijke verschillen in politieke houdingen tussen leerlingen op basis van de sociaaleconomische status van het gezin. Met name jongeren uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische status hebben structureel meer maatschappelijke en politieke interesse, meer politiek zelfvertrouwen en meer kennis over de politiek. Ook praten zij vaker met ouders en vrienden over politiek en over maatschappelijke thema's. Zij lijken dus van huis uit meer hulpbronnen mee te krijgen die bijdragen aan de ontwikkeling van hun politieke kennis, interesse en zelfvertrouwen. De sociaaleconomische achtergrond van het gezin beïnvloedt daarmee mogelijk sociale ongelijkheid in politieke participatie.

► Lees verder in hoofdstuk 11

Verschillen in politieke houdingen naar migratieachtergrond

Waar volwassen Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond minder actief zijn in de politiek, blijken Nederlandse jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond meer interesse in maatschappelijke problemen en politiek te hebben dan leeftijdsgenoten zonder migratieachtergrond. Ook praten zij vaker over deze onderwerpen. Bovendien hebben zij meer vertrouwen in hun eigen politieke kunnen. Opvallend is dat deze verschillen met name te vinden zijn onder vmbo-leerlingen en in mindere mate, of zelfs helemaal niet, onder leerlingen op havo en vwo. Er zijn nauwelijks verschillen tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond in hun kennis over politiek en in de mate waarin zij het gevoel hebben dat de politiek iets voor hen kan betekenen.

► Lees verder in hoofdstuk 12

Voorwoord

De veerkracht van een democratische rechtsstaat staat of valt met de steun die de bevolking verleent aan de kernwaarden van die democratische rechtsstaat. Een sterke hechting van jongeren aan democratische en rechtsstatelijke kernwaarden, zoals de vrijheid van meningsuiting, gelijke rechten, scheiding der machten en het accepteren van verschillende zienswijzen, is noodzakelijk voor het voortbestaan en de kwaliteit van de democratie (Welzel & Dalton, 2014; Dekker & Den Ridder, 2016). De laatste jaren zijn er zorgen geuit over de hechting van jongeren aan de kernwaarden van de democratische rechtsstaat. De ontwikkeling van deze waarden onder jongeren staat dan ook vol in de belangstelling van de politiek en de wetenschap.

In het regeerakkoord van Rutte III staan burgerschap en aandacht voor democratische kernwaarden hoog op de agenda. Minister Slob wil met de nieuwe wet burgerschap meer ruchtbaarheid geven aan burgerschapsonderwijs en daarin ook expliciet meer aandacht geven voor democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. De Inspectie van het Onderwijs signaleert al jaren tekortkomingen in de burgerschapsvorming van jongeren. In een recent advies aan de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs heeft de Onderwijsraad dan ook uitdrukkelijk gepleit om burgerschap in termen van democratische waarden te definiëren (Onderwijsraad, 2018). Ook de Staatscommissie Parlementair Stelsel sprak zich in 2018 uit voor burgerschapsontwikkeling, onder andere in het onderwijs. De vorming van democratische waarden lijkt dan ook niet vanzelfsprekend te zijn. Maar hoe staat het er eigenlijk voor met de steun voor democratische waarden onder de huidige Nederlandse jongeren?

Uit recent internationaal onderzoek is gebleken dat Nederlandse scholen in vergelijking met het buitenland minder doen aan burgerschap. Ook beschikken Nederlandse leerlingen over minder burgerschapscompetenties (kennis, vaardigheden en houding) dan hun leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen, zoals België en de Scandinavische landen (Munniksma et al., 2017). Als het gaat over de ontwikkeling van democratische waarden bij jongeren, dan blijkt er echter een wetenschappelijk kennisgat te zijn (zie Kranendonk et al., 2019 voor een overzicht van de bestaande literatuur). Er is weinig onderzoek gedaan naar de houding van jongeren tegenover democratische kernwaarden. Ook zijn er weinig studies bekend die kijken naar de ontwikkeling van democratische waarden van jongeren op lange termijn. Kennis over de ontwikkeling is hard nodig om de staat van de democratie te monitoren en verder te doorgronden hoe de politieke socialisatie van jongeren plaats heeft.

Bovendien heeft onderzoek naar burgerschapsvorming bij jongeren zich veelal

gericht op horizontale democratische waarden, waarbij de maatschappelijke relatie tussen burgers onderling centraal staat. Onderzoek naar verticale democratische waarden onder jongeren, die gericht zijn op de relatie tussen de burger en de staat en politiek, heeft vooral gekeken naar politieke houdingen en gedrag, zoals politiek vertrouwen en politieke participatie. De grootste kennislacune zit in het onderzoek naar het spanningsveld tussen democratische waarden. De kernwaarden van de democratie zijn namelijk niet altijd met elkaar in overeenstemming en kunnen zelfs botsen. Zo staat de 'wil van het volk' soms lijnrecht tegenover de bescherming van minderheden, kan de vrijheid van meningsuiting leiden tot het kwetsen of uitsluiting van groepen en kan een besluit van een politiek leider in strijd zijn met de wet. Dit spanningsveld en de afwegingen die jongeren hierin maken, hebben een centrale plaats in dit rapport.

In hoeverre verlenen middelbare scholieren aan het begin van het eerste leerjaar steun aan de kernwaarden van de democratische rechtsstaat? Welke keuzes en afwegingen maken zij daarbij? Bestaan er al verschillen tussen jongeren in hun steun voor democratische kernwaarden op basis van individuele kenmerken, zoals geslacht, sociaaleconomische achtergrond en migratieachtergrond? Bestaan er verschillen in politieke interesse, kennis en vertrouwen tussen jongeren en tussen scholen? Deze vragen komen in dit rapport uitgebreid aan de orde.

Het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen

De bevindingen die in dit rapport worden gepresenteerd, volgen uit de eerste ronde van de dataverzameling van het grootschalige onderzoek Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS). Het ADKS is opgericht om de ontwikkeling van steun voor democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen en te onderzoeken welke rol scholen kunnen spelen in de vorming van burgers.

Dit project is tot stand gekomen met subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en wordt geheel onafhankelijk uitgevoerd door onderzoekers van de vakgroepen sociologie, politicologie en onderwijs-wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

De ontwikkeling van de vragenlijst en het onderzoek heeft ook veel baat gehad bij bijeenkomsten van verschillende experts van diverse universiteiten zoals de UvA, de VU, de Hogeschool van Amsterdam, Örebro University, KU Leuven en het University College Londen. Naast het ministerie van BZK hebben een aantal andere organisaties een belangrijke bijdrage geleverd aan het ontwerp van de vragenlijst en de dataverzameling: ProDemos, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Ministerie van Justitie en Veiligheid, en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Dit onderzoek was dan ook niet mogelijk geweest zonder

de hulp van deze organisaties. Als klankbordgroep hebben deze organisaties en ministeries een belangrijke bijdrage geleverd aan de vorming van ideeën, de ontwikkeling van de vragen en het ondersteunen in de voortgang van de dataverzameling en de eerste literatuurstudie.

Tot slot heeft dit rapport alleen tot stand kunnen komen door de medewerking van alle scholen, ouders, docenten en leerlingen aan het onderzoek. Met dit rapport delen we de inzichten die het onderzoek heeft opgeleverd met een breder publiek.

De opbouw van dit rapport

Dit rapport bestaat uit twee delen. In het eerste deel komt de steun voor democratische kernwaarden bij jongeren aan bod. Hierbij is er aandacht voor steun voor de democratie en democratische besluitvorming, scheiding der machten, vrijheid van meningsuiting, gelijke rechten en democratische dilemma's. De mate van steun voor democratische waarden, en verschillen daarin tussen jongeren, komen mogelijk voort uit bepaalde politieke houdingen. Deze politieke houdingen kunnen variëren met de kenmerken van de school en de sociaaldemografische achtergrond van jongeren. In het tweede deel richten we ons daarom op politieke houdingen bij jongeren. In deze hoofdstukken wordt specifiek gekeken naar verschillen in politieke interesse, zelfvertrouwen en kennis tussen schooltypes en tussen jongeren met uiteenlopende demografische kenmerken. We rapporteren over het algemeen alleen significante verschillen. De resultaten van leerlingen in het praktijkonderwijs bespreken we apart in tekstboxen. Deze leerlingen hebben een verkorte vragenlijst ingevuld, waardoor niet alle onderwerpen aan bod komen.

In hoofdstuk 1 wordt de algemene steun voor de democratische rechtsstaat bij jongeren in de eerste klas van het voortgezet onderwijs besproken. In welke mate steunen jongeren verschillende bestuursvormen? Hebben zij vertrouwen in de politiek en zullen ze gaan stemmen als ze achttien zijn? En hoe kijken zij naar verschillende vormen van burgerschap? In hoofdstuk 2 gaan we dieper in op democratische besluitvorming en welke afweging jongeren daarbij maken tussen de meerderheidsregel en minderheidsrechten. In hoofdstuk 3 presenteren we de resultaten van een experiment over de scheiding der machten. In welke mate steunen jongeren de scheiding der machten en maken jongeren daarbij een onderscheid tussen regeringsleiders van verschillende landen? In hoofdstuk 4 wordt onderzocht in hoeverre jongeren steun verlenen aan gelijke rechten. Vinden jongeren dat iedereen dezelfde rechten en plichten moet hebben? En wat moet de rechter doen wanneer een meerderheid de rechten van een groep mensen wil inperken? Maken leerlingen daarbij een onderscheid tussen verschillende groepen mensen? In hoofdstuk 5 bekijken we de steun voor de vrijheid van meningsuiting. Daarbij onderzoeken we ook of jongeren grenzen zien aan de vrijheid

van meningsuiting en in welke gevallen deze grenzen ruimer of strakker zijn. In hoofdstuk 6 komt de positie van jongeren op een aantal specifieke democratische dilemma's aan bod. Vinden zij dat een wet goed moet zijn voor iedereen of vooral voor zichzelf? En gaat veiligheid boven alles of hechten jongeren ook belang aan privacy?

Vanaf hoofdstuk 7 staan politieke houdingen van jongeren centraal. In hoeverre zijn jongeren aan het begin van de middelbare school al bezig met politiek? En zijn er op die leeftijd al significante verschillen tussen leerlingen met diverse sociaal-demografische kenmerken en op verschillende scholen? In hoofdstuk 7 geven we een overzicht van de stand van zaken met betrekking tot politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en politieke kennis onder eerstejaars middelbare scholieren. In de daaropvolgende hoofdstukken gaan we dieper in op verschillen in politieke houdingen op basis van school- en sociaaldemografische kenmerken van de leerlingen. In hoofdstuk 8 bestuderen we verschillen tussen jongeren op uiteenlopende opleidingsniveaus. In hoofdstuk 9 beschrijven we hoe de beoordeling van het discussieklimaat in de klas tussen jongeren verschilt en in welke mate dit samenhangt met hun politieke houdingen. In hoofdstuk 10 kijken we naar verschillen tussen jongens en meisjes. In hoofdstuk 11 wordt beschreven hoe jongeren verschillen in hun politieke houdingen op basis van de sociaaleconomische status (SES) van het gezin. Tot slot bekijken we in hoofdstuk 12 de verschillen tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond.

Voor een uitgebreide beschrijving van de totstandkoming van de vragenlijst, de meting van democratische waarden, de dataverzameling en de gehanteerde indelingen van een aantal sociaaldemografische kenmerken van leerlingen, verwijzen we naar de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 13.

Dit rapport biedt inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de steun voor democratische kernwaarden en politieke houdingen onder jongeren aan het begin van het voortgezet onderwijs. We hopen hiermee een basis te leggen voor een verdere verkenning van de ontwikkeling van democratische waarden onder Nederlandse middelbare scholieren, structurele verschillen daarin, en de rol die scholen kunnen spelen in de vorming van democratische waarden bij jongeren.

Democratische kernwaarden

1 Steun voor de democratie

Tom van der Meer

In dit hoofdstuk:

- Leerlingen van 12-13 jaar hebben vooral steun voor directe en vertegenwoordigende democratie.
- Weinig vertrouwen in politici, met name onder vmbo-leerlingen.
- Flinke bereidheid om te gaan stemmen zodra leerlingen achttien jaar oud zijn, maar vooral onder havo- en vwo-leerlingen.
- Goed burgerschap betekent voor leerlingen dat je je aan de wet houdt en mensen helpt die het minder hebben, maar betekent niet vrijwilligerswerk doen.
- Grote verschillen in burgerschapsidealen naar opleidingsniveau van de leerling en denominatie van de school.

1.1 Inleiding

In recente jaren is de hechting van jongeren aan de democratie en haar instituties hoog op de politieke en wetenschappelijke agenda geraakt. Zorgen om de democratische hechting van jongeren zijn van alle tijden, maar in 2016 publiceerde de New York Times een ook in de Nederlandse pers veelvuldig aangehaald artikel dat stelde dat jongeren in gevestigde democratieën – waaronder met name ook in Nederland – onthecht zouden raken van de democratie. Zij zouden het niet langer belangrijk vinden om in een democratie te leven, en zelfs een systeem met een sterke leider tot op zekere hoogte steunen (Taub, 2016; zie ook Mounk, 2018). Hoewel deze conclusies al snel goeddeels ontkracht werden, is het vraagstuk van de hechting van jongeren aan de democratie gebleven.

Bovendien gaat het niet alleen om de vraag in hoeverre jongeren de democratie gemiddeld steunen; ook de verschillen tussen groepen jongeren zijn hierbij van wezenlijk belang. Onder volwassenen bestaan grote verschillen tussen opleidingsniveaus, een verschijnsel dat ook wel bekend staat als de diplomademocratie (Bovens & Wille, 2011). In hoeverre bestaan die verschillen al op het moment dat jongeren de middelbare school betreden, en in hoeverre ontstaan die verschillen pas daarna?

Dit hoofdstuk biedt een eerste overzicht van de opvattingen van jongeren aan

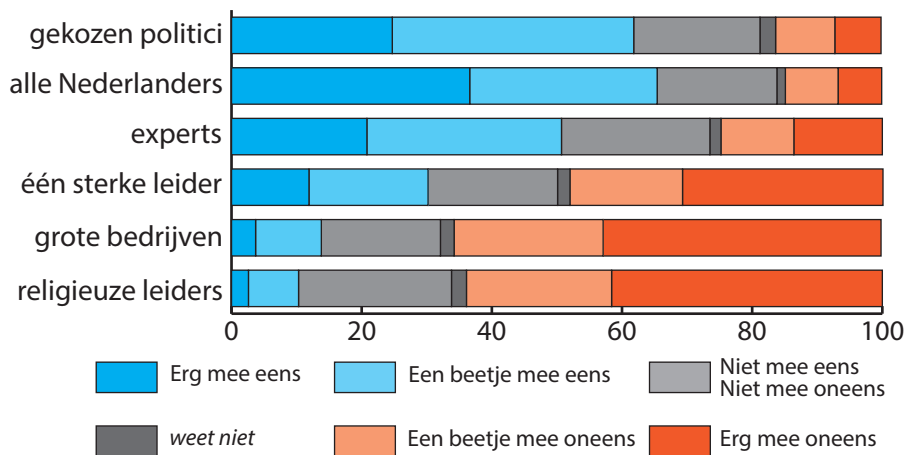
het begin van hun eerste leerjaar op de middelbare school. Het bespreekt een reeks kernindicatoren van de hechting aan democratie: steun voor verschillende democratische en niet-democratische principes, vertrouwen in ambtsdragers, stemgeneigdheid, en opvattingen over goed burgerschap.

1.2 Bestuursvorm

Een kernvraag in de democratische ontwikkeling van jongeren is de steun voor het principe van de pluralistische democratie – dat waar het Nederlandse systeem op is ingericht – tegenover rivaliserende principes. Zo zijn er opvattingen die vertrekken vanuit bijvoorbeeld het principe van daadkracht (een sterke leider), expertise (mensen met kennis), de markt (de staat als bedrijf), of het geloof. Het is een uitdaging om dergelijke principes aan leerlingen voor te leggen zonder zelf jargon te gebruiken voor de onderliggende democratiemodellen (zoals vertegenwoordigende democratie, directe democratie, technocratie, autocratie, corporatie, theocratie), en tegelijkertijd toegankelijk maar niet sturend te zijn in de formulering. We hebben daarom gevraagd wie volgens de leerlingen in Nederland de wetten zou moeten maken. Desondanks zijn vragen als deze relatief moeilijk voor leerlingen in de eerste klas van het middelbaar onderwijs. Dat blijkt onder andere uit het relatief grote aantal dat zich niet uitspreekt of de vraag overslaat (ongeveer een vijfde bij elk individueel principe).

Figuur 1.1 toont de steun voor de zes bestuursvormen. De grootste steun bestaat voor het idee dat wetten gemaakt moeten worden door alle Nederlanders; 65 procent is het daar (zeer) mee eens, terwijl vijftien procent dit afwijst. Iets minder steun bestaat er voor het idee dat wetten gemaakt moeten worden door verkozen politici (62 procent versus 16 procent). Beide opties wijzen op het democratische principe, waarbij de eerste meer nadruk legt op directe democratie en de tweede meer op de representatieve democratie. Hoewel de twee principes in nagenoeg dezelfde mate worden gesteund, gaan ze niet hand in hand. De steun voor de meer vertegenwoordigende democratie (gekozen politici) hangt in het geheel niet samen met de steun voor de meer directe democratie (alle Nederlanders). Steun voor de twee modellen bestaat dus naast elkaar: ze versterken elkaar niet, maar sluiten elkaar ook niet uit.

Voor het technocratische principe van bestuur door experts is nog steun te vinden bij een krappe meerderheid (51 procent), hoewel ook een aanzienlijk deel van de leerlingen (25 procent) dit afwijst. De optie van een sterke leider vindt fors minder steun (dertig procent) en fors meer weerstand (48 procent). Dat is opmerkelijk, omdat in recente jaren regelmatig wordt beschreven dat de steun voor sterk leiderschap is toegenomen (zie Dekker & Den Ridder, 2016 voor een overzicht in Nederland). De steun voor een sterke leider wijst niet noodzakelijk op een

Figuur 1.1 Steun voor verschillende bestuursvormen

ondemocratische dictator, maar kan ook verwijzen naar een daadkrachtiger leiderschap dat nadrukkelijk binnen de grenzen van de democratie opereert (zie ook Hibbing & Theiss-Morse, 2002). Ook in ons onderzoek blijft deze dubbelzinnige interpretatie in stand: het is aan de leerling om in te vullen of deze sterke leider wel of niet democratisch is. Desondanks zien we onder leerlingen in het eerste jaar van de middelbare school meer weerstand dan steun.

De laatste twee bestuursvormen worden duidelijk afgewezen. Weinig leerlingen zien heil in een systeem waarbij wetten worden gemaakt door grote bedrijven (veertien procent) of door de leiders van een geloof (tien procent). Een ruime meerderheid spreekt zich hiertegen uit.

De steun voor de zes bestuursvormen verschilt aanzienlijk per schooltype. Tabel 1.1 splitst deze steun uit naar het opleidingsniveau van de leerling en de denominatie van de school. De tabel toont de verschillen met het gemiddelde over alle scholen heen. Een positieve score impliceert bovengemiddeld veel steun voor de bestuursvorm, en vice versa. Grote verschillen (meer dan vijf procentpunten) zijn gearceerd. Een donkere arcering toont een positief verschil (meer steun); een lichtere arcering een negatief verschil (minder steun).

We zien opvallende verschillen naar opleidingsniveau, die overeenkomen met verschillen die het Sociaal en Cultureel Planbureau regelmatig signaleert onder volwassenen. Op het vmbo, met name vmbo-basis en vmbo-kader, is de steun voor de representatieve en direct democratische besluitvormingsmodellen aanzienlijk lager dan gemiddeld, vooral in vergelijking met het havo en vwo. Desalniettemin vinden de twee democratische besluitvormingsmodellen ook op het vmbo de meeste steun. Omgekeerd zien we op het vmbo relatief veel steun voor de bestuursmodellen die nadruk leggen op een sterke leider, grote bedrijven,

en religieuze leiders. Toch worden deze bestuursmodellen ook op het vmbo geenszins door een meerderheid van de leerlingen gesteund.

De levensbeschouwelijke inrichting van de scholen lijkt over het algemeen iets minder relevant. De grootste verschillen bestaan ten aanzien van de steun voor het direct democratische besluitvormingsmodel. Deze krijgt relatief veel steun onder leerlingen van het rooms-katholieke onderwijs (+12 procentpunten) en

Tabel 1.1 Steun voor zes bestuursvormen, naar opleidingsniveau en denominatie van de school (verschilscores t.o.v. Figuur 1.1)

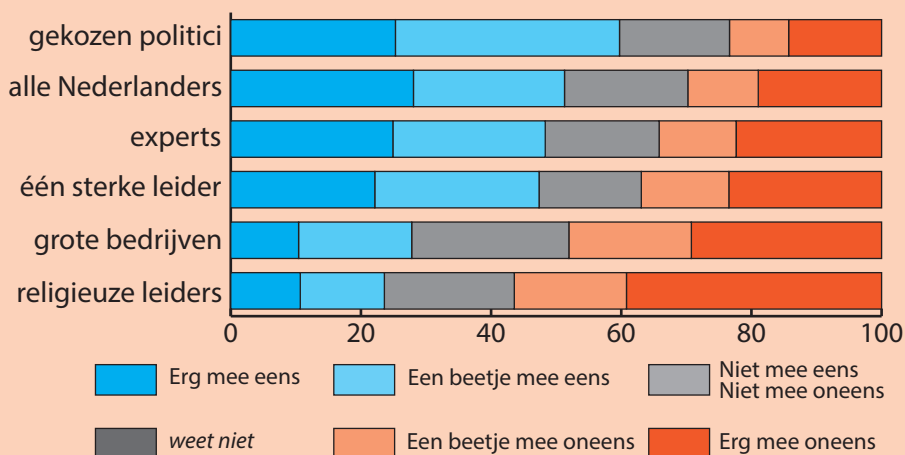
	Gekozen politici	Alle NL'ers	Experts	Eén sterke leider	Grote bedrijven	Religieuze leiders
Vmbo-basis	-21,6	-17,5	-10,9	11,1	3,2	13,5
Vmbo-basis / kader	-9,0	1,0	4,5	13,0	8,7	3,1
Vmbo-kader	-14,1	-7,3	-2,2	14,5	11,4	9,3
Vmbo-gl	-1,8	-6,7	5,8	8,0	0,6	9,7
Vmbo-tl/mavo	-5,1	-7,9	0,2	7,4	1,7	2,6
Vmbo/havo	-3,4	2,1	-1,5	-0,6	-1,2	-2,1
Havo	3,5	8,3	3,0	3,0	3,5	-0,8
Havo/vwo	8,4	2,5	3,3	-5,0	-5,9	-3,8
Vwo	8,6	4,3	-3,2	-14,9	-6,3	-6,0
Brede brugklas (vmbo/havo/vwo)	3,0	-5,1	3,6	-3,4	2,8	-0,2

	Gekozen politici	Alle NL'ers	Experts	Eén sterke leider	Grote bedrijven	Religieuze leiders
Openbaar	-1,4	-5,2	2,0	4,1	1,4	2,2
Algemeen bijzonder	-1,8	-2,5	-0,6	1,9	-0,3	-1,1
Protestants-christelijk	3,8	2,3	2,7	-4,8	-1,8	-1,7
Samenwerking RK en PC	0,9	9,7	-4,6	-3,5	1,8	-5,6
Rooms-katholiek	0,9	11,9	-6,0	-4,7	-5,2	-2,6
Reformatorisch + gereformeerd	-1,4	-13,5	1,4	-4,4	-0,3	31,7

in scholen waar rooms-katholiek en protestants-christelijk samenwerken (+10 procentpunten), relatief weinig in het reformatorisch en gereformeerd onderwijs (-14 procentpunten) en het openbaar onderwijs (-5 procentpunten). Het onderwijstype dat het meeste afwijkt is het reformatorisch en gereformeerd onderwijs, met name ten aanzien van het bestuursmodel dat religieuze leiders centraal zet (+32 procentpunten). Ook binnen dit schooltype zijn de democratische bestuursmodellen en het technocratische bestuursmodel echter populairder dan bestuur door religieuze leiders.

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

Leerlingen in het praktijkonderwijs verlenen over het algemeen de meeste steun aan wetten gemaakt door gekozen politici: zestig procent van de leerlingen is het (helemaal) eens met deze stelling. Ruim de helft vindt dat alle inwoners van Nederland de wetten moeten maken. Iets minder dan de helft van de leerlingen vindt dat de wetten door experts of door één sterke leider moeten worden gemaakt. Het percentage leerlingen dat vindt dat grote bedrijven wetten in Nederland moeten maken ligt een stuk lager: iets meer dan een kwart van de leerlingen is het daarmee eens. Nog een kleiner deel, zo'n 23 procent, vindt dat religieuze leiders de wetten in Nederland moeten maken.

Steun voor verschillende bestuursvormen in het praktijkonderwijs

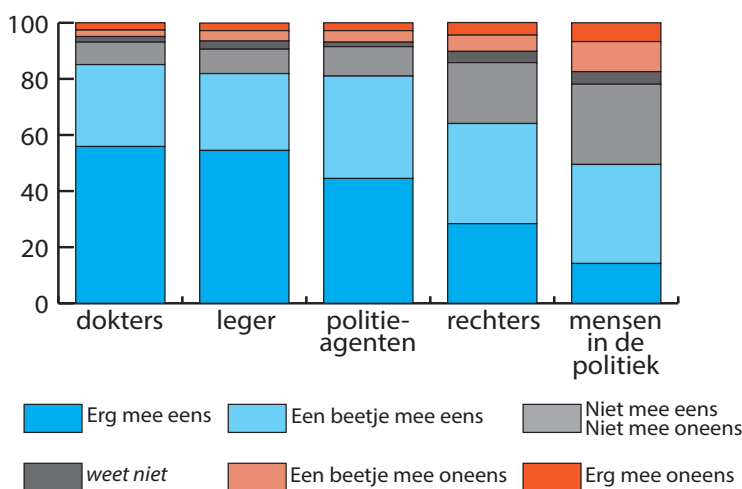
In vergelijking met leerlingen in het overige voortgezet onderwijs geven leerlingen in het praktijkonderwijs minder vaak aan dat wetten gemaakt moeten worden door gekozen politici, alle inwoners van Nederland of door experts, en vaker dat wetten gemaakt moeten worden één sterke leider, grote bedrijven of religieuze leiders.

1.3 Vertrouwen in ambtsdragers

Vervolgens kijken we naar het vertrouwen dat leerlingen in Nederland hebben in maatschappelijke en politieke ambtsdragers (zie figuur 1.2). Ook hier hebben we zo veel mogelijk geprobeerd technische termen te mijden. Daarom maken we bijvoorbeeld geen onderscheid tussen vertrouwen in de regering en vertrouwen in het parlement - zoals in onderzoek onder volwassenen gebruikelijk is¹ - maar vragen we leerlingen naar het vertrouwen in mensen die in de politiek werken.

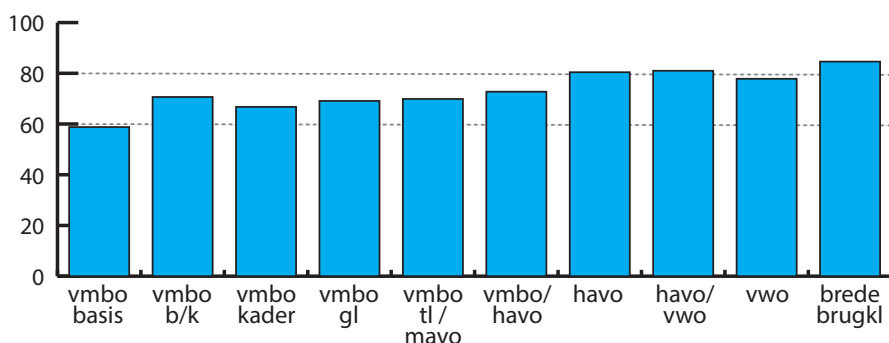
Leerlingen hebben het meest vertrouwen in dokters (85 procent), het leger (82 procent) en politieagenten (81 procent). Het vertrouwen in rechters (64 procent) en politici (vijftig procent) ligt aanzienlijk lager. Deels komt dit waarschijnlijk ook doordat leerlingen in het eerste jaar van de middelbare school het moeilijker vinden om tot een oordeel te komen over de laatste twee groepen. Veel leerlingen plaatsen zich in de midden categorie, of zeggen het niet te weten.

De volgorde waarin de vijf beroepsgroepen worden vertrouwd, vertoont opvallende overeenkomsten met het vertrouwen dat volwassenen hebben, volgens onderzoek van GfK uit 2016 (GfK, 2016). Wel zien we onder de leerlingen in 2019 een groter gat tussen rechters en politieagenten dan onder volwassenen. Het is interessant om te onderzoeken wat er met het vertrouwen in rechters gaat gebeuren naarmate leerlingen via nieuws en onderwijs bekender raken met deze beroepsgroep.

Figuur 1.2
Vertrouwen in
ambtsdragers

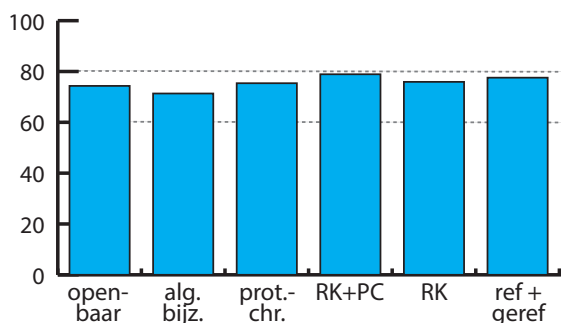
Figuur 1.3 toont het gemiddelde vertrouwen in de vijf ambtsdragers, uitgesplitst naar schooltype. Wanneer we het vertrouwen uitsplitsen naar het opleidingsniveau van de leerling, zien we wederom duidelijke verschillen. Leerlingen op het vmbo hebben aanzienlijk minder vertrouwen dan leerlingen op het havo en vwo. Het maakt daarbij nauwelijks uit wat het object van vertrouwen is. Op het vmbo worden niet alleen politici minder vertrouwd dan op het havo en het vwo, maar ook de andere vier ambtsdragers.²

Figuur 1.3 Vertrouwen in ambtsdragers, naar opleidingsniveau

Deze bevindingen hebben twee implicaties. Ten eerste: het verschil in vertrouwen naar opleidingsniveau, dat we onder volwassenen al langer waarnemen, bestaat opvallend genoeg al wanneer de middelbare schoolopleiding pas net een aanvang heeft genomen. Ten tweede: deze verschillen naar opleidingsniveau zijn niet object-specifiek, maar wijzen erop dat leerlingen van het vmbo in het algemeen wantrouwender staan tegenover ambtsdragers.

Op een soortgelijke wijze kunnen we het vertrouwen uitsplitsen naar de denominatie van de school. Die verschillen zijn aanzienlijk minder uitgesproken, en vallen binnen 8 procentpunten (zie figuur 1.4).

Figuur 1.4 Vertrouwen in ambtsdragers, naar denominatie van de school

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

Leerlingen in het praktijkonderwijs geven aan relatief veel vertrouwen te hebben in dokters, gevolgd door achtereenvolgens het leger, de politie, rechters en ten slotte politici. De volgorde is dus gelijk aan die in het overige voortgezet onderwijs, maar het vertrouwen ligt in het praktijkonderwijs wel op een lager niveau. Dat verschil is het grootst met betrekking tot vertrouwen in de politie en het leger en het kleinst voor dokters. Ten aanzien van andere opvattingen over politici ('doen het alleen voor het geld', 'doen wat zij beloven') scoren leerlingen in het praktijkonderwijs vergelijkbaar met leerlingen in het overige voortgezet onderwijs.

1.4 Intentie om te gaan stemmen

De intentie om te gaan stemmen is notoir moeilijk te meten. Van volwassenen kennen we de neiging om hun bezoek aan de stembus te overschatten, zowel voorspellend (vooraf) als rapporterend (achteraf). Enerzijds komt dit doordat geen rekening wordt gehouden met praktische problemen als tijdgebrek. Anderzijds speelt ook sociale wenselijkheid een rol: ook na afloop van de verkiezingen rapporteert een opvallend groot deel van de feitelijke niet-stemmers ten onrechte dat ze dat toch wel hebben gedaan (Dahlgard et al., 2019). Wanneer we leerlingen in het middelbaar onderwijs vragen of ze zullen gaan stemmen zodra ze

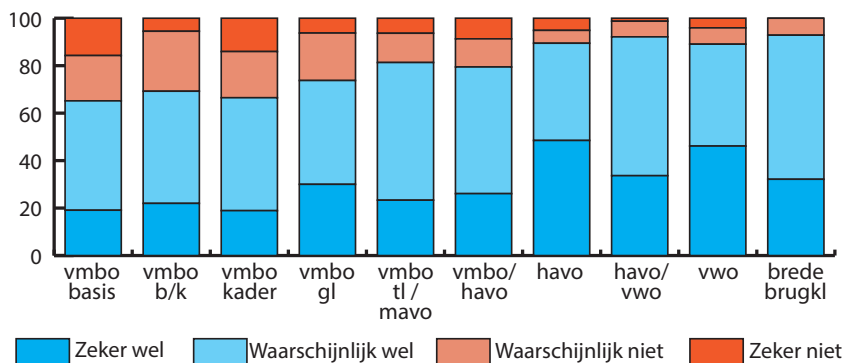
achttien jaar oud zijn, moeten we dit daarom ook minder zien als een realistische schatting en meer als een algemene indicatie van betrokkenheid.

Figuur 1.5
Intentie om te gaan stemmen

Onder leerlingen van het eerste jaar van het middelbaar onderwijs zegt maar liefst 77 procent dat ze waarschijnlijk of zeker zullen gaan stemmen zodra ze achttien jaar oud zijn. Zeven procent weet het niet. En zestien procent van de leerlingen zegt dat ze (waarschijnlijk of zeker) niet zullen gaan stemmen (zie figuur 1.5). Dat zijn percentages die in de lijn liggen van de opkomstcijfers bij Tweede Kamerverkiezingen in Nederland.

Er zijn evenwel grote verschillen naar opleidingsniveau. De opkomstgeneigdheid loopt flink uiteen, van circa 65 procent (vmbo-basis en kader) tot circa negentig procent (havo, vwo, en brede brugklas). Figuur 1.6 toont twee grote verschillen: een verschil tussen vmbo-classes zonder en met theoretische leerweg, en een verschil tussen vmbo en havo/vwo.

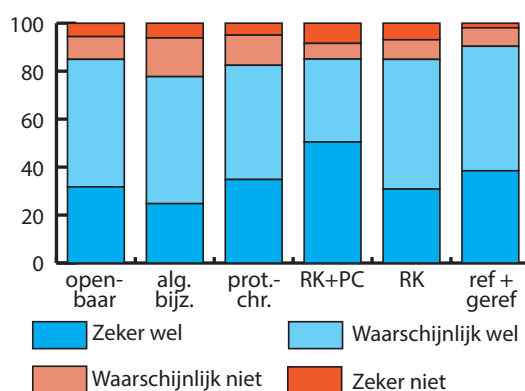

Figuur 1.6 Intentie om te gaan stemmen, naar opleidingsniveau

Deze verschillen komen overeen met de verschillen die optreden zodra jongeren daadwerkelijk voor het eerst mogen stemmen. Het Nationaal Kiezersonderzoek toont dat hogeropgeleide jongeren (met havo, vwo, hbo, of wo als voltooide opleiding) in 2017 een bijna anderhalf keer hogere kans hadden om te gaan stemmen dan lageropgeleide jongeren (die een vmbo- of mbo-opleiding hebben voltooid). Die grote verschillen tussen opleidingsgroepen treden met name op onder jongeren (Rekker, 2018). Het meest opmerkelijke is, dat deze verschillen blijkbaar al aanwezig zijn aan het begin van de middelbare-schoolperiode.

De vraag die we de komende jaren zullen monitoren in dit onderzoek is of (en onder welke omstandigheden) middelbare scholen deze verschillen kunnen verkleinen, of juist blijken te vergroten.

Een uitsplitsing naar denominatie van de school laat wederom veel minder verregaande verschillen zien dan schoolniveau (zie figuur 1.7). Leerlingen in het gereformeerd of reformatisch onderwijs zijn gemiddeld nog meer geneigd (90 procent, zonder leerlingen die de vraag niet invulden) dan andere leerlingen om te gaan stemmen. Maar ook in het openbaar onderwijs is de opkomstgeneigdheid bovengemiddeld (85 procent).

Figuur 1.7 Intentie om te gaan stemmen, naar denominatie van de school

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

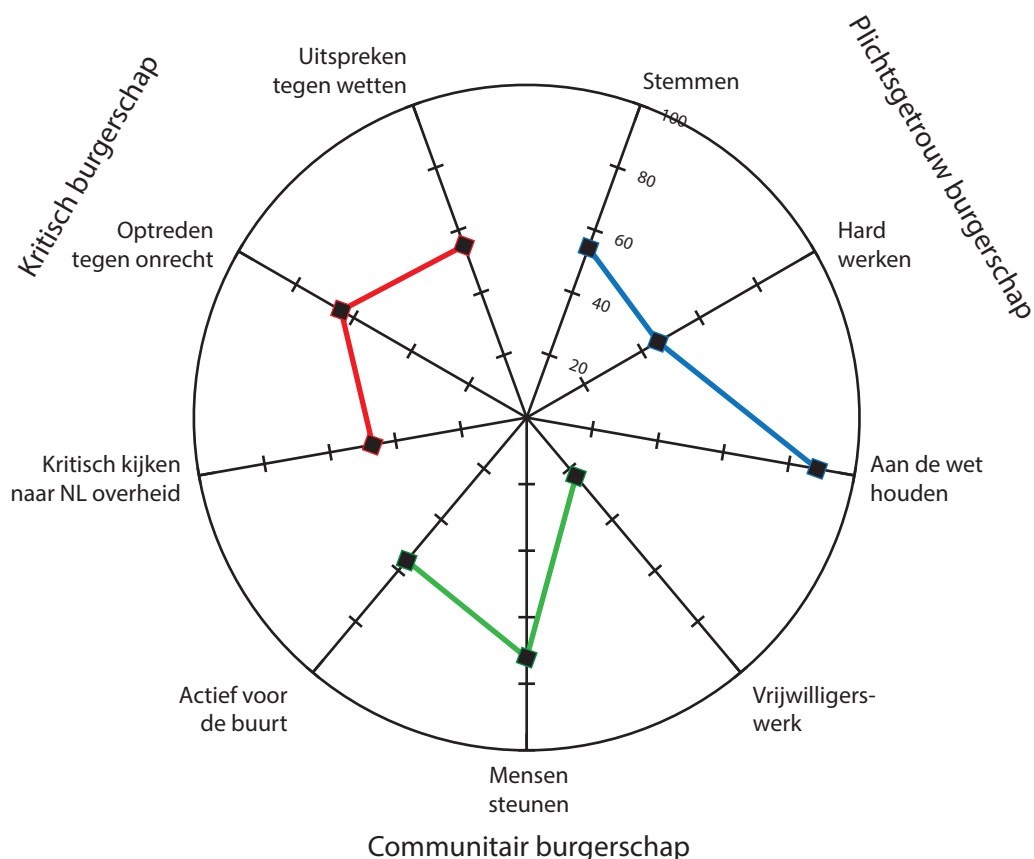
Van de leerlingen in het praktijkonderwijs geeft een ruime meerderheid (61 procent) aan waarschijnlijk of zeker te gaan stemmen. Ongeveer een kwart zegt zeker te gaan stemmen als ze achttien zijn. Daarentegen zegt meer dan een vijfde van de leerlingen zeker niet te gaan stemmen. Onder de leerlingen in het overige voortgezet onderwijs is dat maar zes procent. Ook zegt zeventien procent waarschijnlijk niet te gaan stemmen. In het overige voortgezet onderwijs is dat elf procent.

1.5 Goed burgerschap

Tot slot kijken we in dit hoofdstuk naar percepties van goed burgerschap. We maken onderscheid tussen drie vormen van burgerschap. Plichtsgetrouw burgerschap legt de nadruk op de volgende aspecten van burgerschap: stemmen, hard werken en zich aan de wet houden. Communair burgerschap benadrukt de gemeenschap: vrijwilligerswerk doen, mensen steunen die het minder goed hebben, en actieve inzet voor de buurt. Kritisch burgerschap, ten slotte, behelst een kritische blik op de Nederlandse overheid, de bereidheid op te treden tegen onrecht, en het zich uitspreken tegen wetten waarmee je het oneens bent.

We hebben de leerlingen van het eerste middelbare schooljaar gevraagd in hoeverre ze vinden dat deze kenmerken horen bij goed burgerschap. Figuur 1.8 drukt dit uit in het percentage leerlingen. Over het algemeen zijn leerlingen niet erg uitgesproken. Veel burgerschapselementen ontvangen tussen de veertig en zestig procent steun. Een aantal elementen springt eruit. Leerlingen vinden in overweldigende mate (89 procent) dat een goede burger zich aan de wet houdt. Ook vinden veel leerlingen (72 procent) dat een goede burger mensen steunt die

Figuur 1.8 Percepties van goed burgerschap (in procenten)

Stemmen	Hard werken	Aan de wet houden	Vrijwilligerswerk	Mensen steunen	Actief voor buurt	Kritisch kijken naar NL overheid	Optreden tegen onrecht	Uitspreken tegen wetten
Vmbo-basis	-7,4	8,4	-8,3	5,0	-13,2	-2,5	-15,9	-7,8
Vmbo-basis/kader (combinatieklas)	-8,9	11,0	-7,3	1,1	-7,1	-6,9	-8,3	-10,1
Vmbo-kader	-3,7	6,0	-11,8	11,8	1,1	1,1	-6,1	-3,1
Vmbo-gl	3,6	3,4	-6,2	8,8	-0,4	-12,1	-10,1	-0,5
Vmbo-tl/mavo	0,1	1,4	-1,5	0,6	-5,9	-1,9	-7,2	0,0
Vmbo/havo (combinatieklas)	-0,8	-4,1	-3,6	-4,4	-2,0	-4,5	-5,5	1,0
Havo	-0,6	-2,3	2,4	-0,9	-0,5	0,5	2,9	-6,9
Havo/vwo (combinatieklas)	2,4	-0,5	6,6	-4,3	-0,6	-0,6	5,2	0,2
Vwo	2,3	-3,7	5,6	-2,0	8,6	6,3	9,6	8,1
Brede brugklas (vmbo/havo/vwo)	8,0	-0,1	0,0	-0,3	6,9	8,5	15,0	6,9

Openbaar	1,4	0,2	-0,9	1,6	2,2	1,2	-0,4	1,1	3,1
Algemeen bijzonder	-2,6	7,5	-2,1	0,2	-8,0	-9,5	-1,2	-9,2	0,1
Protestants-christelijk	0,0	-1,4	0,6	0,2	3,6	-3,8	-4,8	1,5	0,7
Samenwerking RKPC	-0,6	-13,3	2,3	-0,6	-2,3	15,2	7,8	8,8	-10,7
Rooms-katholiek	-6,8	5,4	2,5	-9,0	3,6	-2,1	4,6	-3,8	4,6
Reformatorisch + gereformeerd	25,1	9,7	5,7	3,7	12,7	3,4	-4,2	12,8	0,2

Tabel 1.2 Percepties van goed burgerschap, naar opleidingsniveau en denominatie school (afwijking van het gemiddelde van alle scholen, in procenten)

het minder goed hebben. Wat ze daarentegen juist zelden in verband brengen met goed burgerschap is vrijwilligerswerk (23 procent).

Tabel 1.2 splitst deze opvattingen uit naar het type en de denominatie van de school. De tabel toont de verschijscores met het gemiddelde over alle scholen heen: wanneer leerlingen in een schooltype een kenmerk meer dan gemiddeld in verband brengen met goed burgerschap, vertaalt dat zich in een positieve score; een minder dan gemiddeld sterk verband in een negatieve score. Ter verheldering hebben we grote verschillen (meer dan vijf procentpunten) gearceerd. Een donkere arcering toont een positief verschil (in het schooltype een sterker verband met goed burgerschap); een lichtere arcering een negatief (in het schooltype een minder sterk verband).

Zo wordt uit tabel 1.2 allereerst duidelijk dat er wezenlijke verschillen bestaan naar opleidingsniveau. Enerzijds leggen leerlingen op het vmbo minder nadruk dan havo- en vwo-leerlingen op de politieke onderdelen van burgerschap: stemmen, wetsgetrouwheid, en de drie elementen van kritisch burgerschap. Vooral de grote verschillen bij kritisch burgerschap tussen vmbo-leerlingen en havo- en vwo-leerlingen zijn opvallend. Anderzijds leggen vmbo-leerlingen juist meer nadruk dan havo- en vwo-leerlingen op hard werken en vrijwilligerswerk.

Daarnaast maakt tabel 1.2 onderscheid tussen scholen op basis van hun denominatie. Afhankelijk van denominatie van de school leggen leerlingen verschillende accenten. Met name de leerlingen op reformatische en gereformeerde scholen vallen op, omdat zij de meeste aspecten van burgerschap belangrijk vinden. Dat geldt alleen niet voor een kritische houding tegenover de Nederlandse overheid (-4 procentpunten) en voor het uitspreken tegen wetten (gelijk aan het gemiddelde).

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

Van de verschillende rollen die een burger kan vervullen geven leerlingen in het praktijkonderwijs het vaakst aan dat een goede burger zich aan de wet moet houden, gevolgd door het steunen van mensen die het minder goed hebben. Vrijwilligerswerk doen zien zij het minst vaak als taak van een goede burger.

Over de hele linie drukken leerlingen in het praktijkonderwijs wat minder steun uit voor burgerschapselementen dan leerlingen in het overige voortgezet onderwijs. Deze verschillen zijn het grootst met betrekking tot stemmen bij verkiezingen en zich houden aan de wet, en het kleinst bij vrijwilligerswerk doen en hard werken.

Voor de overige denominaties zien we minder heldere patronen. Leerlingen op het openbaar onderwijs en het protestant-christelijk onderwijs, wijken nauwelijks af van het landelijke gemiddelde. In het algemeen bijzonder onderwijs leggen leerlingen meer nadruk op hard werken, en minder op communair en kritisch burgerschap. In scholen waar RK en PC samenwerken zien we eerder omgekeerde accenten: minder nadruk op hard werken en uitspreken tegen wetten, maar meer nadruk op een actieve inzet in de buurt, een kritische blik op de overheid, en optreden tegen onrecht. In uitsluitend rooms-katholieke scholen benadrukken leerlingen hard werken, maar leggen zij een minder sterk verband tussen goed burgerschap en stemmen en vrijwilligerswerk.

1.6 Conclusie

Democratie vraagt om een hoog en gelijkelijk verdeeld niveau van steun vanuit de bevolking. In het licht van de zorgen die in recente jaren zijn uitgesproken, is het geruststellend dat leerlingen in het eerste jaar zich nadrukkelijk uitspreken voor de vertegenwoordigende en de directe democratie, en andere principes veel minder of simpelweg niet onderschrijven. Zorgelijk zijn de aanzienlijke verschillen naar opleidingsniveau die al bestaan wanneer leerlingen pas net op de middelbare school zijn gestart. Die verschillen komen overeen met die onder volwassenen, wat suggereert dat in elk geval een deel van die verschillen niet wordt veroorzaakt door ervaringen op de middelbare school, maar voortkomen uit verschillen die waarschijnlijk te maken hebben met de achtergrondkenmerken van leerlingen.

Ook wanneer we kijken naar het vertrouwen in ambtsdragers en opkomstgevoel, zien we duidelijke parallellen met wat bekend is over volwassenen. Politici worden niet bijster veel vertrouwd, maar meer onder leerlingen die zijn ingestroomd in de hoogste opleidingsniveaus. Leerlingen zijn best geneigd om te gaan stemmen zodra ze achttien jaar oud zijn, maar dat geldt vooral voor leerlingen die instromen in het havo en vwo.

Over goed democratisch burgerschap hebben leerlingen nog geen scherpe oordelen. Ze vinden vooral dat een goede burger zich aan de wet houdt, en mensen steunt die het minder goed hebben.

Geraadpleegde literatuur

- Bovens, M. A. P., & Wille, A. C. (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Dahlgaard, J., Hansen, J., Hansen, K., & Bhatti, Y. (2019). Bias in self-reported voting and how it distorts turnout models: Disentangling nonresponse bias and overreporting among Danish voters. *Political Analysis*, 1–9.

- Dekker, P., & Den Ridder, J. (2016). *Gedeelde waarden en een weerbare democratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Den Ridder, J. & Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- GfK (2016). *Trust in Professions 2016: From firefighters to politicians*. Nuremberg: GfK Verein.
- Hibbing, J. R., & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rekker, R. (2018). De keuze van jongeren. In T.W.G. Van der Meer, H. Van der Kolk & R. Rekker (red.), *Aanhoudend Wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017* (pp. 48–56). Amsterdam: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Taub, A. (2016, 29 november). How stable are democracies? 'Warning signs are flashing red'. *The New York Times*.
- Van der Meer, T.W.G. & Ouattara, E. (2019). Putting 'political' back in political trust: An IRT test of the unidimensionality and cross-national equivalence of political trust measures, *Quality & Quantity*, 53(6), 2983–3002.

Eindnoten

1. Ook de meeste volwassenen maken niet of nauwelijks onderscheid tussen verschillende politieke objecten van vertrouwen (Van der Meer & Ouattara, 2019).
2. De ordening waarmee de verschillende objecten worden vertrouwd verschilt daarentegen niet wezenlijk per schooltype.

2 De meerderheid beslist?

Laura Mulder

In dit hoofdstuk:

- Het grootste deel van de Nederlandse jongeren van 12-13 jaar heeft een voorkeur voor besluitvorming op basis van consensus.
- Het percentage leerlingen dat vindt dat de meerderheid moet beslissen is kleiner als er slechts een (heel) kleine meerderheid is.
- Meisjes en jongeren met een hoger opleidingsniveau kiezen vaker voor consensus dan jongens en jongeren met een lager opleidingsniveau. Bij een grotere meerderheid kiezen jongeren met een hogere SES vaker voor consensus dan jongeren met een lagere SES.
- Jongeren kiezen vaker voor consensus als het onderwerp belangrijk is voor de minderheid, als de minderheid meer verstand heeft van het onderwerp, als zij het zelf eens zijn met de minderheid of als het besluit van de meerderheid slecht zal zijn voor de minderheid.
- Als de minderheid meer verstand heeft van het onderwerp of als leerlingen het zelf met de minderheid eens zijn, dan vinden zij vaker dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil.

2.1 Inleiding

Spanningen tussen democratische waarden vormen een inherent onderdeel van de democratie. Eén van de kerndilemma's van een democratie is de spanning tussen de wil van de meerderheid (de volksdemocratie) en de belangen van de minderheid (de rechtsstaat). Hoewel een democratie uitgaat van meerderheidsbesluitvorming, moet er rekening gehouden worden met de belangen van minderheden, onder andere om een brede acceptatie van besluiten te bewerkstelligen. Het zoeken naar consensus is erop gericht recht te doen aan de belangen van zowel de meerderheid als de minderheid.

De voorkeur voor deze drie opties hoeft echter niet statisch te zijn, maar kan afhangen van verschillende factoren, zoals een verschillende omvang van de meerderheid en de minderheid, individuele verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken en verschillende situaties.

2.2 Omvang van de meerderheid

Hoe kijken jongeren naar de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en de belangen van de minderheid? En maakt het uit hoe groot de meerderheid is? Uit eerder kwalitatief onderzoek blijkt dat Nederlandse jongeren vaker rekening houden met minderheidsbelangen als de minderheid groter is (Nieuwelink, Dekker, Geijssel, & Ten Dam, 2016).

Om hier verder inzicht in te krijgen, is de volgende vraag gesteld:

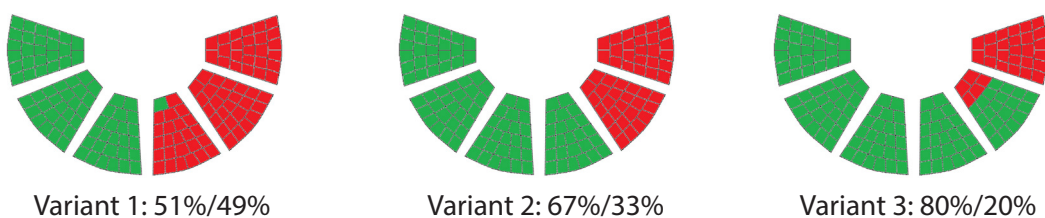
“Kijk goed naar het plaatje. Stel je voor dat er over een wet besloten moet worden. Een [kleine meerderheid (51%)/meerderheid (67%)/grote meerderheid (80%)] is vóór deze wet en een minderheid [49%/33%/20%] is tegen deze wet. Wat vind jij dat er moet gebeuren?”

De antwoordopties zijn als volgt:

- De meerderheid beslist
- De meerderheid en de minderheid moeten het samen oplossen
- De meerderheid moet doen wat de minderheid wil

Leerlingen die de eerste optie kiezen hechten sterk aan meerderheidsbesluitvorming, leerlingen die de tweede optie kiezen aan consensus, en leerlingen die de derde optie kiezen aan het belang van de minderheid.

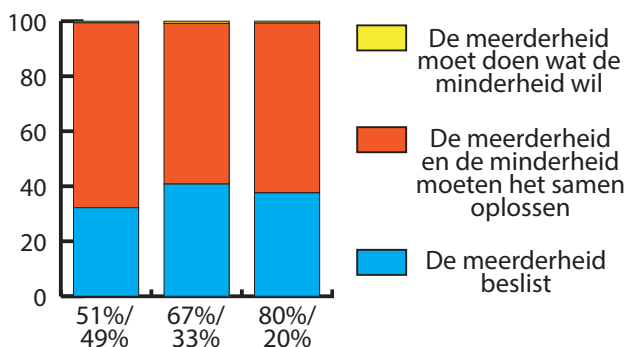
Deze vraag is in drie varianten aan de leerlingen voorgelegd. Een deel van de leerlingen kreeg een variant met een meerderheid van 51 procent, een ander deel met een meerderheid van 67 procent en weer een ander deel met een meerderheid van 80 procent. Hieronder worden de plaatjes behorende bij de drie verschillende varianten weergegeven.

Figuur 2.1 hieronder toont de resultaten. Hieruit blijkt dat het grootste deel van de leerlingen vindt dat de meerderheid en minderheid het samen moeten oplossen. Zij kiezen dus voor consensus. Ook uit eerder kwalitatief onderzoek blijkt dat een groot deel van de Nederlandse jongeren kiest voor consensus of voor het rekening houden met minderheidsbelangen (Nieuwelink et al., 2016). Een kleiner deel vindt dat de meerderheid beslist. Als er slechts een kleine meerderheid is

(51 procent voor, 49 procent tegen), is het percentage leerlingen dat vindt dat de meerderheid beslist nog kleiner. Er zijn nauwelijks leerlingen die alleen voor de belangen van de minderheid kiezen en dus vinden dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil.

Figuur 2.1
Afweging tussen meerderheids-
besluitvorming en minderheids-
belangen

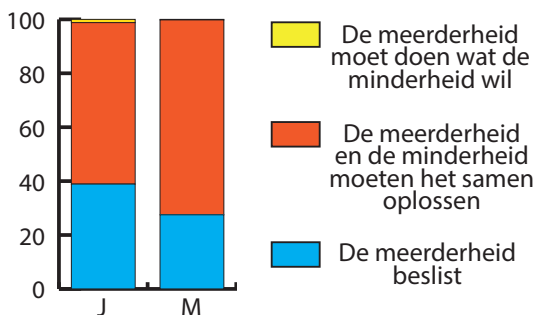
2.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken

Hoe jongeren over de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen denken kan ook bepaald zijn door verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken. Uit grootschalig internationaal onderzoek blijkt namelijk dat er verschillen zijn in politieke en democratische waarden tussen jongeren met verschillende kenmerken (Schulz et al., 2018). Dit geldt ook voor de situatie in Nederland (Munniksmä et al., 2017). Er is daarom gekeken naar verschillen op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status (SES) en migratieachtergrond van de leerlingen.

Meisjes hechten meer aan consensus dan jongens

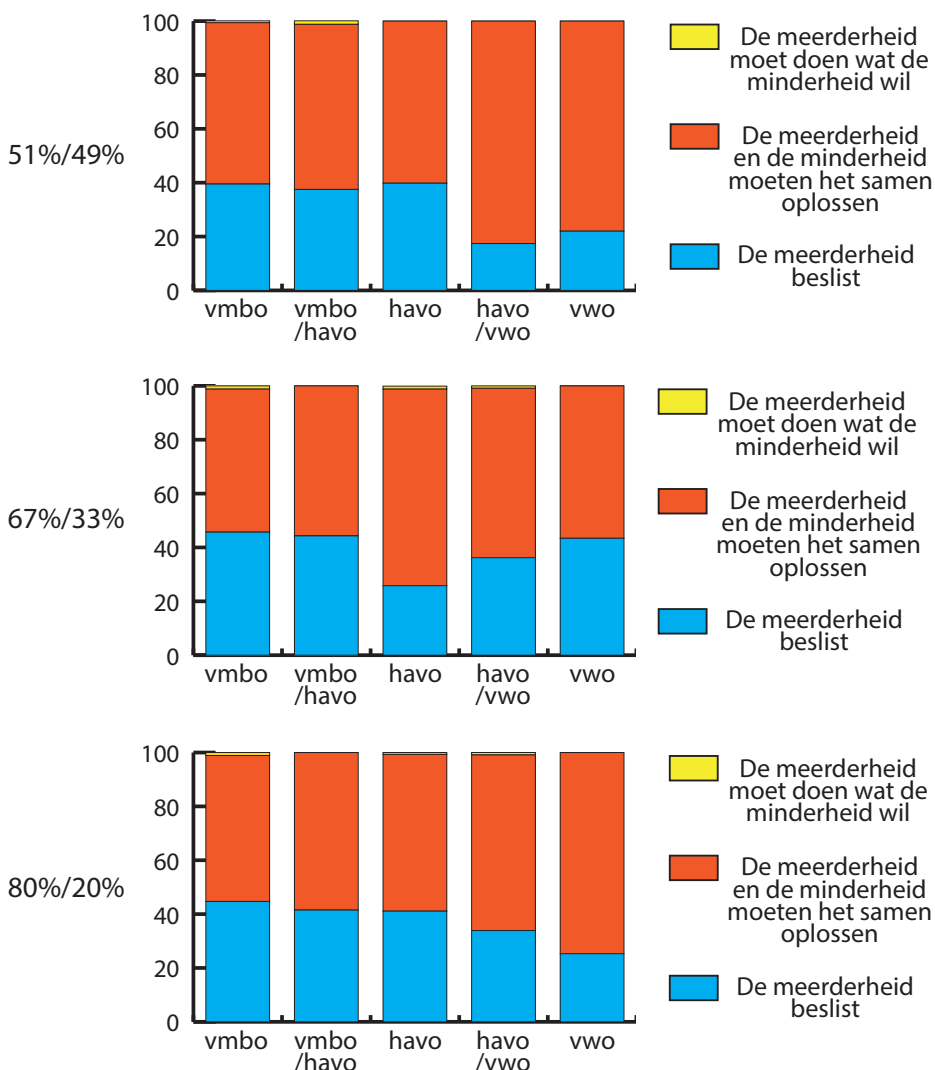
Jongens en meisjes blijken inderdaad anders te denken over de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en de belangen van de minderheid (zie figuur 2.2). Jongens kiezen vaker voor meerderheidsbesluitvorming dan meisjes en meisjes kiezen juist weer vaker voor consensus dan jongens. In figuur 2.2 hieronder wordt de variant met een meerderheid van 51 procent weergegeven, maar hetzelfde patroon geldt voor de varianten met een meerderheid van 67 en 80 procent.

Figuur 2.2
Afweging tussen meerderheids-
besluitvorming en minderheids-
belangen, naar geslacht

Jongeren met hogere opleidingsniveaus hechten meer aan consensus dan jongeren met lagere opleidingsniveaus

Ook kijken jongeren met verschillende opleidingsniveaus anders naar de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en de belangen van de minderheid (zie figuur 2.3). Over het algemeen vinden jongeren met hogere opleidingsniveaus minder vaak dat de meerderheid moet beslissen, en kiezen zij vaker voor consensus dan jongeren met lagere opleidingsniveaus. Wel zijn er een aantal verschillen tussen de drie varianten. In de variant met een meerderheid van 51 procent verschillen vooral jongeren op het havo/vwo of vwo van jongeren op het vmbo of havo: jongeren op het havo/vwo of vwo kiezen vaker voor consensus dan jongeren op het vmbo of havo.

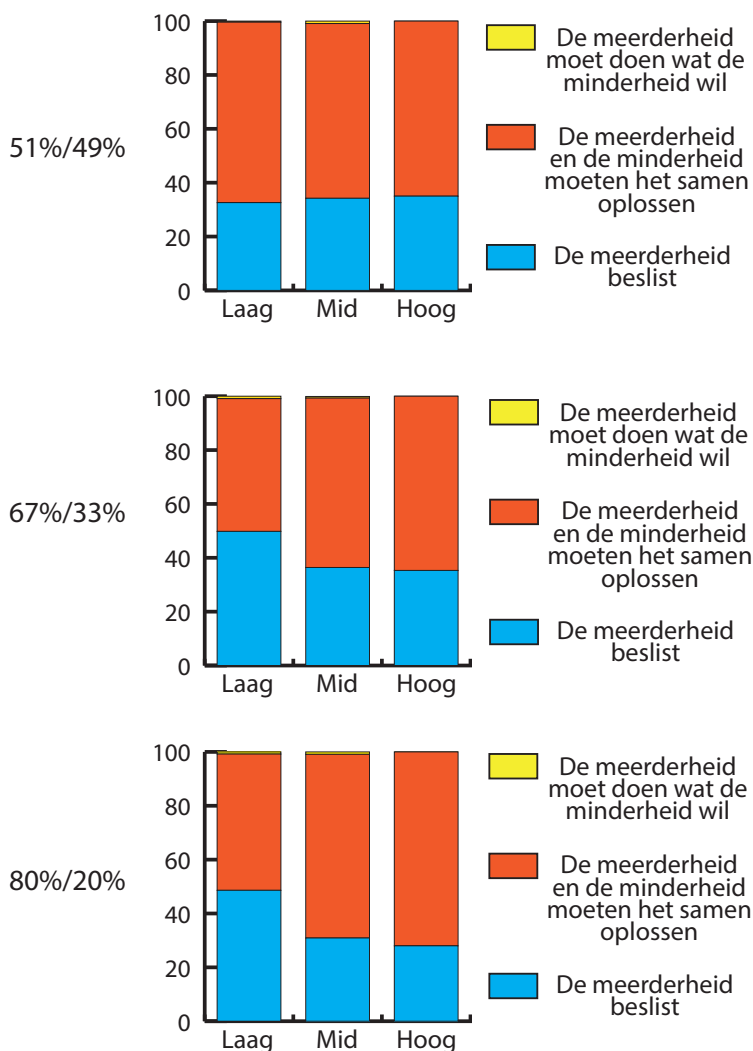

Figuur 2.3 Afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen, naar opleidingsniveau

Daarentegen valt het in de variant met een meerderheid van 67 procent vooral op dat jongeren op de havo minder vaak voor meerderheidsbesluitvorming en vaker voor consensus kiezen dan leerlingen van de andere opleidingsniveaus. In de variant met een meerderheid van 80 procent kiezen jongeren op het vwo minder vaak voor meerderheidsbesluitvorming en vaker voor consensus dan jongeren op het vmbo.

Hoe groter de meerderheid, hoe groter de verschillen naar sociaaleconomische status

Wat betreft verschillen tussen jongeren met een verschillende sociaaleconomische status blijkt dat deze groter worden naarmate er sprake is van een grotere

Figuur 2.4 Afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen, naar sociaaleconomische status

meerderheid (zie figuur 2.4). Zo zijn er in de variant met een meerderheid van 51 procent nog geen verschillen tussen jongeren met een verschillende SES. In de variant met een meerderheid van 67 procent hechten jongeren met een lagere SES meer waarde aan meerderheidsbesluitvorming. Het verschil tussen jongeren met een lagere SES en met een midden- of hogere SES wordt nog groter bij de variant met een meerderheid van 80 procent. Jongeren met een midden- en hogere SES kiezen dan nog minder vaak voor meerderheidsbesluitvorming. Daarentegen blijven jongeren met een lagere SES op hetzelfde niveau wat betreft hun steun voor meerderheidsbesluitvorming, wat impliceert dat zij geen onderscheid maken tussen een meerderheid van 67 of 80 procent.

Geen verschillen wat betreft migratieachtergrond

Wat betreft migratieachtergrond worden er geen significante verschillen tussen leerlingen gevonden. Jongeren met en zonder migratieachtergrond denken dus ongeveer hetzelfde over de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en de belangen van de minderheid.

2.4 Verschillende situaties

Hoe jongeren naar de spanning tussen meerderheidsbesluitvorming en de belangen van de minderheid kijken kan ook afhangen van verschillende situaties. Zo blijkt uit eerder kwalitatief onderzoek dat Nederlandse jongeren meer rekening houden met minderheidsbelangen als de bezwaren van de minderheid zwaarwegender worden (Nieuwelink et al., 2016). In een vervolgvraag zijn er daarom een aantal specifieke situaties voorgelegd. Want wat nou als het onderwerp van de wet juist heel belangrijk is voor de minderheid? Of wat als de minderheid veel meer verstand heeft van het onderwerp van de wet?

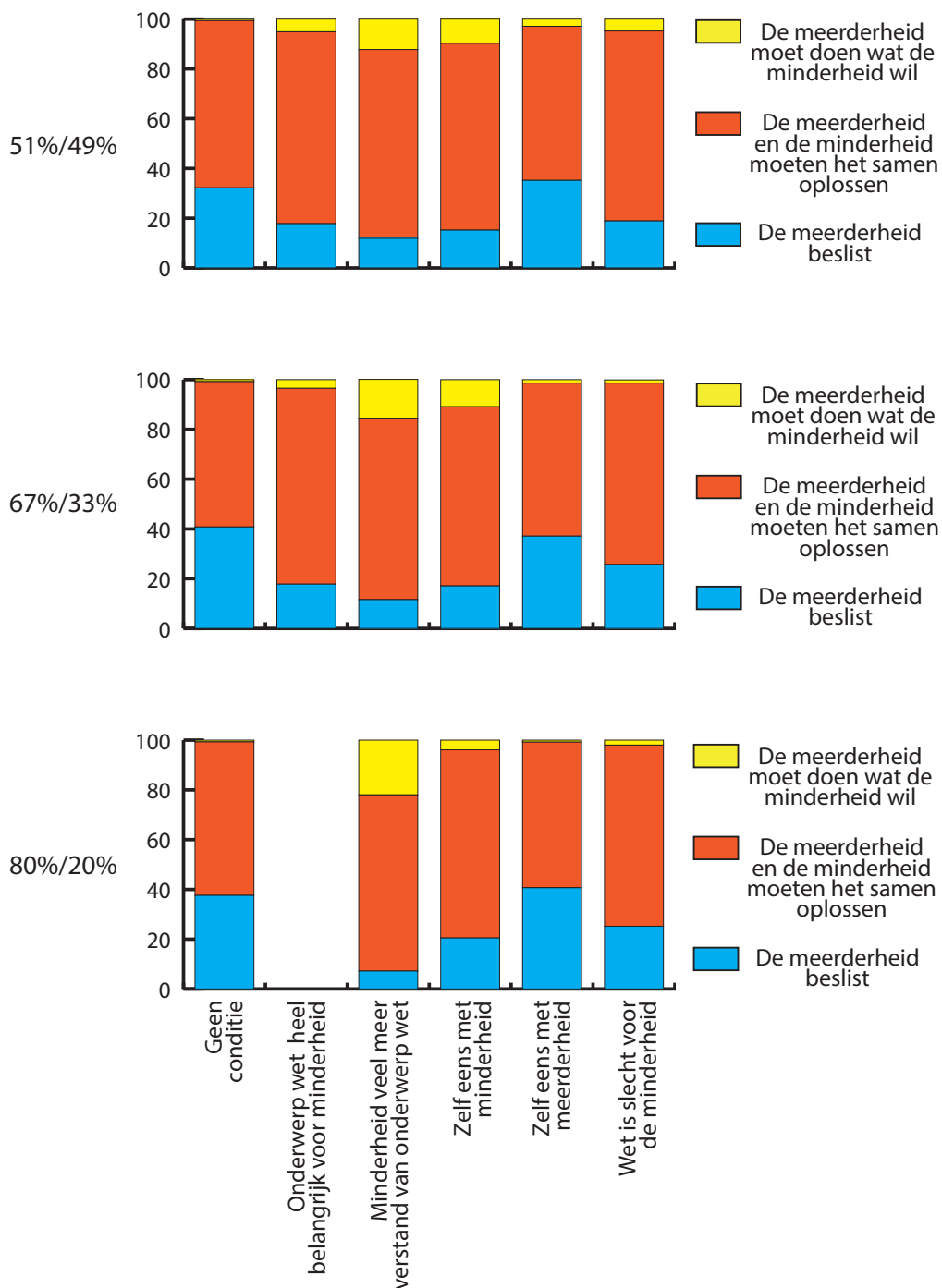
Iedere leerling kreeg willekeurig twee situaties voorgelegd. In het onderstaande wordt er steeds een vergelijking gemaakt tussen de vraag zonder specifieke situatie (zoals bij figuur 2.1 in paragraaf 2.2) en met specifieke situatie. Wederom wordt er gekeken of de grootte van de meerderheid uitmaakt. Figuur 2.5 presenteert de resultaten.

Situatie 1: Het onderwerp van de wet is heel belangrijk voor de minderheid

Uit figuur 2.5 blijkt dat als het onderwerp van de wet erg belangrijk is voor de minderheid, jongeren minder vaak vinden dat de meerderheid moet beslissen en zij vaker kiezen voor consensus. Het maakt hierbij niet uit of het gaat om een meerderheid van 51 of 67 procent: in beide varianten reageren jongeren hetzelfde.¹

Situatie 2: De minderheid heeft veel meer verstand van het wetsonderwerp

Hetzelfde geldt voor de situatie waarin de minderheid veel meer verstand heeft

Figuur 2.5. Afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen in verschillende situaties

van het onderwerp. Ook hier kiezen jongeren minder vaak voor meerderheidsbesluitvorming en vaker voor consensus. Opvallend is dat een aanzienlijk deel van de jongeren in deze situatie vindt dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil. Het percentage dat voor deze optie kiest neemt overigens toe naarmate het gaat om een grotere meerderheid. Dit gaat in tegen de verwachting: we zouden juist verwachten dat jongeren vaker vinden dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil als de meerderheid kleiner is (en de minderheid dus groter). Wellicht hebben jongeren deze vraag niet goed begrepen.

Situatie 3: Jij bent het zelf met de minderheid eens

Uit figuur 2.5 blijkt dat jongeren minder vaak kiezen voor meerderheidsbesluitvorming als zij het zelf met de minderheid eens zijn. In dat geval kiezen zij vaker voor de optie dat de meerderheid en de minderheid het samen moeten oplossen of dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil. Zij houden in deze situatie dus meer rekening met de belangen van de minderheid, wat in dit geval in hun eigen belang is. Toch gaat hun eigen belang niet boven alles: vergeleken met een meerderheid van 51 procent, kiezen jongeren bij een meerderheid van 80 procent toch vaker voor meerderheidsbesluitvorming en minder vaak voor de optie dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil.

Situatie 4: Jij bent het zelf met de meerderheid eens

In de situatie dat jongeren het zelf met de meerderheid eens zijn, reageren zij niet wezenlijk anders dan wanneer er geen specifieke situatie wordt voorgelegd. Dit betekent dat het eigen belang hier een beperkte rol speelt of dat zij er in de algemene vraag stilzwijgend vanuit gaan dat zij zelf tot de meerderheid behoren.

Situatie 5: Aannee van de wet is slecht voor de minderheid

Uit figuur 2.5 blijkt dat jongeren, in de situatie dat het slecht voor de minderheid is als de wet wordt aangenomen, de belangen van de minderheid belangrijk vinden. Zij kiezen dan namelijk minder vaak voor meerderheidsbesluitvorming en vaker voor consensus. Als de meerderheid groter wordt kiezen zij wel weer vaker voor meerderheidsbesluitvorming, maar het maakt niet uit of het dan om een meerderheid van 67 of 80 procent gaat.

2.5 Conclusie

Eén van de kerndilemma's van een democratie is de spanning tussen de wil van de meerderheid (de democratie) en de belangen van de minderheid (de rechtsstaat). De afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen hoeft echter niet statisch te zijn, maar kan ook afhangen van de omvang van de meerderheid en minderheid, sociaaldemografische kenmerken en verschillende situaties. Uit dit hoofdstuk blijkt dat dat inderdaad het geval is onder Nederlandse

jongeren. Over het algemeen heeft het grootste deel van de Nederlandse jongeren een voorkeur voor besluitvorming op basis van consensus. Een kleiner deel kiest voor meerderheidsbesluitvorming en er zijn bijna geen leerlingen die alleen voor de belangen van de minderheid kiezen.

De keuze voor één van deze drie opties hangt onder andere af van de omvang van de meerderheid. Als er slechts een kleine meerderheid is (51 procent voor, 49 procent tegen), is het percentage leerlingen dat vindt dat de meerderheid beslist namelijk kleiner.

Ook hangt deze keuze deels af van de sociaaldemografische kenmerken van de jongeren. Zo kiezen meisjes en jongeren met een hoger opleidingsniveau vaker voor consensus dan jongens en jongeren met een lager opleidingsniveau. Wat betreft sociaaleconomische status, is er bij een kleine meerderheid (51 procent vóór, 49 procent tegen) geen verschil tussen jongeren met een lagere of hogere SES. Bij een grotere meerderheid (67 of 80 procent vóór) kiezen jongeren met een lagere SES echter minder vaak voor consensus dan jongeren met een midden- of hogere SES. Er blijken geen verschillen te zijn op basis van migratieachtergrond.

Tot slot hangt de afweging tussen meerderheidsbesluitvorming en minderheidsbelangen af van verschillende situaties. Jongeren kiezen vaker voor consensus als het onderwerp belangrijk is voor de minderheid, als de minderheid meer verstand heeft van het onderwerp, als zij het zelf eens zijn met de minderheid of als het besluit van de meerderheid slecht zal zijn voor de minderheid. Ook vinden zij vaker dat de meerderheid moet doen wat de minderheid wil als de minderheid meer verstand heeft van het onderwerp of als zij het zelf met de minderheid eens zijn.

De bevindingen in dit hoofdstuk sluiten maar deels aan bij eerder (kwalitatief) onderzoek onder tweedeklassers van Hessel Nieuwelink en collega's (2016). Zij vinden namelijk dat de meeste leerlingen kiezen voor consensus of meerderheidsbesluitvorming waarbij er rekening wordt gehouden met de belangen van minderheden. Een kleiner deel kiest voor meerderheidsbesluitvorming waarbij er geen of nauwelijks rekening wordt gehouden met minderheidsbelangen.

Toen Nieuwelink en collega's (2018) twee jaar later dezelfde jongeren nogmaals interviewden, bleek dat deze jongeren een eendimensionaler beeld van democratie hadden ontwikkeld. In de vierde klas van de middelbare school stellen (met name vwo-) leerlingen democratie vaker gelijk aan meerderheidsbelangen en spelen consensus en minderheidsbelangen een kleinere rol. De aanvankelijke, meer multidimensionale denkbeelden van jongeren over besluitvorming in het dagelijks leven zouden worden gekoloniseerd door een 'platte' voorstelling van de

werking van de politieke democratie.

In de komende jaren kunnen we zien of deze ontwikkeling ook in kwantitatief onderzoek wordt gevonden. Hechten (met name vwo-) leerlingen zich over de tijd heen inderdaad steeds meer aan meerderheidsbesluitvorming? Daarnaast kan toekomstig onderzoek inzicht bieden in wanneer er verschillen ontstaan op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische achtergrond en migratieachtergrond, en hoe deze verschillen zich over de tijd ontwikkelen. Bovendien kunnen we ook meer te weten komen over de relatie met politieke kennis. Hechten jongeren zich meer aan meerderheidsbesluitvorming naarmate zij meer weten over het politieke bestel? Met de kwantitatieve, longitudinale data van het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS) kan er in de toekomst op deze vragen een antwoord worden gegeven.

Geraadpleegde literatuur

- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nieuwelink, H., Dekker, P., Geijssel, F., & Ten Dam, G. (2016). 'Democracy always comes first': Adolescents' views on decision-making in everyday life and political democracy. *Journal of Youth Studies*, 19(7), 990–1006.
- Nieuwelink, H., Ten Dam, G., Geijssel, F., & Dekker, P. (2018). Growing into politics? The development of adolescents' views on democracy over time. *Politics*, 38(4), 395–410.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: IEA.

Noten

1. De variant met een meerderheid van 80 procent kwam in deze situatie niet voor.

3 Scheiding tussen de wetgevende en rechtssprekende macht

Laura Mulder en Maria Kranendonk

In dit hoofdstuk:

- Een groot deel van de leerlingen onderschrijft de scheiding der machten.
- Meisjes steunen de scheiding der machten meer dan jongens.
- Jongeren met een hoger opleidingsniveau steunen de scheiding der machten meer dan jongeren met een lager opleidingsniveau.
- Er is weinig verschil in steun voor de scheiding der machten tussen jongeren met verschillende sociaaleconomische achtergrond.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond steunen de scheiding der machten minder dan jongeren zonder migratieachtergrond.
- Jongeren vinden de scheiding der machten ook in andere landen belangrijk.

3.1 Inleiding

De trias politica is een belangrijk principe van de democratische rechtsstaat. Door de scheiding tussen de wetgevende, uitvoerende en rechtssprekende macht wordt machtsconcentratie bij één partij voorkomen. In Nederland is de scheiding tussen deze drie machten echter niet zo strikt als de Franse filosoof Charles de Montesquieu deze bedacht had. De regering maakt namelijk zowel deel uit van de uitvoerende macht, als van de wetgevende macht (samen met het parlement). Wel is er sprake van een onafhankelijke rechtsspraak. Er wordt daarom ook wel gesproken van machtspreiding in plaats van machtscheiding (Staatscommissie Parlementair Stelsel, 2018).

In de praktijk betekent dit dat er een scheiding moet zijn tussen de politiek en de rechter. De politiek mag dus geen invloed uitoefenen op de rechtsspraak en de rechter mag zich niet bezig houden met wetgevende aangelegenheden. Dat deze spanning ook vandaag de dag nog relevant en actueel is, blijkt onder andere uit een aantal recente gebeurtenissen. Zo zijn in de nasleep van de mislukte coup poging in Turkije duizenden rechters ontslagen door de Turkse regering. Hoewel de Turkse regering zegt dat zij ontslagen zijn vanwege betrokkenheid bij de coup poging, menen critici dat de coup wordt aangegrepen om van kritische

rechters af te komen. Een ander voorbeeld is Polen, waar de regering er onder andere van wordt beschuldigd dat ze niet-regeringsgezinde rechters ontslaat door in 2018 de pensioengerechtigde leeftijd van hoge rechters te verlagen van 70 naar 65 jaar. Hierdoor werd bijna veertig procent van de hoge rechters gedwongen om met vervroegd pensioen te gaan. Hun vervangers werden gekozen door een commissie die is samengesteld door de regering. Door een uitspraak van het Europees Hof zijn deze regels uiteindelijk teruggedraaid.

Het gaat echter niet alleen om een goede staatsinrichting: het is ook van belang dat burgers de kernwaarden van de democratische rechtsstaat, zoals de scheiding der machten, onderschrijven. Desalniettemin is er weinig bekend over de mate waarin zowel volwassenen als jongeren deze machtenscheiding steunen (zie Kranendonk et al., 2019). In dit hoofdstuk wordt er daarom gekeken naar hoe jongeren denken over de scheiding tussen de politiek en rechterlijke macht. Steunen jongeren deze scheiding? Maakt het daarbij uit wat voor sociaaldemografische kenmerken ze hebben? En vinden zij dat deze scheiding universeel is of hanteren zij andere normen voor verschillende landen? Achtereenvolgens komt aan bod of (1) jongeren in de eerste klas van de middelbare school deze scheiding al onderschrijven, (2) of er verschillen zijn op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status (SES) of migratieachtergrond en (3) of jongeren vinden dat deze scheiding ook moet gelden in andere landen.

3.2 Steun voor de scheiding der machten

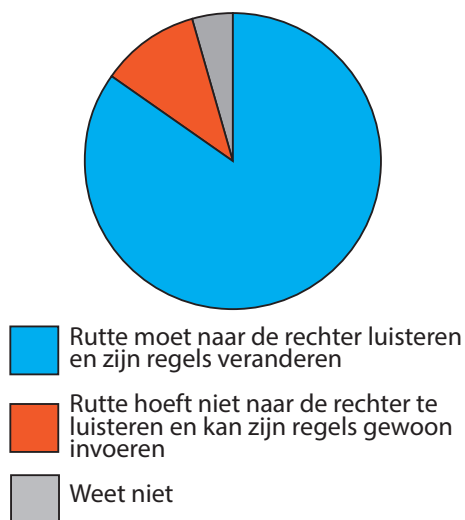
In een eerste vraag is er aan de leerlingen een situatie voorgelegd waarin de wetgevende en rechtsprekende macht het niet eens zijn. Vervolgens is er aan de leerlingen gevraagd wat zij vinden dat de wetgevende macht in dat geval moet doen. De vraagstelling luidt als volgt:

“Mark Rutte heeft nieuwe regels voor Nederland bedacht. De Nederlandse rechter zegt dat deze regels niet mogen volgens de wet. Wat vind jij dan dat Mark Rutte moet doen?”

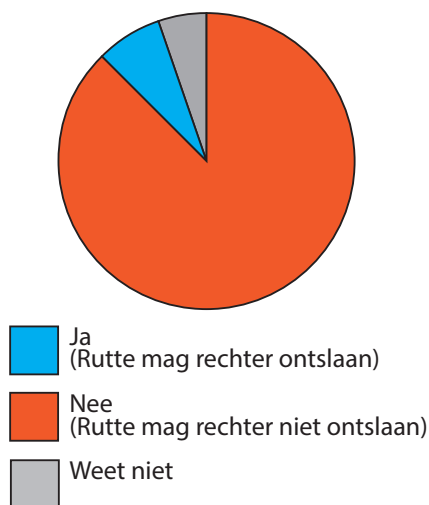
De leerlingen konden aangeven dat Mark Rutte naar de rechter moet luisteren en zijn regels weer moet veranderen, of dat Mark Rutte niet naar de rechter hoeft te luisteren en zijn regels gewoon kan invoeren.

Een groot deel van de leerlingen onderschrijft de scheiding der machten

Figuur 3.1 toont dat een groot deel (83 procent) van de jongeren vindt dat Mark Rutte naar de rechter moet luisteren en zijn regels weer moet veranderen. Verder heeft twaalf procent aangegeven te vinden dat Mark Rutte niet naar de rechter hoeft te luisteren en zijn nieuwe regels gewoon kan invoeren. Een klein deel (4,8 procent) heeft gekozen voor de optie ‘weet ik niet’.

Figuur 3.1
Steun voor luisteren naar de rechter (in procenten)

Figuur 3.2
Steun voor ontslaan van de rechter (in procenten)

In een tweede vraag is er aan de leerlingen gevraagd of ze vinden dat Mark Rutte de rechter mag ontslaan als deze iets zegt wat Mark Rutte niet uitkomt. De jongeren konden aangeven of zij vinden dat dit wel of niet mag. Uit figuur 3.2 blijkt wederom dat een grote meerderheid (86 procent) vindt dat Mark Rutte de rechter niet zou mogen ontslaan omdat de rechter iets zegt wat Mark Rutte niet uitkomt. Daarentegen vindt 7,6 procent dat Mark Rutte de rechter wel zou mogen ontslaan. Een klein deel (6,2 procent) kiest weer voor de optie 'weet ik niet'.

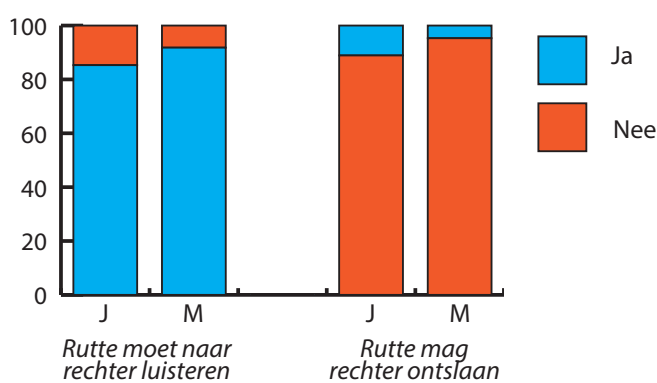
Over het algemeen is er dus veel steun voor de machtenscheiding onder jongeren van 12- en 13-jarige leeftijd.

3.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken

Hoe jongeren over de scheiding der machten denken, kan ook bepaald zijn door verschillen in sociaaldemografische kenmerken van de jongeren. Er is daarom gekeken naar verschillen op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status (SES) en migratieachtergrond.

Meisjes steunen de scheiding der machten meer dan jongens

Figuur 3.3 toont dat jongens en meisjes verschillend antwoord geven op de gestelde vragen. Meisjes vinden vaker dan jongens dat Mark Rutte naar de

Figuur 3.3 Steun voor de scheiding der machten, naar geslacht

rechter moet luisteren en zijn regels moet veranderen (90,8 tegenover 83,5 procent). Ook vinden meisjes vaker dan jongens dat Mark Rutte de rechter niet mag ontslaan (94,9 tegenover 88,7 procent). Over het algemeen is er dus onder meisjes meer steun voor de scheiding der machten dan onder jongens.

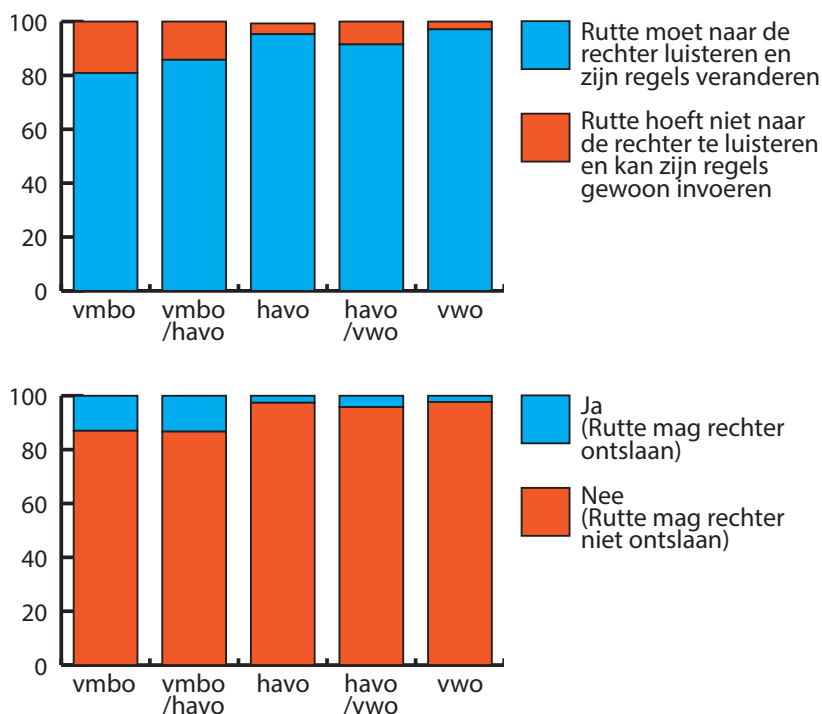
Uit grootschalig internationaal onderzoek blijkt dat meisjes vandaag de dag meer maatschappelijke en politieke kennis hebben dan jongens (Schulz et al., 2017). Dit geldt ook voor de situatie in Nederland (Munniksma et al., 2017). Aangezien meisjes meer weten over de politiek, begrijpen zij wellicht beter dan jongens wat de scheiding der machten inhoudt en waarom dat belangrijk is.

Meer steun voor de scheiding der machten in hogere opleidingsniveaus

Uit figuur 3.4 blijkt dat de antwoorden van jongeren op vragen die steun voor de scheiding der machten meten, verschillen per opleidingsniveau. Zo vinden vmbo-leerlingen over het algemeen minder vaak dat Mark Rutte naar de rechter moet luisteren dan havo-, havo/vwo- en vwo-leerlingen. Bijna twintig procent van de vmbo-leerlingen vindt dat Mark Rutte niet hoeft te luisteren naar de rechter en zijn regels gewoon kan invoeren. Onder havo-leerlingen is dat ruim zeven procent en onder vwo-leerlingen slechts vijf procent. Ook vinden vmbo/havo-leerlingen in vergelijking met vwo-leerlingen minder vaak dat Rutte naar de rechter moet luisteren.

Uit eerder onderzoek is bekend dat jongeren met hogere opleidingsniveaus meer maatschappelijke en politieke kennis hebben dan jongeren met lagere opleidingsniveaus (Schulz et al., 2017, Munniksma et al., 2017). Wederom kan dit betekenen dat jongeren met een hoger opleidingsniveau meer begrip hebben van de scheiding der machten en er daardoor meer belang aan hechten.

Een vergelijkbaar patroon zien we bij de tweede vraag (figuur 3.4). Vmbo- en vmbo/havo-leerlingen vinden minder vaak dat Mark Rutte een rechter niet mag ontslaan dan havo-, havo/vwo- en vwo-leerlingen. Over het algemeen steunen jongeren op hogere opleidingsniveaus de scheiding der machten dus meer dan jongeren op lagere opleidingsniveaus. Daarbij is er vooral een verschil tussen leerlingen in het beroeps-onderwijs enerzijds en leerlingen in het algemeen vormend onderwijs anderzijds.

Figuur 3.4 Steun voor de scheiding der machten, naar opleidingsniveau

Weinig verschil naar sociaaleconomische status in steun voor de scheiding der machten

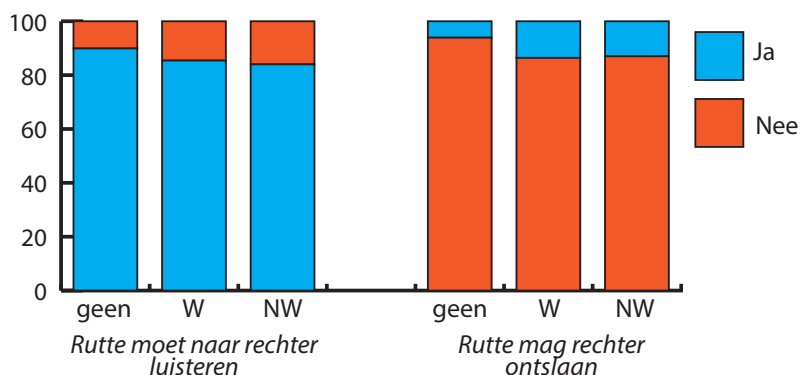
Uit bestaand onderzoek blijkt dat er verschillen zijn in politiek gedrag en politieke houdingen op basis van SES (zie voor een overzicht Kranendonk et al., 2019). Er zijn geen verschillen tussen de groepen als het gaat om de vraag of Rutte naar de rechter moet luisteren. Er zijn wel kleine verschillen als we kijken naar de vraag of Rutte een rechter mag ontslaan als deze iets zegt waar Rutte het niet mee eens is. Relatief meer leerlingen met een lagere SES geven aan dat Rutte de rechter in dit geval mag ontslaan dan leerlingen met een midden-SES.

Meer steun voor de scheiding der machten onder jongeren zonder migratieachtergrond

De politieke en democratische waarden van mensen met een migratieachtergrond kunnen beïnvloed zijn door hun ervaringen met het politieke systeem in het land van herkomst. Ouders kunnen deze waarden op hun beurt overdragen aan hun kinderen (zie Kranendonk et al., 2019 voor een overzicht van de literatuur over politieke socialisatie). Daardoor kunnen jongeren met een migratieachtergrond enerzijds de scheiding der machten in mindere mate onderschrijven, omdat dit mogelijk minder vanzelfsprekend is in het land waar zij of hun ouders vandaan komen. Anderzijds zouden ze de scheiding der machten ook meer kunnen onder-

schrijven, juist omdat deze mogelijk geschonden wordt in het land van herkomst. Uit figuur 3.5 blijkt dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond minder vaak vinden dat Rutte naar de rechter moet luisteren dan jongeren zonder een migratieachtergrond.

Ook vinden zowel jongeren met een westerse als niet-westerse migratieachtergrond minder vaak dat Rutte de rechter niet mag ontslaan in vergelijking met jongeren zonder een migratieachtergrond (zie figuur 3.5). Vooral jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond lijken de scheiding der machten dus minder te steunen dan jongeren zonder migratieachtergrond.

Figuur 3.5 Steun voor de scheiding der machten, naar migratieachtergrond

Binnen opleidingsniveaus minder verschillen naar migratieachtergrond

Als we rekening houden met opleidingsniveau¹ blijkt dat er op de vraag of Rutte naar de rechter moet luisteren geen verschillen zijn tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond. Zowel op vmbo als op havo en vwo is er geen verschil tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond. Dit duidt er dus op dat verschillen in steun voor de scheiding der machten tussen leerlingen naar migratieachtergrond toe te schrijven zijn aan verschillen in uitsplitsing naar onderwijstypes. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zijn oververtegenwoordigd op het vmbo in onze steekproef, en in de vorige paragraaf zagen we dat leerlingen op het vmbo relatief vaker aangeven dat Rutte niet naar de rechter hoeft te luisteren en deze mag ontslaan (mogelijk omdat zij minder kennis over de politiek krijgen bijgebracht). Dit zou de gevonden verschillen tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond kunnen verklaren.

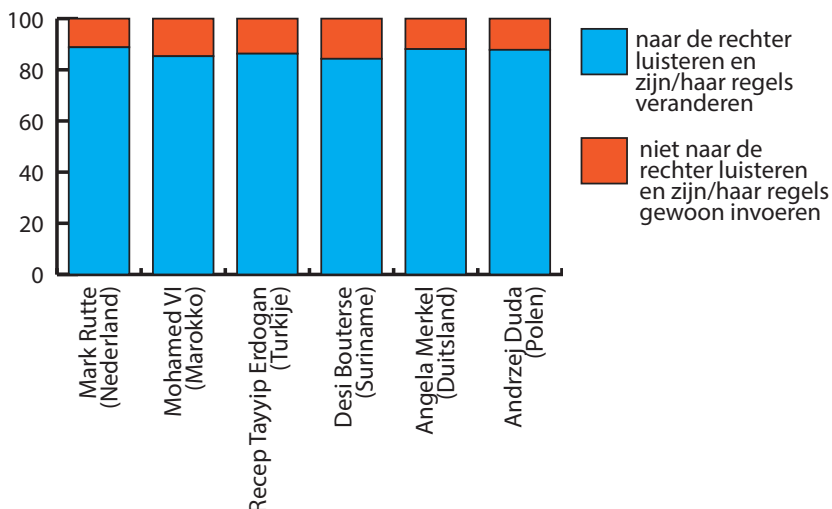
Er zijn wel verschillen als we kijken naar de vraag of Rutte een rechter mag ontslaan als de rechter iets zegt waar Rutte het niet mee eens is. Op het vmbo geven leerlingen zonder migratieachtergrond vaker aan dat Rutte de rechter niet

mag ontslaan in vergelijking met leerlingen met een westerse migratieachtergrond. Op het havo en vwo geven leerlingen zonder migratieachtergrond vaker aan dat Rutte de rechter niet mag ontslaan in vergelijking met leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Niet alle verschillen tussen de leerlingen met verschillende migratieachtergronden kunnen dus verklaard worden door opleidingsniveau. Wellicht vatten de leerlingen met een migratieachtergrond de vraag op als een kennisvraag en denken zij dat Rutte echt de macht heeft om rechters te ontslaan, omdat de leiders in hun herkomstlanden (van hun ouders) die macht ook hebben. Misschien hebben ze wel voorkeur voor een sterke leider die de rechtsprekende macht kan bedwingen. Verdiepend onderzoek is nodig om de verschillen tussen leerlingen met verschillende migratieachtergronden te verklaren.

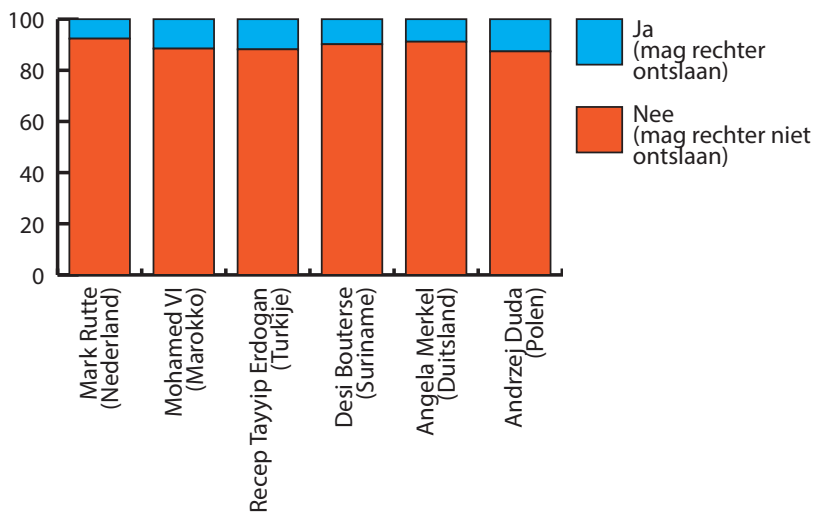
3.4 Scheiding der machten in andere landen

Tot slot is er gekeken of leerlingen hetzelfde oordelen over het conflict tussen de wetgevende en rechtssprekende macht in andere landen. Hanteren zij dezelfde norm voor buitenlandse leiders of maken zij een onderscheid tussen de Nederlandse situatie en situaties in het buitenland? Om hier achter te komen kreeg iedereen naast de vraag over Mark Rutte eenzelfde vraag over één van de volgende buitenlandse leiders: Mohamed VI (koning van Marokko), Recep Tayyip Erdoğan (president van Turkije), Desi Bouterse (president van Suriname), Angela Merkel (bondskanselier van Duitsland) of Andrzej Duda (president van Polen).

Figuur 3.6
Steun voor luisteren
naar de rechter,
in verschillende
landen

Uit figuur 3.6 blijkt dat jongeren over het algemeen dezelfde norm hanteren in buitenlandse situaties: ook dan vinden jongeren dat de leider naar de rechter moet luisteren en de regels moet aanpassen aan het oordeel van de rechter.

Figuur 3.7
Steun voor ontslaan
van de rechter,
in verschillende
landen

Wel vinden jongeren dat dit iets minder geldt voor de leider van Suriname dan voor Mark Rutte. Daarnaast blijkt uit figuur 3.7 dat jongeren over het algemeen ook in buitenlandse situaties vinden dat de leider van een land een rechter niet mag ontslaan als de rechter iets zegt dat de leider niet uit komt. Dit geldt wel minder voor de leiders van Marokko, Turkije en Polen dan voor Mark Rutte.

Al met al vinden jongeren de scheiding der machten dus ook in andere landen belangrijk. Wel zijn er een aantal (kleine) verschillen in hoe zij reageren op de leiders van verschillende landen. Vergeleken met Nederland, vinden zij bijvoorbeeld iets vaker dat de leider van Suriname zich niets hoeft aan te trekken van de wet. Ook is het opvallend dat jongeren wat vaker vinden dat juist de leiders van Turkije en Polen een rechter mogen ontslaan, omdat dit de landen zijn waar ook inderdaad recentelijk rechters zijn ontslagen. Mogelijk hebben de leerlingen deze vraag als een kennisvraag opgevat en de vraag beantwoord vanuit de regeringspraktijk die ze in de wereld waarnemen.

3.5 Conclusie

De scheiding tussen de wetgevende en rechtssprekende macht is een belangrijk onderdeel van de democratische rechtsstaat. Dat deze scheiding niet altijd vanzelfsprekend is, blijkt bijvoorbeeld uit recente gebeurtenissen in Turkije en Polen. Naast de formele staatsinrichting, is het belangrijk dat burgers de scheiding der machten steunen. Desalniettemin is er weinig bekend over de mate waarin volwassenen en jongeren dit belangrijke principe van de democratische rechtsstaat onderschrijven.

In dit hoofdstuk is er daarom gekeken naar hoe jongeren denken over de

scheiding tussen de wetgevende en de rechterlijke macht. Allereerst blijkt dat het overgrote deel van de jongeren (ruim tachtig procent) de scheiding der machten voor Nederland steunt. Wel zijn er verschillen op basis van geslacht, opleidingsniveau en migratieachtergrond. Zo hebben meisjes en jongeren op een hoger opleidingsniveau over het algemeen meer steun voor de scheiding der machten dan jongens en jongeren op een lager opleidingsniveau. Verder is de steun voor de scheiding der machten het hoogst onder jongeren zonder migratieachtergrond. Er zijn weinig verschillen tussen jongeren met een lage, midden- en hoge SES in hun steun voor scheiding der machten.

Ook steunt het overgrote deel van de jongeren de scheiding der machten in andere landen. Wel maakt het soms uit om welk land het gaat. Zo geven jongeren bijvoorbeeld bij de leider van Suriname vaker aan dat die niet hoeft te luisteren naar de rechter dan bij Mark Rutte, en vinden zij vaker dat de leiders van Marokko, Turkije en Polen de rechter mogen ontslaan. Al met al kunnen we concluderen dat jongeren op 12- en 13-jarige leeftijd de scheiding der machten al in grote mate ondersteunen.

In de komende jaren kunnen we zien hoe de verschillen in steun voor de scheiding der machten op basis van geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status en migratieachtergrond zich ontwikkelen. Het is vooral interessant om te kijken wat de invloed van de school en het burgerschapsonderwijs is. Wat gebeurt er als jongeren meer kennis over en een beter begrip van de scheiding der machten krijgen? Neemt de steun voor de scheiding der machten dan toe? En nemen de verschillen tussen jongeren toe of juist af? Met de longitudinale data van het Adolescentenpanel en Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen (ADKS) kan er op dergelijke vragen een antwoord worden gegeven.

Geraadpleegde literatuur

- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Literatuurstudie: De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: IEA.
- Staatscommissie Parlementair Stelsel (2018). *Lage Drempels, Hoge Dijken: Democratie en Rechtsstaat in Balans*. Den Haag: Staatscommissie Parlementair Stelsel.

Noten

1. Om leerlingen met en zonder migratieachtergrond binnen de opleidingsniveaus te vergelijken, zijn twee opleidingscategorieën aangemaakt. De eerste groep bestaat uit vmbo-leerlingen en de tweede groep bestaat uit havo- en vwo-leerlingen.

4 Gelijke rechten

Laura Mulder

In dit hoofdstuk:

- Een grote meerderheid van de jongeren steunt gelijke rechten als hen een algemene stelling wordt voorgelegd.
- Jongeren met een hoger opleidingsniveau of een hogere sociaal-economische achtergrond hebben meer steun voor gelijke rechten.
- Als er een specifieke situatie wordt voorgelegd waarin de meerderheid besluit dat het stemrecht van bepaalde categorieën mensen wordt ingeperkt, vinden jongeren over het algemeen dat de rechter het besluit moet tegenhouden.
- In dat geval vinden meisjes en jongeren met een hoger opleidingsniveau vaker dat de rechter het besluit moet tegenhouden. Een uitzondering zien we bij aanpassing van het stemrecht zodat alleen rijke mensen mogen stemmen: daarvan vinden jongeren met een hoger opleidingsniveau of hogere sociaaleconomische achtergrond minder vaak dat de rechter het besluit moet tegenhouden.
- Jongeren willen vooral dat de rechter het besluit tegenhoudt als de meerderheid het stemrecht van vrouwen of homoseksuelen wil inperken, of juist wil dat alleen mensen die in God geloven mogen stemmen. Dit geldt iets minder vaak als de meerderheid het stemrecht wil inperken tot mensen die in Nederland geboren zijn, mensen die verstand hebben van politiek, of rijke mensen.

4.1 Inleiding

In onderzoek naar democratische waarden wordt vaak gebruik gemaakt van erg algemene stellingen en vragen (zie Kranendonk et al., 2019 voor een overzicht). Zo krijgen respondenten bijvoorbeeld de vraag voorgelegd in welke mate zij het eens zijn met stellingen als “Ik vind dat iedereen dezelfde rechten en plichten moet hebben”. Vaak geeft een grote meerderheid aan dat zij het met dergelijke stellingen eens zijn. Zelden wordt de steun voor gelijke rechten echter gemeten door deze toe te passen in specifieke situaties.

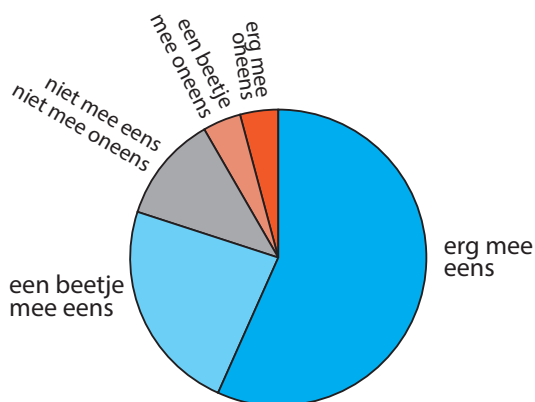
Daarom is de leerlingen, net als in voorgaand onderzoek, in algemene termen gevraagd of zij gelijke rechten en plichten steunen. In een andere vraag zijn de jongeren geconfronteerd met een specifieke situatie waarin de gelijke rechten van

verschillende categorieën mensen onder druk staan. In deze situatie staat de ‘wil van het volk’ lijnrecht tegenover de bescherming van grondrechten van bepaalde categorieën mensen. Vinden jongeren van 12 en 13 jaar in een specifieke situatie ook dat iedereen gelijke rechten moet hebben?

4.2 Veel steun voor gelijke rechten

Of jongeren gelijke rechten steunen is onderzocht door jongeren de volgende algemene stelling voor te leggen: “In Nederland moeten mensen dezelfde rechten en plichten hebben”. De leerlingen konden aangeven in hoeverre zij het hiermee eens zijn op een vijf puntsschaal van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens. Uit figuur 4.1 blijkt dat ruim tachtig procent van de leerlingen aangeeft dat mensen in Nederland dezelfde rechten en plichten moeten hebben.

Figuur 4.1
Steun voor gelijke rechten
en plichten (in procenten)

Geen verschillen tussen jongens en meisjes in steun voor gelijke rechten

Uit eerder internationaal onderzoek blijkt dat meisjes over het algemeen meer hechten aan gelijke rechten dan jongens (Schulz et al., 2018). Dit geldt ook voor Nederlandse jongeren uit de derde klas van de middelbare school (Munniksma et al., 2017). Uit ons eigen onderzoek onder Nederlandse jongeren uit de eerste klas van de middelbare school blijken er echter geen significante verschillen te zijn tussen jongens en meisjes.

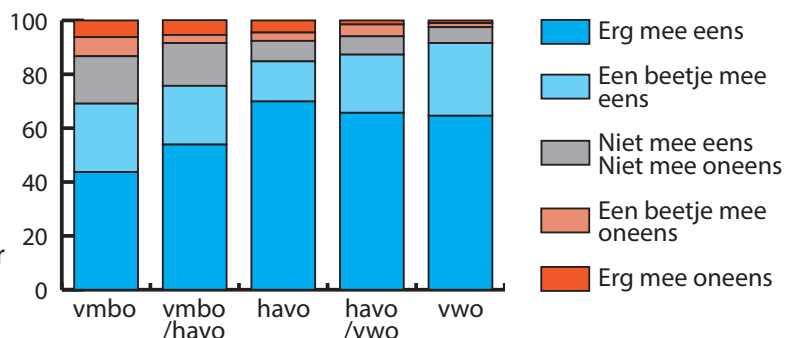
IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

In het praktijkonderwijs geeft 66 procent van de leerlingen aan dat zij vinden dat mensen in Nederland dezelfde rechten en plichten moeten hebben. Steun voor gelijke rechten in het praktijkonderwijs ligt daarmee lager dan de ruim tachtig procent van de overige leerlingen dat instemt met de stelling. Mogelijk is de abstractie van de begrippen een hindernis geweest.

Jongeren op vmbo en vmbo/havo minder steun voor gelijke rechten

Uit onderzoek van Munniksma et al. (2017) blijken aanzienlijke verschillen in steun voor gelijke rechten tussen opleidingsniveaus. Ons onderzoek bevestigt dit (zie figuur 4.2). Jongeren op havo, havo/vwo of vwo vertonen meer steun voor gelijke rechten dan jongeren op vmbo of vmbo/havo. Deze verschillen zijn relatief groot: 92 procent van de jongeren op het vwo is het eens met de stelling, tegen 62 procent van de jongeren op het vmbo. Gezien de abstractie van begrippen als 'rechten' en 'plichten' heeft deze laatste groep mogelijk wat meer moeite gehad met het beantwoorden van de vraag.

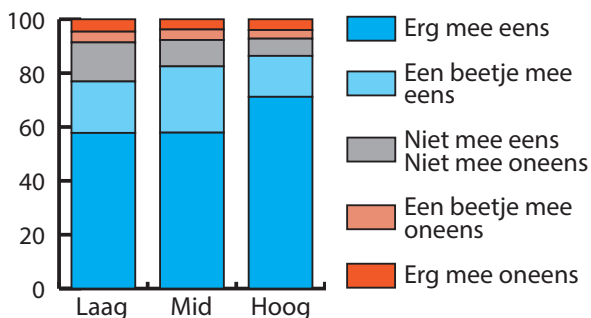
Figuur 4.2
Steun voor gelijke rechten en plichten, naar opleidingsniveau

Jongeren uit hoge ses-gezinnen tonen meer steun voor gelijke rechten

De verschillen op basis van sociaaleconomische achtergrond zijn minder groot. Uit figuur 4.3 blijkt dat jongeren uit hoge ses-gezinnen vaker aangeven gelijke rechten te steunen dan jongeren uit lage ses-gezinnen. Er is geen verschil in steun voor deze waarden tussen leerlingen uit gezinnen met uit de lage of middenklasse.

Figuur 4.3
Steun voor gelijke rechten en plichten, naar sociaaleconomische status

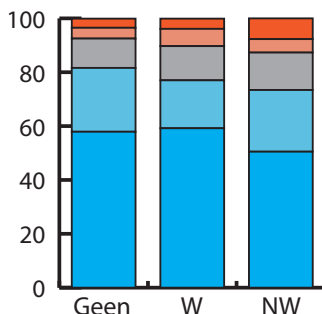

Kleine verschillen naar migratieachtergrond

Ook de verschillen op basis van migratieachtergrond zijn klein. Figuur 4.4 laat zien dat leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond het iets minder vaak eens zijn met de uitspraak dat mensen in Nederland dezelfde rechten en plichten moeten hebben dan leerlingen zonder migratieachtergrond.

Figuur 4.4

Steun voor gelijke rechten en plichten, naar migratieachtergrond

4.3 Meerderheidsprincipe versus gelijkheidsbeginsel

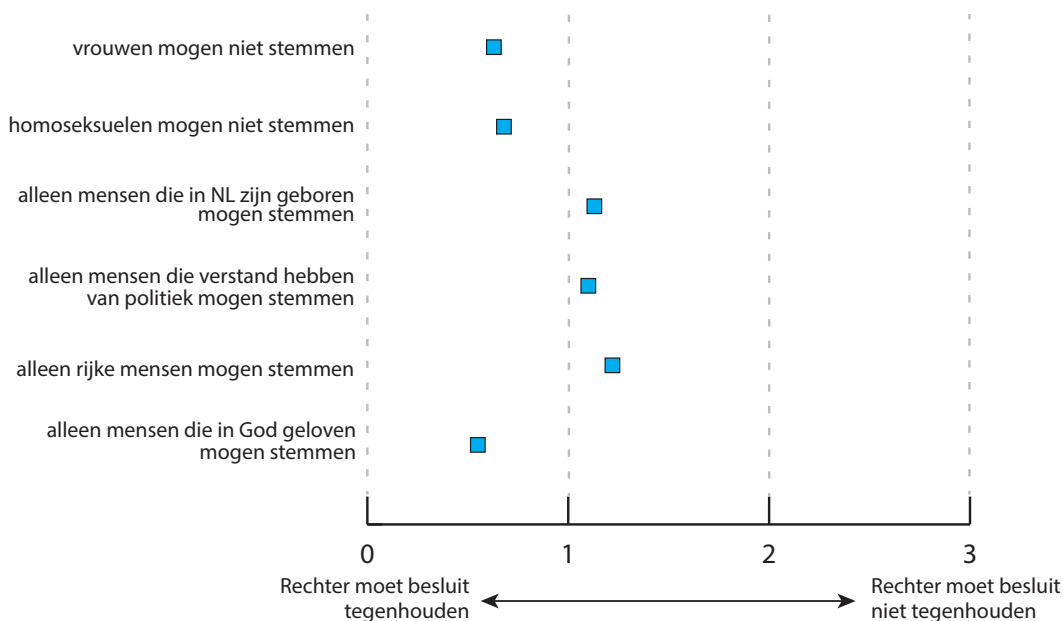
Uit het eerste deel van dit hoofdstuk wordt duidelijk dat er inderdaad veel steun is voor gelijke rechten als dit gevraagd wordt met een algemene stelling. In de vragenlijst zijn jongeren daarnaast geconfronteerd met een aantal specifieke situaties waarin de gelijke rechten van verschillende categorieën mensen onder druk staan. In deze situaties bestaat er een spanning tussen de democratie (wat de meeste mensen willen) en de rechtsstaat (gelijke rechten voor minderheden). Wat als de meerderheid iets wil dat tegen de rechten van de minderheid ingaat? Moet een rechter dan ingrijpen?

Om er achter te komen hoe jongeren over deze kwestie denken is er aan hen gevraagd of zij vinden dat een rechter moet ingrijpen als een meerderheid de rechten van een minderheid wil beperken. Iedere leerling kreeg twee stellingen voorgelegd die betrekking hadden op het beperken van het stemrecht van een bepaalde categorie mensen.

De vraagstelling is als volgt:

"De meeste mensen vinden dat [vrouwen niet/homoseksuelen niet/alleen mensen die in Nederland zijn geboren/alleen mensen die verstand hebben van politiek/alleen rijke mensen/alleen mensen die in God geloven] mogen stemmen bij verkiezingen. Alleen een rechter kan dit besluit tegenhouden. Wat vind jij dat de rechter dan moet doen?"

Leerlingen moeten hierbij een keuze maken op een vierpuntsschaal, waardoor er geen midden categorie is en zij 'gedwongen' worden om een standpunt in te

Figuur 4.5 Steun voor gelijke rechten voor verschillende groepen mensen

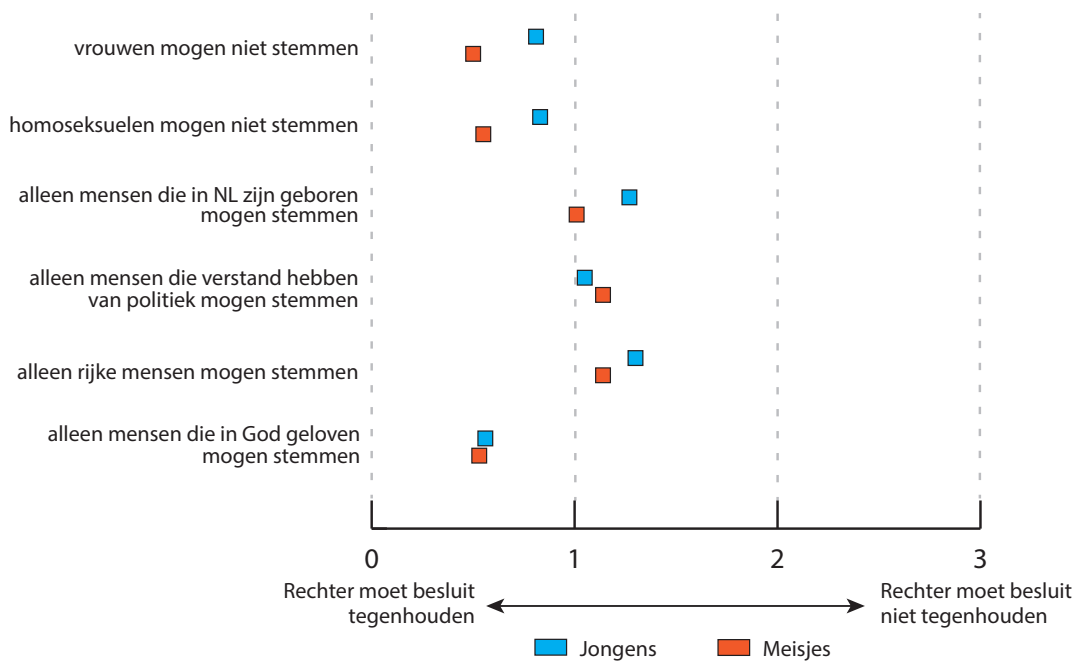
nemen. De antwoordcategorieën variëren van 0 (“Ik vind dat de rechter het besluit moet tegenhouden”) tot 3 (“Ik vind dat de rechter het besluit niet moet tegenhouden”).

Uit figuur 4.5 blijkt dat jongeren over het algemeen vinden dat de rechter het besluit in alle situaties moet tegenhouden. Wel zijn er verschillen tussen het stemrecht van verschillende categorieën mensen. Zo vinden jongeren vaker dat de rechter het besluit tegen moet houden als de meerderheid het stemrecht van vrouwen of homoseksuelen wil inperken, of wil dat alleen mensen die in God geloven mogen stemmen. Zij vinden dit iets minder vaak als het gaat om mensen die in Nederland geboren zijn, mensen die verstand hebben van politiek of rijke mensen.

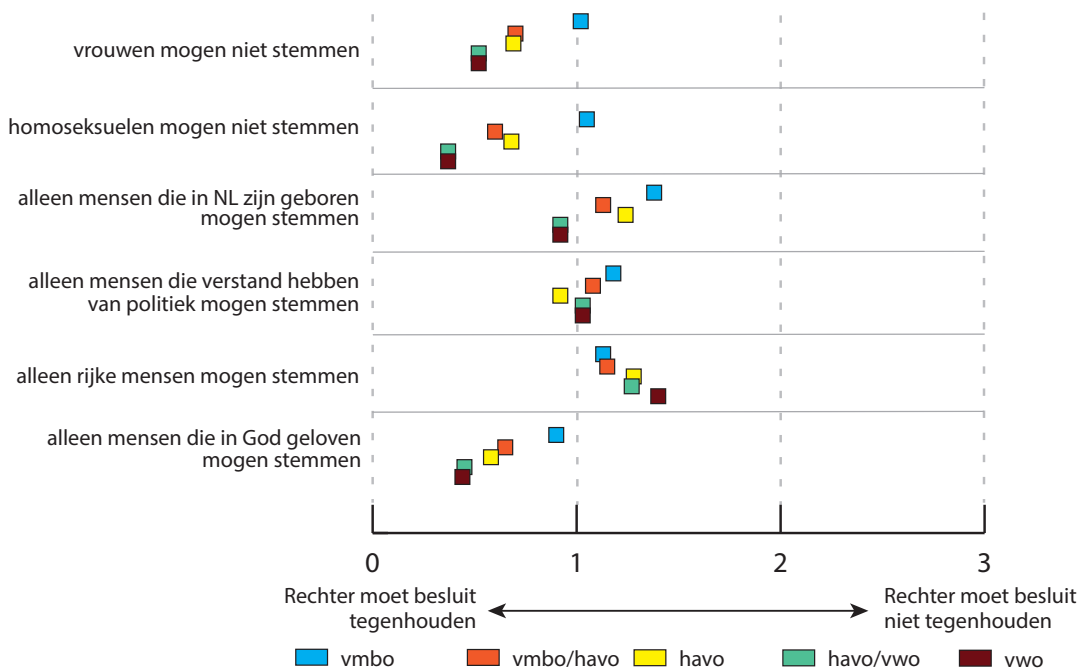
Meisjes bekommeren zich meer om rechten van minderheden dan jongens

Er zijn redelijk wat verschillen in de manier waarop jongens en meisjes antwoord geven op deze vraag (zie figuur 4.6). Zo vinden meisjes vaker dan jongens dat de rechter het besluit moet tegenhouden als de meerderheid het stemrecht wil aanpassen van vrouwen, homoseksuelen, mensen die in Nederland zijn geboren en rijke mensen. Meisjes lijken zich dus wat meer te bekommeren om de bescherming van de rechten van minderheden.

Zulke verschillen zijn ook gevonden in eerder onderzoek onder jongeren met betrekking tot gelijke rechten voor mannen en vrouwen en voor etnische minderheden (Munniksma et al, 2017). Ondanks deze verschillen vinden zowel

Figuur 4.6 Steun voor gelijke rechten voor verschillende groepen mensen, naar geslacht

Figuur 4.7 Steun voor gelijke rechten voor verschillende groepen mensen, naar opleidingsniveau

jongens als meisjes nog steeds dat de rechter dit besluit moet tegenhouden in plaats van niet tegenhouden. Er zijn geen verschillen tussen jongens en meisjes bij de categorieën ‘mensen die verstand hebben van politiek’ en ‘mensen die in God geloven’.

Jongeren met een vmbo-opleiding bekommen zich minder om de rechten van minderheden

Uit figuur 4.7 blijkt dat er veel verschillen zijn tussen jongeren met verschillende opleidingsniveaus. Jongeren met een vmbo-opleiding vinden minder vaak dat de rechter het besluit moet tegenhouden. Dit geldt bijvoorbeeld bij aanpassing van het stemrecht van vrouwen en mensen die niet in God geloven, in vergelijking met jongeren met een havo-, havo/vwo- en vwo-opleiding. Hetzelfde geldt bij het stemrecht van homoseksuelen, vergeleken met jongeren met een vmbo/havo-, havo-, havo/vwo- en een vwo-opleiding, en bij het stemrecht van mensen die in Nederland zijn geboren, in vergelijking met jongeren met een vwo-opleiding.

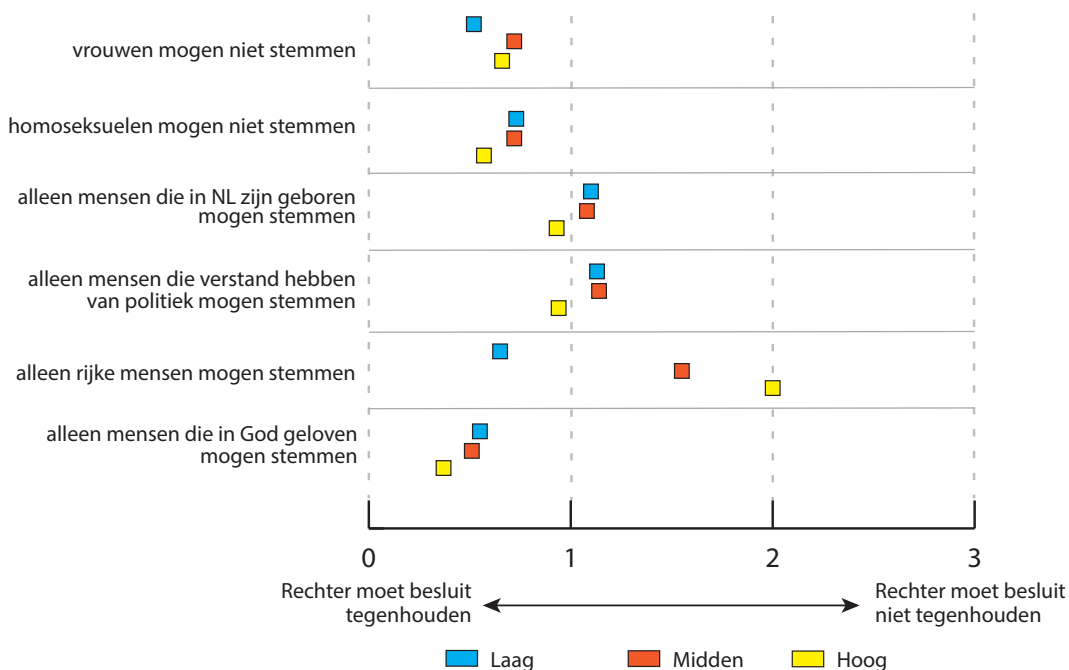
Verder vinden jongeren met een vmbo-opleiding ook minder vaak dan jongeren met een havo/vwo-opleiding dat de rechter het moet tegenhouden wanneer de meerderheid besluit dat het stemrecht alleen geldt voor mensen die verstand hebben van politiek. Dat is opvallend, aangezien dat juist voor leerlingen op het vmbo-niveau gevolgen zou kunnen hebben. Uit hoofdstuk 9 blijkt namelijk dat jongeren met een lager opleidingsniveau minder politieke kennis hebben. Voor het aanpassen van het stemrecht ten gunste van rijke mensen geldt echter het tegenovergestelde: daarvan vinden jongeren met een vwo-opleiding minder vaak dan jongeren met een vmbo-opleiding dat de rechter het besluit moet tegenhouden.

Ondanks deze verschillen vinden jongeren van alle verschillende opleidingsniveaus in meerderheid dat de rechter het besluit moet tegenhouden.

Hoe hoger de SES, hoe vaker jongeren vinden dat de rechter het besluit niet moet tegenhouden om alleen rijke mensen te laten stemmen

Er zijn twee categorieën waar jongeren met een verschillende sociaaleconomische status (SES) anders op reageren (zie figuur 4.8). Het eerste verschil heeft betrekking op het aanpassen van het stemrecht van vrouwen. Hiervoor vinden jongeren met een lagere SES vaker dan jongeren met een midden-SES dat de rechter het besluit moet tegenhouden. Nog steeds vinden beide groepen echter dat de rechter het besluit moet tegenhouden.

Het tweede verschil gaat over het aanpassen van het stemrecht van rijke mensen. Waar jongeren met een lagere SES vinden dat de rechter het besluit moet tegen-

Figuur 4.8 Steun voor gelijke rechten voor verschillende groepen mensen, naar sociaaleconomische status

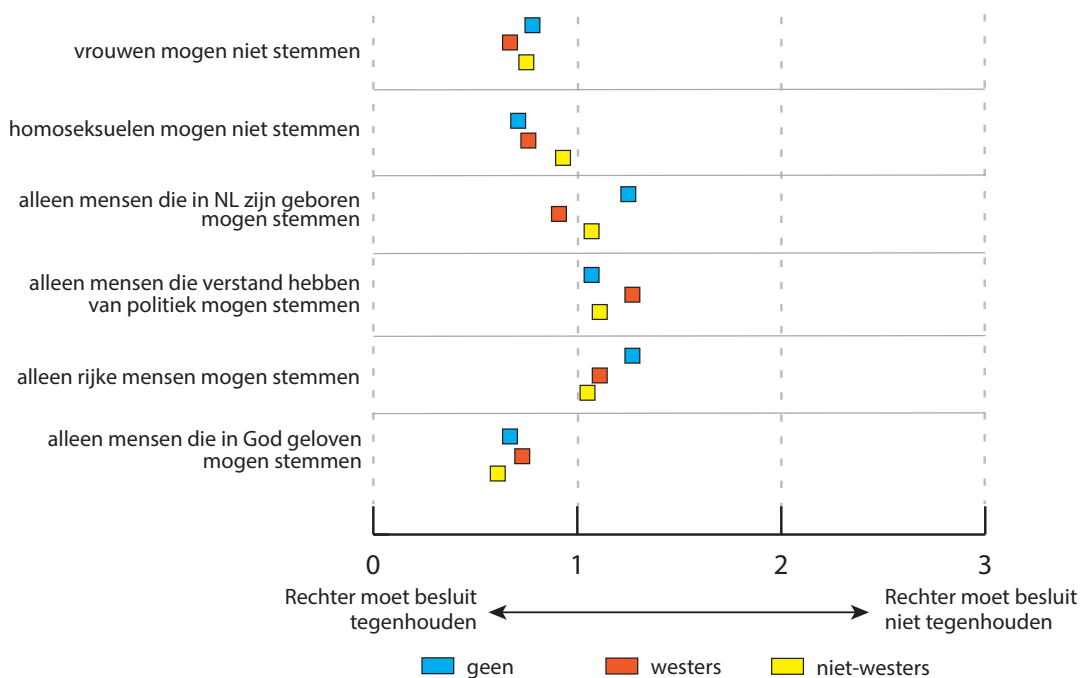
houden, zitten jongeren met een midden-SES gemiddeld precies in het midden. Jongeren met een hogere SES bevinden zich zelfs op het andere uiterste van de schaal: zij vinden eerder dat de rechter het besluit niet moet tegen houden dan wel. Bij het beantwoorden van deze vraag lijken jongeren dus hun eigen belang te laten meewegen.

Er zijn geen statistisch significante verschillen in de reacties op aanpassing van het stemrecht van homoseksuelen, mensen die in Nederland zijn geboren, mensen die verstand hebben van politiek en mensen die in God geloven.

Nauwelijks verschillen naar migratieachtergrond

Er zijn nauwelijks verschillen in de manier waarop jongeren met een niet-westerse, westerse, of geen migratieachtergrond reageren op deze vraag (zie figuur 4.9). Het enige verschil wordt gevonden bij het voorstel om alleen rijke mensen te laten stemmen: jongeren met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond vinden in dat geval vaker dan jongeren zonder migratieachtergrond dat de rechter het besluit moet tegenhouden.

Er zijn geen significante verschillen in hun reacties op het aanpassen van het

Figuur 4.9 Steun voor gelijke rechten voor verschillende groepen mensen, naar migratieachtergrond

stemrecht van vrouwen, homoseksuelen, mensen die in Nederland zijn geboren, mensen die verstand hebben van politiek en mensen die God geloven.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is er gekeken in welke mate jongeren uit de eerste klas van de middelbare school gelijke rechten steunen. Dit is in eerste instantie gedaan door middel van een algemene stelling, en daarna door een specifieke situatie voor te leggen waarin de gelijke rechten van verschillende categorieën mensen onder druk staan.

Uit de resultaten blijkt inderdaad dat een grote meerderheid van de jongeren gelijke rechten steunt als er een algemene stelling wordt voorgelegd. Wel zijn er relatief grote verschillen op basis van opleidingsniveau: jongeren met een hoger opleidingsniveau hebben meer steun voor gelijke rechten dan jongeren met een lager opleidingsniveau. Hetzelfde patroon is zichtbaar bij sociaaleconomische achtergrond, al zijn deze verschillen kleiner: jongeren met een hogere sociaaleconomische achtergrond hebben meer steun voor gelijke rechten dan jongeren met een lagere sociaaleconomische achtergrond. Nog kleiner zijn de verschillen op

basis van migratieachtergrond: jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben iets minder steun voor gelijke rechten dan jongeren zonder migratieachtergrond. Er zijn geen verschillen tussen jongens en meisjes.

Als de jongeren worden geconfronteerd met een specifieke situatie waarin er een spanning bestaat tussen de democratie (wat de meeste mensen willen) en de rechtsstaat (gelijke rechten voor minderheden), blijkt dat jongeren over het algemeen vinden dat de rechter het besluit van de meerderheid om de rechten van bepaalde categorieën mensen in te perken moet tegenhouden. Wel zijn er verschillen tussen het aanpassen van het stemrecht van verschillende categorieën mensen. Zo vinden jongeren vaker dat de rechter het besluit moet tegenhouden als de meerderheid het stemrecht van vrouwen of homoseksuelen wil inperken, of wil dat alleen mensen die in God geloven mogen stemmen. Zij vinden dit iets minder vaak als de meerderheid zou besluiten dat alleen mensen die in Nederland geboren zijn, mensen die verstand hebben van politiek of rijke mensen mogen stemmen.

Wederom zijn er individuele verschillen. Zo vinden meisjes vaker dat de rechter het besluit moet tegenhouden dan jongens. Over het algemeen vinden jongeren met een vmbo-opleiding minder vaak dat de rechter het besluit moet tegenhouden. Als de meerderheid besluit dat alleen rijke mensen mogen stemmen, geldt echter dat jongeren met een vwo-opleiding minder vaak dan jongeren met een vmbo-opleiding vinden dat de rechter het besluit moet tegenhouden. Ditzelfde verschil wordt gevonden bij sociaaleconomische status: terwijl jongeren met een lagere SES vinden dat de rechter het besluit om alleen rijke mensen te laten stemmen moet tegenhouden, vinden jongeren met een hogere SES in meerderheid dat de rechter het besluit niet moet tegenhouden. Op basis van migratieachtergrond zijn er nauwelijks verschillen.

Vervolgonderzoek kan zicht richten op de rol van de klas en school. Steunen leerlingen in een klas met een hoge mate van diversiteit op het gebied van sociaaleconomische achtergrond gelijke rechten meer dan leerlingen in een klas met een lage diversiteit op het gebied van sociaaleconomische achtergrond? Het is ook interessant om uit te zoeken wat het effect is van de samenstelling van de klas op individuele leerlingen. Steunt een leerling met een lage SES gelijke rechten meer dan een leerling met een hoge SES, als hij of zij in een klas zit met een grote diversiteit op het gebied van sociaaleconomische achtergrond? Toekomstig onderzoek kan hier meer inzicht in geven.

Geraadpleegde literatuur

- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Literatuurstudie: De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: IEA.

5 Steun voor de vrijheid van meningsuiting

Paula Thijs

In dit hoofdstuk:

- Jongeren verlenen veel steun aan de vrijheid van meningsuiting, meer nog dan volwassen Nederlanders. Er zijn maar weinig leerlingen die vinden dat iemand anderen mag uitschelden of mag oproepen tot geweld.
- Jongeren zien ook grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, vooral als andere groepen zich daardoor gekwetst of gediscrimineerd kunnen voelen.
- Leerlingen die zelf tot een minderheid behoren vinden vaker dat er grenzen zijn aan het vrijelijk uiten van grappen over geloof of cultuur en van uitspraken over het beperken van het stemrecht voor immigranten.
- Meisjes verlenen wat meer steun aan de vrijheid van meningsuiting dan jongens, maar zien ook vaker grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, vooral wanneer anderen daar direct nadeel van kunnen ondervinden.
- Een groot deel van de jongeren vindt dat iemand openlijk kritiek mag hebben op de overheid. Vooral jongeren met een hogere sociaal-economische status en jongeren op de hogere opleidingsniveaus vinden dat geoorloofd.

5.1 Inleiding

Vrijheid van meningsuiting is een belangrijke kernwaarde van de democratische rechtsstaat. Het recht op de vrijheid van meningsuiting is vastgelegd in de Nederlandse Grondwet (artikel 7) en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (artikel 10) en is een absolute voorwaarde voor een democratische samenleving. De laatste jaren is er in het maatschappelijke en politieke debat veel aandacht voor de vrijheid van meningsuiting. Met name waar de grenzen van deze vrijheid liggen is regelmatig onderwerp van discussie.

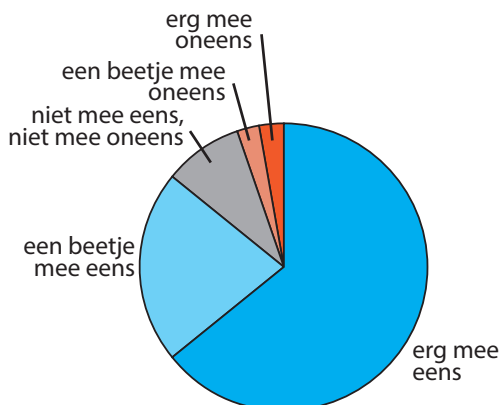
Uit een recent onderzoek van het College voor de Rechten van de Mens (2018) blijkt dat volwassen Nederlanders veelal vinden dat iedereen vrij moet zijn om zijn of haar mening te uiten. Bijna de helft van de Nederlanders is van mening dat iedereen in het openbaar moet kunnen zeggen wat hij denkt. Volgens onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau steunt tweederde van de Nederlanders de vrijheid om in het openbaar te zeggen wat men wil (Dekker & Den Ridder,

2017). Wel is de steun voor de vrijheid van meningsuiting in het laatste decennium gedaald: in 1992 steunde nog 81 procent van de Nederlanders de vrijheid van meningsuiting.

Het College voor de Rechten van de Mens (2018) stelt dat het cruciaal is dat kinderen de vrije meningsuiting en de grenzen daarvan leren kennen. Hoe staan Nederlandse jongeren tegenover de vrijheid van meningsuiting? Zien zij ook grenzen aan de vrijheid van meningsuiting? En in welke gevallen? Deze vragen staan in dit hoofdstuk centraal.

5.2 Steun voor de vrijheid van meningsuiting

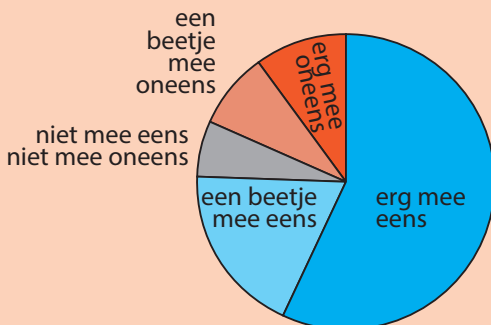
Uit figuur 5.1 blijkt dat Nederlandse jongeren over het algemeen veel steun hebben voor de vrijheid van meningsuiting: 86 procent van de leerlingen geeft aan het (erg) eens te zijn met de stelling dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt. Het percentage leerlingen dat het daarmee niet eens is, is zeer klein.

Figuur 5.1
Steun voor de vrijheid van meningsuiting: "Ik vind dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij/zij denkt"

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

In het praktijkonderwijs geeft ruim driekwart van de leerlingen aan het ermee eens te zijn dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt. Zij scoren daarmee vergelijkbaar met de leerlingen op vmbo-basis. Het deel van de leerlingen dat het niet eens is met de stelling is echter aanzienlijk groter dan onder leerlingen in het overige voortgezet onderwijs.

5.3 Verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken

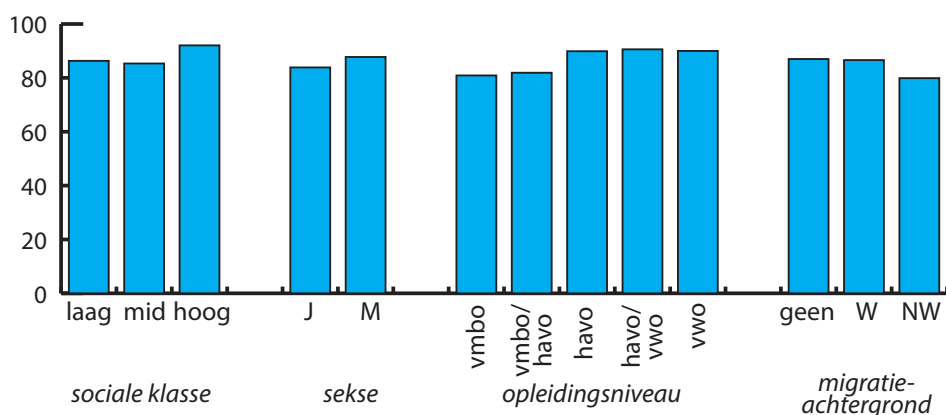
Niet elke jongere zal de vrijheid van meningsuiting in dezelfde mate ondersteunen. Zijn hierin bepaalde patronen te ontdekken naar gelang de sociaaldemografische kenmerken van leerlingen? In deze paragraaf bekijken we of er dergelijke verschillen bestaan in steun voor de vrijheid van meningsuiting.

Uit de resultaten blijkt dat jongens en meisjes maar weinig verschillen in hun steun voor de vrijheid van meningsuiting. Meisjes verlenen iets meer steun aan de vrijheid van meningsuiting dan jongens: van de meisjes is ruim 87 procent het er (helemaal) mee eens dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt, tegenover 83 procent van de jongens.

Wanneer we kijken naar verschillen tussen jongeren op verschillende opleidingsniveaus, dan zien we dat ongeveer negentig procent van de leerlingen op havo, havo/vwo en vwo zegt deze vrijheid te steunen en ruim tachtig procent van de leerlingen op het vmbo. Wanneer we nog een uitsplitsing maken naar de verschillende leerwegen in het vmbo, dan blijkt dat de steun voor vrijheid van meningsuiting wat lager is bij leerlingen op vmbo-basis: van hen is 71 procent het (helemaal) eens met de stelling dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt.

Vergelijkbare verschillen in steun voor de vrijheid van meningsuiting zien we terug bij jongeren met diverse sociaaleconomische achtergronden. De steun voor de vrijheid van meningsuiting is het grootst onder jongeren met een hoge SES. Maar liefst 92 procent van deze jongeren vindt dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt. Daarmee verschillen zij significant van jongeren met een lage of midden-SES (86,3 respectievelijk 85,3 procent).

Tot slot is de steun voor de vrijheid van meningsuiting wat lager onder leerlingen

Figuur 5.2 Steun voor de vrijheid van meningsuiting (in procenten), naar geslacht, opleidingsniveau, geslacht en migratieachtergrond

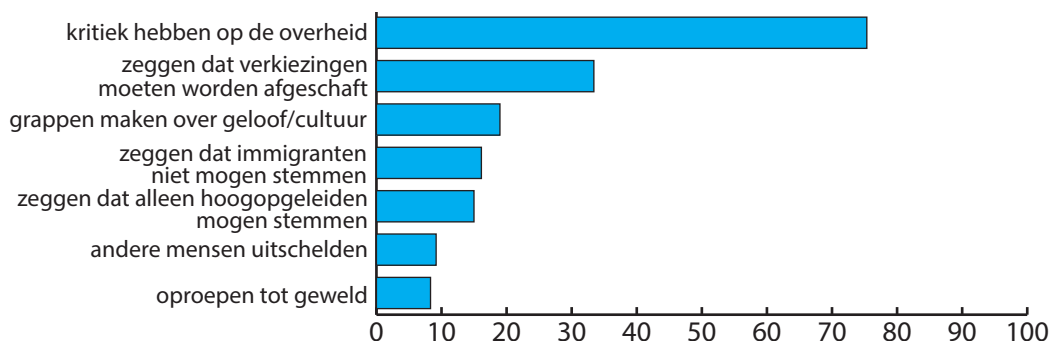
met een niet-westerse migratieachtergrond (79,9 procent) vergeleken met leerlingen zonder migratieachtergrond (87 procent). Mogelijk ondervinden leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond de eventuele negatieve gevolgen van onbegrensde vrijheid van meningsuiting in de vorm van discriminatie, waardoor zij wat minder geneigd zijn aan te geven dat iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt.

Ondanks deze verschillen wordt de vrijheid van meningsuiting door een zeer groot deel van de leerlingen onderschreven. Wanneer we de bevindingen van dit onderzoek vergelijken met onderzoeken onder volwassen Nederlanders (zie Dekker & Den Ridder, 2017; College voor de Rechten van de Mens, 2018) dan zien we dat de steun voor het vrijelijk kunnen zeggen wat men wil aanzienlijk hoger is onder jongeren dan onder de algemene bevolking.

5.4 Grenzen aan de vrijheid van meningsuiting?

Het grondswetartikel waarin de vrijheid van meningsuiting is vastgelegd, beschermt ook het uiten van meningen waar de overheid of een groot deel van de bevolking het niet mee eens is, zelfs als deze als schokkend, kwetsend of verontwaardigend worden ervaren (College voor de Rechten van de Mens, 2018). Toch zijn er ook grenzen aan de vrijheid van meningsuiting. Zo is het niet toegestaan om op te roepen tot discriminatie, haat of geweld tegen bepaalde groepen. Het recht op de vrijheid van meningsuiting kan dus op gespannen voet staan met andere grondrechten zoals het verbod op discriminatie en de bescherming van minderheden.

Waar de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting liggen, daar kunnen de meningen over verschillen. Uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau vindt ongeveer tweederde van de Nederlanders dat de vrijheid van meningsuiting niet zover mag gaan dat mensen worden gekwetst in hun religieuze gevoelens (Dekker & Den Ridder, 2017). Daarentegen vindt een ongeveer even groot deel

Figuur 5.3 Steun voor de mogelijkheid tot diverse uitspraken op televisie (in procenten)

van de bevolking dat mensen in Nederland zich te snel gekwetst voelen door de mening van anderen (College van de Rechten voor de Mens, 2018). Hoe kijken jongeren aan tegen de grenzen van de vrijheid van meningsuiting?

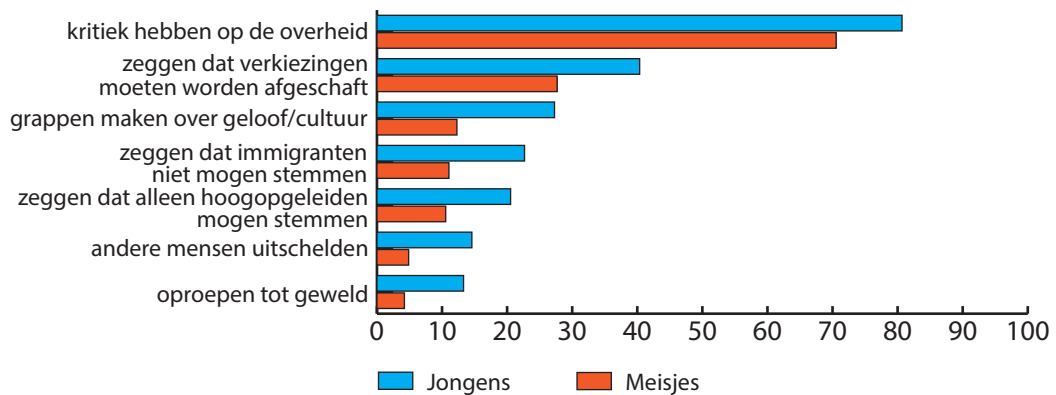
Om dit te onderzoeken is de leerlingen een reeks van zeven vragen gesteld over welke uitspraken iemand tijdens een praatprogramma op televisie mag doen. Deze uitspraken varieerden in de mate van ernst: van kritiek hebben op de overheid tot oproepen tot geweld (zie figuur 5.3 voor alle uitspraken die de leerlingen voorgelegd kregen). De leerlingen konden voor elke uitspraak op een vijfpuntschaal aangeven in hoeverre zij het ermee eens zijn of niet (van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens). Figuur 5.3 geeft het percentage van de leerlingen weer dat vindt dat iemand tijdens een praatprogramma op televisie vrij moet zijn om bepaalde uitspraken te doen.

Ruim driekwart van de Nederlandse jongeren vindt dat iemand tijdens een praatprogramma op de televisie kritiek mag hebben op de overheid. Daarnaast valt op dat ruim eenderde vindt dat iemand mag zeggen dat de verkiezingen moeten worden afgeschaft. Wanneer we kijken naar uitspraken die andere mensen of groepen zouden kunnen kwetsen of discrimineren, dan zien we dat jongeren daar relatief weinig steun voor verlenen. Zo vindt een kleine twintig procent dat iemand tijdens een praatprogramma grappen mag maken over geloof of cultuur, zestien procent vindt dat het geoorloofd is om te zeggen dat immigranten niet mogen stemmen en een vergelijkbaar deel van de leerlingen vindt dat iemand mag zeggen dat alleen hoogopgeleiden mogen stemmen. Jongeren lijken daarmee wat vaker dan de algemene bevolking te vinden dat kwetsen van anderen te ver gaat (zie Dekker & Den Ridder, 2017). Tot slot vindt slechts één op de tien leerlingen dat iemand andere mensen mag uitschelden en een nog kleiner deel (acht procent) vindt dat iemand mag oproepen tot geweld.

Jongens zien minder grenzen aan de vrijheid van meningsuiting dan meisjes

Uit hoofdstuk 4 en uit eerder onderzoek onder Nederlandse jongeren (Munniksma et al., 2017) blijkt dat meisjes wat meer belang hechten aan gelijke rechten dan jongens. Zien we zulke verschillen ook terug in de grenzen die jongens en meisjes stellen aan wat iemand tijdens een praatprogramma op televisie mag zeggen?

Wanneer we naar verschillen tussen jongens en meisjes kijken (zie figuur 5.4), dan valt op dat jongens voor alle uitlatingen vaker aangeven deze geoorloofd te vinden dan meisjes. Zo is het aandeel jongens dat deze uitlatingen geoorloofd vindt gemiddeld genomen ruim tien procent groter dan het aandeel meisjes. Het verschil tussen jongens en meisjes is het grootst met betrekking tot het maken van grappen over geloof of cultuur: van de jongens geeft 27 procent aan dat dit mag, tegenover slechts twaalf procent van de meisjes. Dit duidt erop dat meisjes over

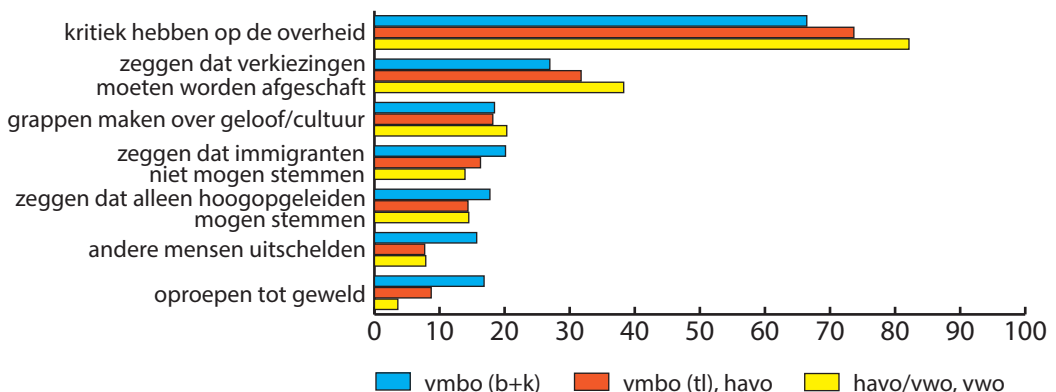

Figuur 5.4 Steun voor de mogelijkheid tot diverse uitspraken op televisie (in procenten), naar geslacht

het algemeen vaker grenzen stellen aan de vrijheid van meningsuiting wanneer mensen zich daardoor gekwetst kunnen voelen. Ook wat betreft de uitlating dat verkiezingen moeten worden afgeschaft is er een aanzienlijk verschil: veertig procent van de jongens vindt dat iemand dit mag zeggen, tegenover 28 procent van de meisjes. Het verschil is het kleinste bij het oproepen tot geweld, hoewel het aandeel jongens dat dit geoorloofd vindt (dertien procent) toch nog drie keer zo groot is als het aandeel meisjes (vier procent).

Leerlingen op lagere opleidingsniveaus zien minder grenzen aan de vrijheid van meningsuiting

Ook leerlingen op verschillende opleidingsniveaus kunnen van mening verschillen over de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, zeker wanneer het om uitspraken gaat die de leerlingen zelf raken. Opvallend is dat er echter geen verschillen zijn tussen de verschillende opleidingsniveaus wat betreft de mate waarin leerlingen vinden dat iemand mag zeggen dat alleen hoogopgeleide

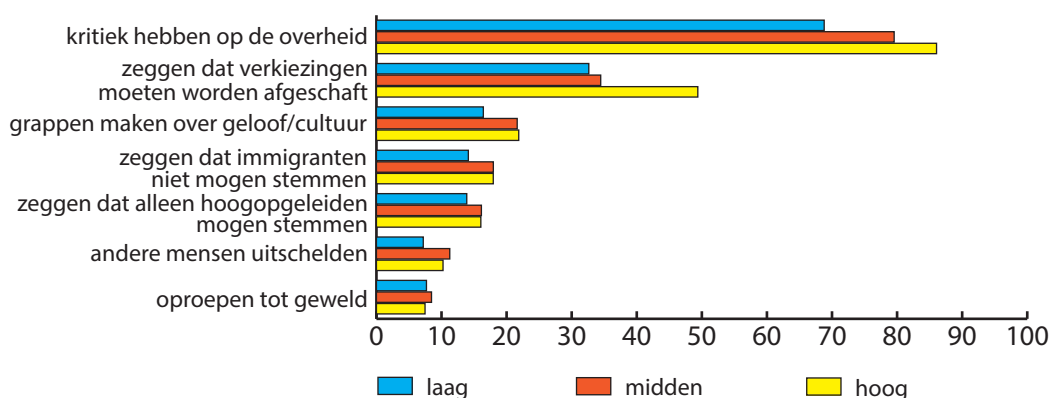
Figuur 5.5 Steun voor de mogelijkheid tot diverse uitspraken op televisie (in procenten), naar opleidingsniveau

mensen mogen stemmen (zie figuur 5.5). Mogelijk zien (of herkennen) leerlingen op de lagere niveaus een dergelijke uitspraak niet direct als een bedreiging van hun eigen positie. Ook zijn er geen verschillen tussen leerlingen op de verschillende opleidingsniveaus wat betreft het toelaten van grappen over geloof of cultuur. Wel vinden leerlingen op de lagere niveaus vaker dat iemand mag zeggen dat immigranten niet mogen stemmen: twintig procent van de leerlingen op de lagere niveaus stemt hiermee in tegenover veertien procent op de hogere niveaus. Uit een nadere beschouwing blijkt dat het met name de leerlingen zonder migratieachtergrond zijn die hiermee instemmen.

Figuur 5.5 laat ook zien dat de steun voor kritiek op de overheid en op de democratie hoger is naarmate het opleidingsniveau van de leerling hoger is. Op de lagere niveaus (vmbo-basis en -kader) vindt 66 procent dat iemand kritiek mag hebben op de overheid, op de hogere niveaus van het vmbo, mavo en havo is dat 74 procent en op havo/vwo en vwo vindt ruim tachtig procent dat geoorloofd. Hoewel de steun voor de uitlating dat verkiezingen moeten worden afgeschaft over het algemeen lager is, stemmen leerlingen op de hogere niveaus daar vaker mee in (38 procent) dan leerlingen op de lagere niveaus (27 procent). Tot slot blijkt dat leerlingen op de lagere niveaus aanzienlijk vaker vinden dat iemand andere mensen mag uitschelden en mag oproepen tot geweld.

Leerlingen met een hoge sociaaleconomische status vinden vaker dat kritiek op overheid en democratie moet kunnen

Ook tussen leerlingen uit gezinnen met een verschillende sociaaleconomische status (SES) bestaan grote verschillen. Figuur 5.6 toont dat leerlingen met een lagere SES over het algemeen minder vaak aangeven dat iemand vrij is om tijdens een praatprogramma op televisie allerlei uitspraken te doen dan leerlingen met een hogere SES. De verschillen tussen leerlingen met een lage en een hoge

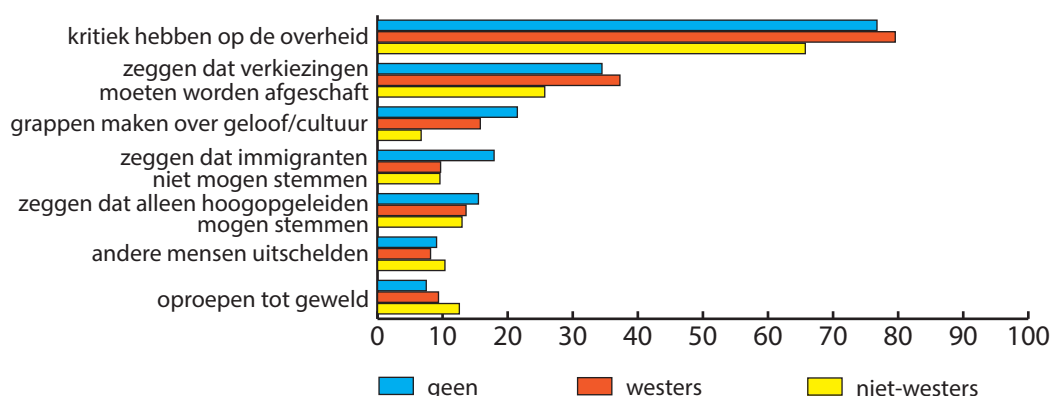
Figuur 5.6 Steun voor de mogelijkheid tot diverse uitspraken op televisie (in procenten), naar sociaaleconomische status

SES zijn het grootst met betrekking tot het uiten van kritiek op de overheid en op de democratie. Zo zegt 86 procent van de leerlingen met een hogere SES dat iemand kritiek mag hebben op de overheid, tegenover een kleine zeventig procent van de leerlingen met een lage SES. Een soortgelijke uitschieter vinden we bij de uitspraak dat verkiezingen moeten worden afgeschaft: hiervan vindt bijna de helft van de leerlingen met een hoge SES dat dit mag, tegenover eenderde van de leerlingen met een lage SES.

De verschillen naar sociaaleconomische achtergrond zijn aanzienlijk kleiner voor de overige uitspraken. Met betrekking tot andere mensen uitschelden en grappen maken over cultuur of geloof is er alleen een (statistisch significant) verschil tussen leerlingen met een lage SES en leerlingen in de middencategorie. Er zijn geen significante verschillen tussen leerlingen naar sociaaleconomische achtergrond met betrekking tot uitspraken dat immigranten niet mogen stemmen, alleen hoogopgeleiden mogen stemmen en oproepen tot geweld.

Leerlingen met een migratieachtergrond minder voorstander van grappen over geloof of cultuur

Stellen leerlingen met een migratieachtergrond vanuit hun eigen minderheidspositie vaker grenzen aan de vrijheid van meningsuiting dan leerlingen zonder migratieachtergrond? Uit figuur 5.7 blijkt dat leerlingen met een migratieachtergrond minder vaak vinden dat het geoorloofd is dat iemand grappen maakt over cultuur of geloof. Van de leerlingen zonder migratieachtergrond geeft ruim twintig procent aan dat dit moet kunnen, tegenover slechts zeven procent van de leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. Leerlingen met een westerse migratieachtergrond zitten daartussenin. Ook zijn leerlingen met een migratieachtergrond het aanzienlijk minder vaak eens met de uitspraak dat iemand mag zeggen dat immigranten niet mogen stemmen (tien procent, tegenover twintig procent van de leerlingen zonder migratieachtergrond).

Figuur 5.7 Steun voor de mogelijkheid tot diverse uitspraken op televisie (in procenten), naar migratieachtergrond

Leerlingen met en zonder migratieachtergrond verschillen ook in de mate waarin zij vinden dat iemand kritiek mag hebben op de overheid en op de democratie. Van de leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond geeft 66 procent aan dat iemand tijdens een praatprogramma op televisie kritiek mag hebben op de overheid in vergelijking met 77 procent van de leerlingen zonder migratieachtergrond en tachtig procent van de leerlingen met een westerse migratieachtergrond. Opvallend is dat leerlingen met een migratieachtergrond ook vaker vinden dat er grenzen zijn aan kritiek op de democratie dan leerlingen zonder migratieachtergrond.

Tot slot vinden leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond iets vaker dat iemand tijdens een praatprogramma op televisie mag oproepen tot geweld. Er is geen verschil tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond in de mate waarin zij vinden dat iemand op televisie andere mensen mag uitschelden en mag zeggen dat alleen hoogopgeleide mensen mogen stemmen.

5.5 Conclusie

De vrijheid van meningsuiting is een van de Nederlandse grondrechten en een belangrijke voorwaarde voor een democratische samenleving. In dit hoofdstuk hebben we laten zien dat Nederlandse jongeren veel steun verlenen aan de vrijheid van meningsuiting, meer nog dan volwassen Nederlanders.

Jongeren zien echter ook in dat de vrijheid van meningsuiting niet onbegrensd is. Met name wanneer andere mensen of groepen in de samenleving zich gekwetst of gediscrimineerd kunnen voelen, vinden jongeren dat er grenzen zijn aan wat iemand mag zeggen. Jongeren lijken wat vaker dan volwassen Nederlanders te vinden dat de vrijheid van meningsuiting niet ten koste moet gaan van het kwetsen van anderen (zie Dekker & Den Ridder, 2017). Dat geldt in nog sterkere mate wanneer de vrijheid van meningsuiting de eigen groep treft: leerlingen die zelf tot een minderheid behoren vinden vaker dat er grenzen zijn aan het vrijelijk uiten van grappen over geloof of cultuur en van uitspraken over het beperken van het stemrecht voor immigranten. Ook meisjes zien meer grenzen aan de vrijheid van meningsuiting, vooral wanneer anderen daar direct nadeel van kunnen ondervinden.

Wel vindt een groot deel van de jongeren dat iemand openlijk kritiek mag hebben op de overheid en dat de democratie zelf ter discussie mag staan. Dit duidt erop dat jongeren het belang inzien van het kritisch bekijken en controleren van de overheid en dat ook niet-democratische opvattingen mogen worden geuit. Met name jongeren met een hogere sociaaleconomische achtergrond en jongeren op de hogere opleidingsniveaus lijken dit te onderkennen.

Tot slot valt het op dat met name jongens, leerlingen op de laagste onderwijsniveaus en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond vaker vinden dat iemand anderen mag uitschelden en zelfs mag oproepen tot geweld. Toch is het maar een zeer klein deel van de leerlingen dat vindt dat zulke uitspraken geoorloofd zijn.

De bevinding in dit hoofdstuk op basis van de antwoorden van een groot aantal jongeren komen overeen met diepgravend onderzoek bij een kleine groep jongeren, waaruit is gebleken dat Nederlandse jongeren op 14-jarige leeftijd vinden dat vrijheid van meningsuiting en rekening houden met de gevoelens van anderen belangrijke democratische waarden zijn (Nieuwelink, Ten Dam, & Dekker, 2018). Uit dezelfde kwalitatieve studie kwam echter ook naar voren dat een aantal van deze jongeren, met name jongens, twee jaar later meer de nadruk legt op de vrijheid van meningsuiting en daarbij minder aandacht besteedt aan de gevoeligheden van anderen. Tegelijkertijd gaven deze jongeren ook in toenemende mate aan meerderheidsbesluitvorming belangrijker te vinden dan consensus. Aan de hand van de toekomstige metingen die we voor ons onderzoek zullen doen, kunnen we nagaan of dit patroon van een steeds meer eenzijdige blik op vrijheid van meningsuiting en de omgang met meningsverschillen ook terug te zien is bij de jongeren die aan onze studie deelnemen. Eveneens kunnen we in vervolgonderzoek nagaan of deze ontwikkeling samengaat met meer steun voor meerderheidsbesluitvorming. Kwalitatief onderzoek kan daarbij meer inzicht bieden in hoe jongeren tot een afwegingen komen in het vraagstuk naar de vrijheid van meningsuiting.

Geraadpleegde literatuur

- College voor de Rechten van de Mens (2018). *Zolang we het maar eens zijn. Nederlanders over de vrijheid van meningsuiting en demonstratievrijheid*. Den Haag: College voor de Rechten van de Mens.
- Dekker, P., & Den Ridder, J. (2017). Publieke opinie. In R. Bijl, J. Boelhouwer, & A. Wennekers, *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Nieuwelink, H., Ten Dam, G., & Dekker, P. (2019). Adolescent citizenship and educational track: A qualitative study on the development of views on the common good. *Research Papers in Education*, 34(3), 373–388.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming citizens in a changing world: IEA international civic and citizenship education study 2016 international report*. Amsterdam: IEA.

6 Democratische dilemma's

Maria Kranendonk en Floris Vermeulen

In dit hoofdstuk:

- Gemiddeld nemen jongeren een duidelijke positie in op democratische dilemma's. Ze vinden bijvoorbeeld dat de verschillen tussen arm en rijk kleiner moeten worden in plaats van groter.
- Meisjes neigen meer naar de positie die gelijkheid benadrukt binnen democratische dilemma's.
- De positie op democratische dilemma's hangt samen met opleidingsniveau. Jongeren met een hoger opleidingsniveau vinden de wet van het land bijvoorbeeld belangrijker dan de regels van God.
- Verschillen naar sociaaleconomische achtergrond zijn klein. Wel vinden jongeren met een hoge sociaaleconomische achtergrond veiligheid belangrijker dan privacy en de wet van het land belangrijker dan de regels van God.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vinden het belangrijker dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen behouden (versus zich moeten aanpassen) en vinden de regels van God belangrijker (versus de wet van het land) dan jongeren zonder migratieachtergrond.

6.1 Introductie

Op de vraag of vrijheid van meningsuiting belangrijk is zullen veel mensen bevestigend antwoorden. Ook op de vraag of het belangrijk is om mensen niet te kwetsen, zullen veel mensen ja zeggen. Maar een 'ja' op beide vragen kan tegenstrijdig zijn. Soms is een mening immers niet voor iedereen leuk en kunnen mensen zich gekwetst voelen door die mening. Vrijheid van meningsuiting kan dus soms mensen kwetsen, en om geen mensen te kwetsen moet je soms niet alles zeggen wat je denkt. De democratie zit vol met dit soort tegenstrijdigheden. Ze omvat een groot aantal waarden die mensen kunnen nastreven en deze kunnen met elkaar botsen. Dit leidt stevast tot debat in een democratie, omdat burgers verschillende afwegingen maken in het belang van deze waarden. In dit hoofdstuk willen we deze afwegingen in zulke democratische dilemma's in beeld brengen.

De democratische dilemma's die zijn onderzocht hebben betrekking op multiculturalisme, gelijkheid tussen arm en rijk, privacy, het belang van religie, de impli-

catie van wetten, het belang van regels, en vrijheid van meningsuiting. Naast de algemene positie op de democratische dilemma's onder Nederlandse jongeren, kijken we in dit hoofdstuk ook naar eventuele verschillen tussen groepen naar geslacht, opleidingsniveau, sociaaleconomische status en migratieachtergrond.

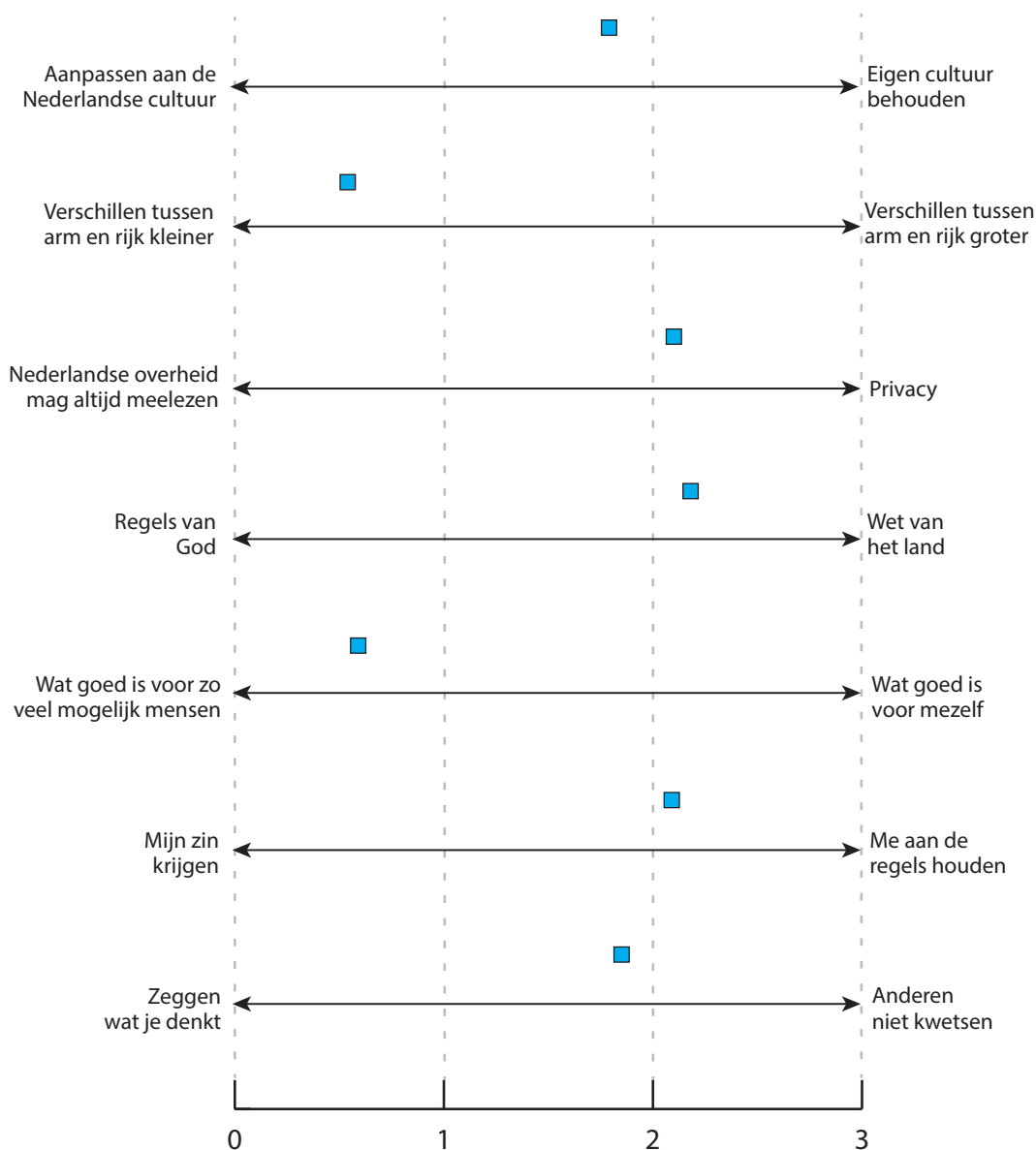
6.2 Gemiddeld nemen jongeren een duidelijke positie in op democratische dilemma's

Om inzicht te krijgen in de positie van jongeren op democratische dilemma's, is hen gevraagd om te reflecteren op een zevental stellingen die ieder werden gepresenteerd als twee tegenpolen (zie tabel A1 in de bijlage voor de exacte vraagstelling). De jongeren konden op een vierpuntsschaal aangeven welke positie het beste bij ze past. Jongeren konden geen neutraal middelpunt kiezen op de schaal en werden zo 'gedwongen' om een kant te kiezen. Ze moesten aangeven het helemaal, of een beetje eens te zijn met een van de twee uitersten.

In figuur 6.1 wordt de gemiddelde positie van de jongeren op de stellingen weergegeven. Er zijn een paar stellingen waar jongeren gemiddeld duidelijk een kant kiezen. De verschillen tussen arm en rijk moeten volgens een meerderheid van de jongeren kleiner worden in plaats van groter. De meeste jongeren vinden privacy belangrijker dan veiligheid in Nederland. Ook geven jongeren aan de wet van het land belangrijker te vinden dan de regels van God. Jongeren vinden daarnaast dat de wet goed moet zijn voor zoveel mogelijk mensen en niet alleen voor zichzelf. Ze vinden het ook belangrijk om zich aan de regels te houden, ook als ze daardoor hun zin niet krijgen.

Dan zijn er twee stellingen waar jongeren gemiddeld dicht bij een neutraal middelpunt zitten. Op deze stellingen kiezen jongeren minder unaniem voor één kant. Gemiddeld genomen geven jongeren iets vaker aan dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen behouden in plaats van dat ze zich aan de Nederlandse cultuur moeten aanpassen. Ook geven jongeren gemiddeld aan het net iets belangrijker te vinden om anderen niet te kwetsen in plaats van alles te kunnen zeggen wat je wil. De jongeren zijn ook iets verdeelder over deze dilemma's, wat geïllustreerd wordt met een grotere spreiding over de antwoordcategorieën (grotere standaarddeviatie) in vergelijking met de andere stellingen.

Sommige jongeren konden of wilden geen antwoord geven op een of meer van bovenstaande stellingen. Vooral de stelling die gaat over de regels van God versus de wetten van Nederland is door veel jongeren beantwoord met 'weet ik niet', namelijk door 367 leerlingen (15,6 procent). De andere dilemma's werden ook door ten minste 122 jongeren (5,2 procent) overgeslagen. Het is voor ons specu-

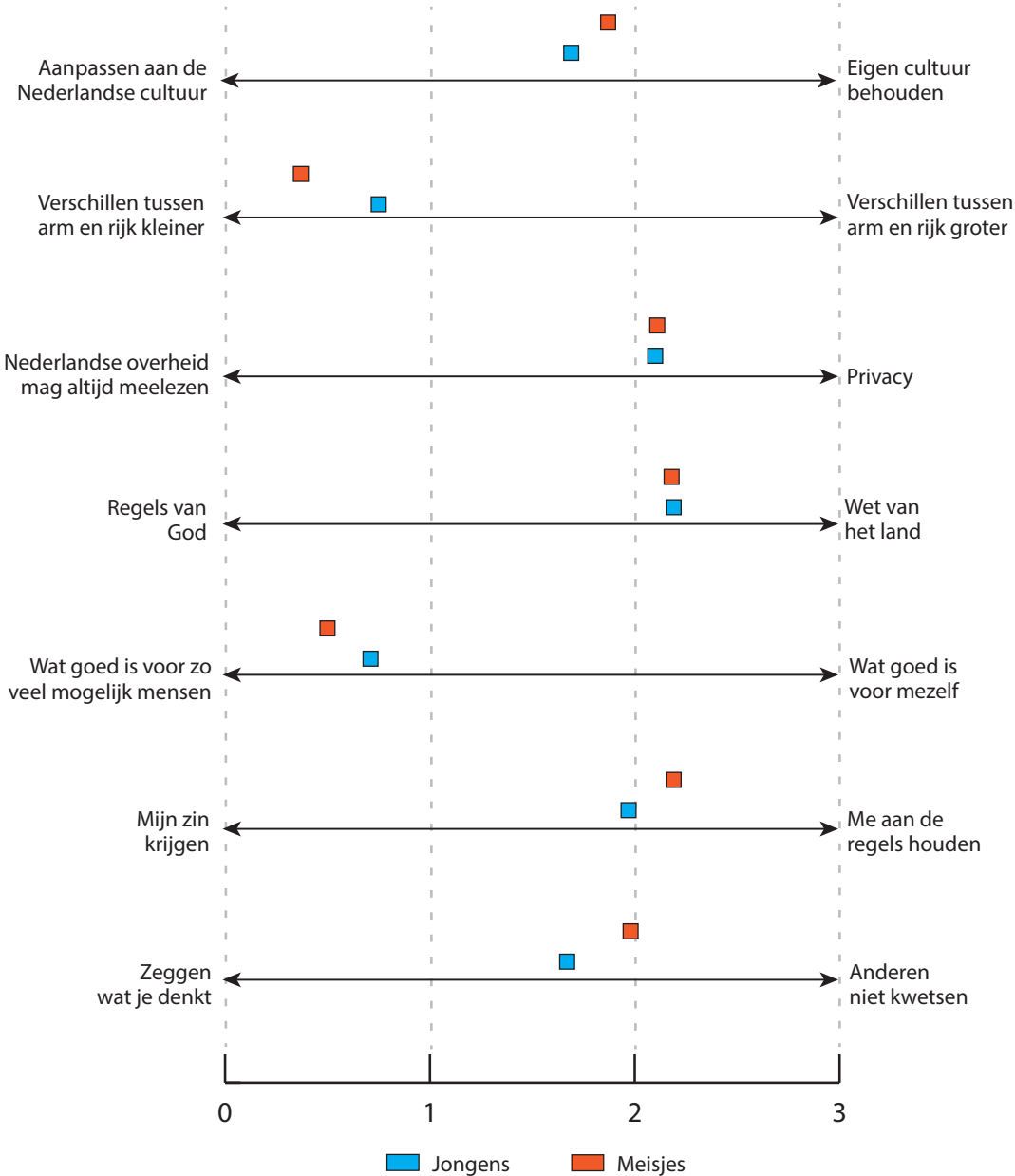
Figuur 6.1 De gemiddelde positie van jongeren op democratische dilemma's

leren waarom deze vragen zijn overgeslagen. Misschien lagen sommige vragen te gevoelig, vonden jongeren de vragen te moeilijk, of vonden zij het te lastig om een kant te kiezen.

6.3 Meisjes neigen meer naar gelijkheid dan jongens

Jongens en meisjes verschillen vaak in politieke houdingen, politiek gedrag en politieke interesse (zie ook hoofdstuk 10). Meisjes ondersteunen gelijke

rechten voor mannen, vrouwen en etnische groepen bijvoorbeeld meer dan jongens (bijvoorbeeld Geijssel, Ledoux, Reumerman, & Ten Dam, 2012). Redenen die worden aangedragen is dat meisjes anders worden opgevoed dan jongens (bijvoorbeeld Abendschön & Tausendpfund, 2017). Daarnaast wordt de politiek vaak gezien als een mannelijk domein en kan het gebrek aan vrouwelijke rolmodellen mogelijk politieke interesse (Campbell & Wolbrecht, 2006) en andere politieke houdingen onder meisjes beïnvloeden (zie ook Kranendonk et al., 2019).

Figuur 6.2 De gemiddelde positie van jongeren op democratische dilemma's, naar geslacht

Jongens en meisjes verschillen door deze verklarende factoren wellicht ook in hun positie op democratische dilemma's. De resultaten naar geslacht worden op de vorige pagina getoond.

Er zijn een aantal verschillen tussen jongens en meisjes in hoe zij denken over democratische dilemma's (zie figuur 6.2). Meisjes vinden meer dan jongens dat mensen die niet in Nederland geboren zijn hun eigen cultuur mogen behouden, in plaats van dat zij zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Ook vinden meisjes gemiddeld iets meer dat de kloof tussen arm en rijk kleiner moet worden en dat de wet vooral goed moet zijn voor iedereen. De positie op de genoemde dilemma's lijkt erop te wijzen dat meisjes meer dan jongens de kant kiezen van gelijkheid, als ze zichzelf moeten positioneren op een democratisch dilemma: gelijkheid tussen mensen die wel en niet in Nederland zijn geboren (mogen eigen cultuur behouden), gelijkheid tussen arm en rijk (verschillen moeten kleiner worden) en gelijkheid voor de wet (die zo goed mogelijk moet zijn voor alle mensen).

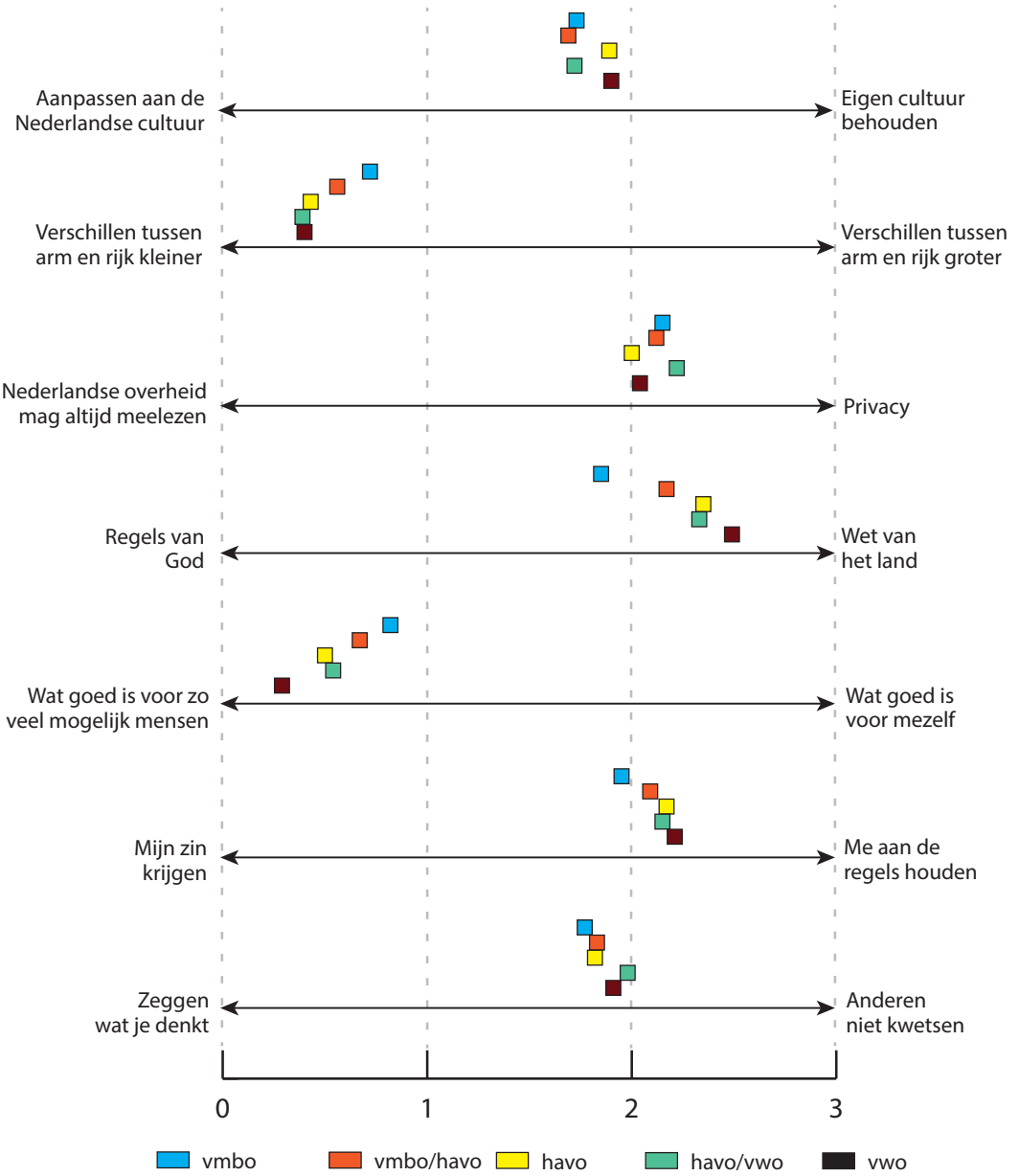
Daarnaast vinden meisjes vaker dan jongens dat je anderen niet moet kwetsen, ook als je daardoor niet alles kan zeggen wat je denkt, en vinden meisjes het nog belangrijker dan jongens om zich aan de regels te houden, ook als ze daardoor niet hun zin krijgen.

6.4 Positie op democratische dilemma's wordt beïnvloed door opleidingsniveau

We weten al dat hoogopgeleide volwassenen meer politiek participeren in vergelijking met lageropgeleide volwassenen (Verba et al., 1995). Onder jongeren zien we ook verschillen tussen opleidingsniveaus. Jongeren met verschillende opleidingsniveaus hebben vaak andere politieke houdingen, politiek vertrouwen en verschillen in politieke kennis (zie voor een overzicht Kranendonk et al., 2019). Jongeren die bezig zijn met een hoger opleidingsniveau hebben bijvoorbeeld meer kennis over, en steun voor de democratie (Nieuwelink, Ten Dam, & Dekker, 2019). Wat we nog niet weten is of opleidingsniveau samenhangt met de positionering van jongeren op democratische dilemma's.

Verschillende verklaringen zijn aangedragen voor deze verschillen in politieke houdingen, participatie en democratische waarden. Jongeren met een lagere sociaaleconomische status zijn oververtegenwoordigd in lagere opleidingsniveaus, en we weten dat sociaaleconomische status politieke houdingen kan vormen. Daarnaast zitten hogeropgeleide jongeren langer op school en hebben ze langer de kans om vaardigheden op te doen die politieke houdingen kunnen vormen. Ze hebben ook een ander curriculum in vergelijking met lageropgeleide

jongeren en er heerst vaak een ander klasklimaat (zie hoofdstuk 8) op (bijvoorbeeld) het vmbo in vergelijking met op het vwo (Munniksma et al., 2017; Hoskins & Janmaat, 2016; Kranendonk et al., 2019). Deze verklarende factoren kunnen mogelijk ook de positie op democratische dilemma's beïnvloeden. Hieronder worden de verschillen tussen opleidingsniveaus getoond.

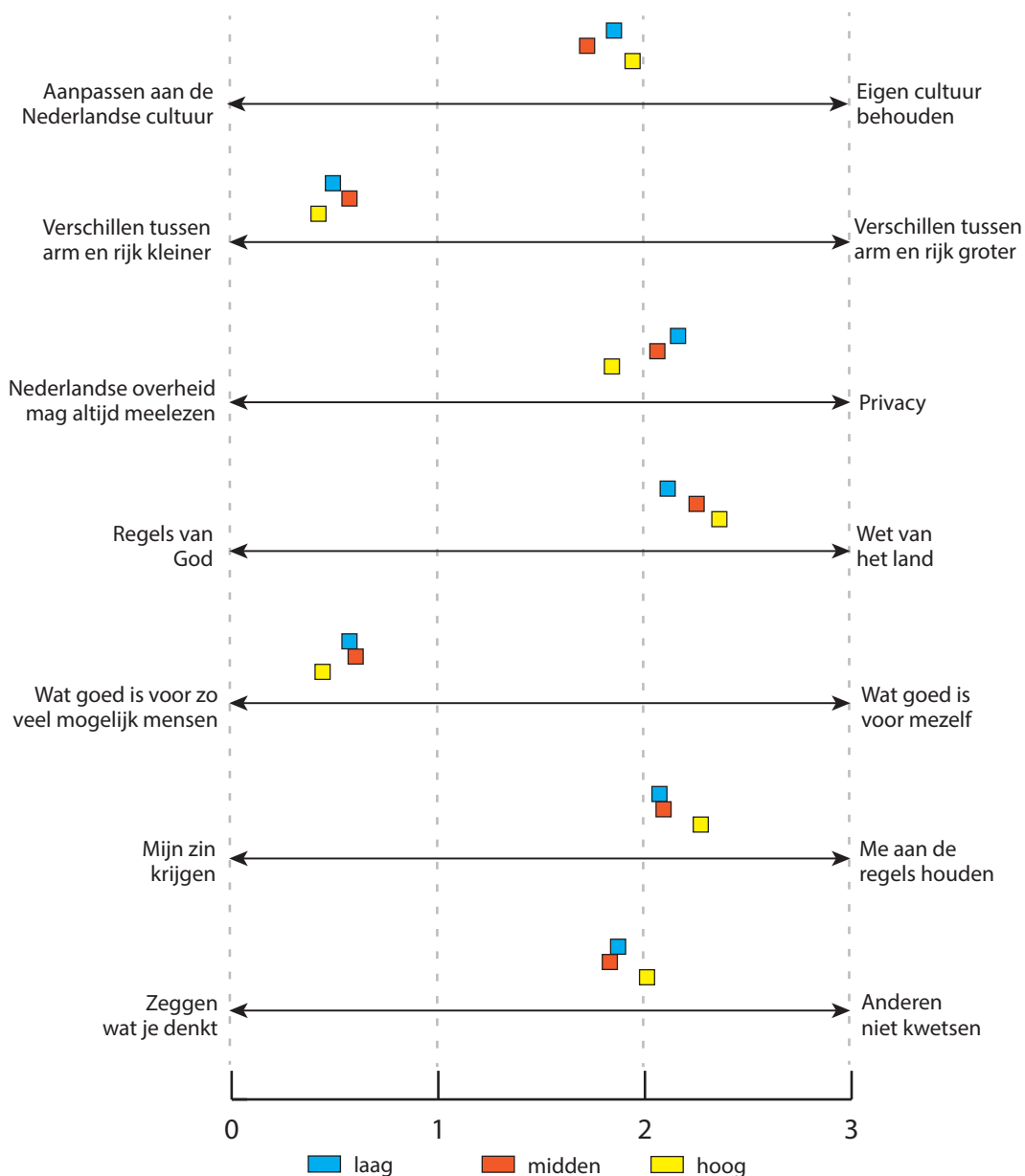
Figuur 6.3 De gemiddelde positie van jongeren op democratische dilemma's, naar opleidingsniveau

Voor vijf stellingen hangt opleidingsniveau samen met de positie op democratische dilemma's. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe belangrijker leerlingen het vinden dat de kloof tussen arm en rijk kleiner wordt in plaats van groter. Er is geen significant verschil tussen de havo-, havo/vwo- en vwo-leerlingen. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe belangrijker jongeren de wetten van het land vinden versus de regels van God. Jongeren met een hoger opleidingsniveau vinden het ook belangrijker dat een wet goed is voor zoveel mogelijk mensen in plaats van een wet die alleen goed is voor henzelf. Alleen de verschillen tussen de havo- en havo/vwo-leerlingen zijn niet significant. Vmbo-leerlingen vinden het relatief iets belangrijker om hun zin te krijgen, ook als ze zich daardoor niet aan de regels houden in vergelijking met de andere groepen. De havo/vwo- en vwo-leerlingen vallen op als het om vrijheid van meningsuiting gaat. Meer havo/vwo-leerlingen vinden dat je niet altijd alles kan zeggen wat je denkt, omdat je mensen daarmee kan kwetsen in vergelijking met vmbo- en havo-leerlingen. Ook meer vwo-leerlingen vinden dat je niet altijd alles kan zeggen wat je denkt, in vergelijking met vmbo-leerlingen.

De positie op de rest van de stellingen is iets minder duidelijk getekend door opleidingsniveau. Havo- en vwo-leerlingen vinden gemiddeld meer dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen behouden in plaats van zich moeten aanpassen in vergelijking met de andere leerlingen. De positie op dit dilemma valt echter niet heel duidelijk samen met opleidingsniveau, omdat de havo/vwo-leerlingen dezelfde positie hebben als de vmbo- en vmbo/havo-leerlingen. De vmbo- en de havo/vwo-leerlingen vinden privacy belangrijker dan veiligheid die ten koste kan gaan van privacy, in vergelijking met de havo- en vwo-leerlingen. Het verschil tussen de vmbo/havo-leerlingen en de andere groepen is niet significant.

6.5 Geen verschil naar sociaaleconomische status bij dilemma vrijheid van meningsuiting versus kwetsen

Volwassenen met een lagere sociaaleconomische status (SES) participeren vaak minder in de politiek in vergelijking met volwassenen met een hogere sociaaleconomische status (Verba et al., 1995). Ook onder jongeren zien we verschillen naar SES in politieke en democratische houdingen (bijvoorbeeld Munniksma et al., 2017; Kranendonk et al., 2019). Jongeren met een hogere SES hebben vaak ouders die relatief meer politieke kennis hebben, vaker een democratische opvoedstijl hanteren en meer financiële middelen hebben om politieke vorming te stimuleren (bijvoorbeeld Jennings & Stoker, 2004; Eccles & Davis-Kean, 2005; Flanagan et al., 2005). Deze zaken hebben mogelijk ook invloed op de positionering van jongeren met verschillende sociaaleconomische achtergronden met betrekking tot democratische dilemma's. De resultaten worden hieronder getoond.

Figuur 6.4 De gemiddelde positie van jongeren op democratische dilemma's, naar sociaaleconomische status

De positionering op drie stellingen lijkt niet zozeer gedreven door sociaaleconomische achtergrond: zowel jongeren met een lage als een hoge SES vinden gemiddeld meer dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen behouden (versus zich moeten aanpassen) in vergelijking met jongeren met een midden-SES. Ook vinden zowel jongeren met een lage als een hoge SES het gemiddeld belangrijker dat de kloof tussen arm en rijk kleiner moet worden

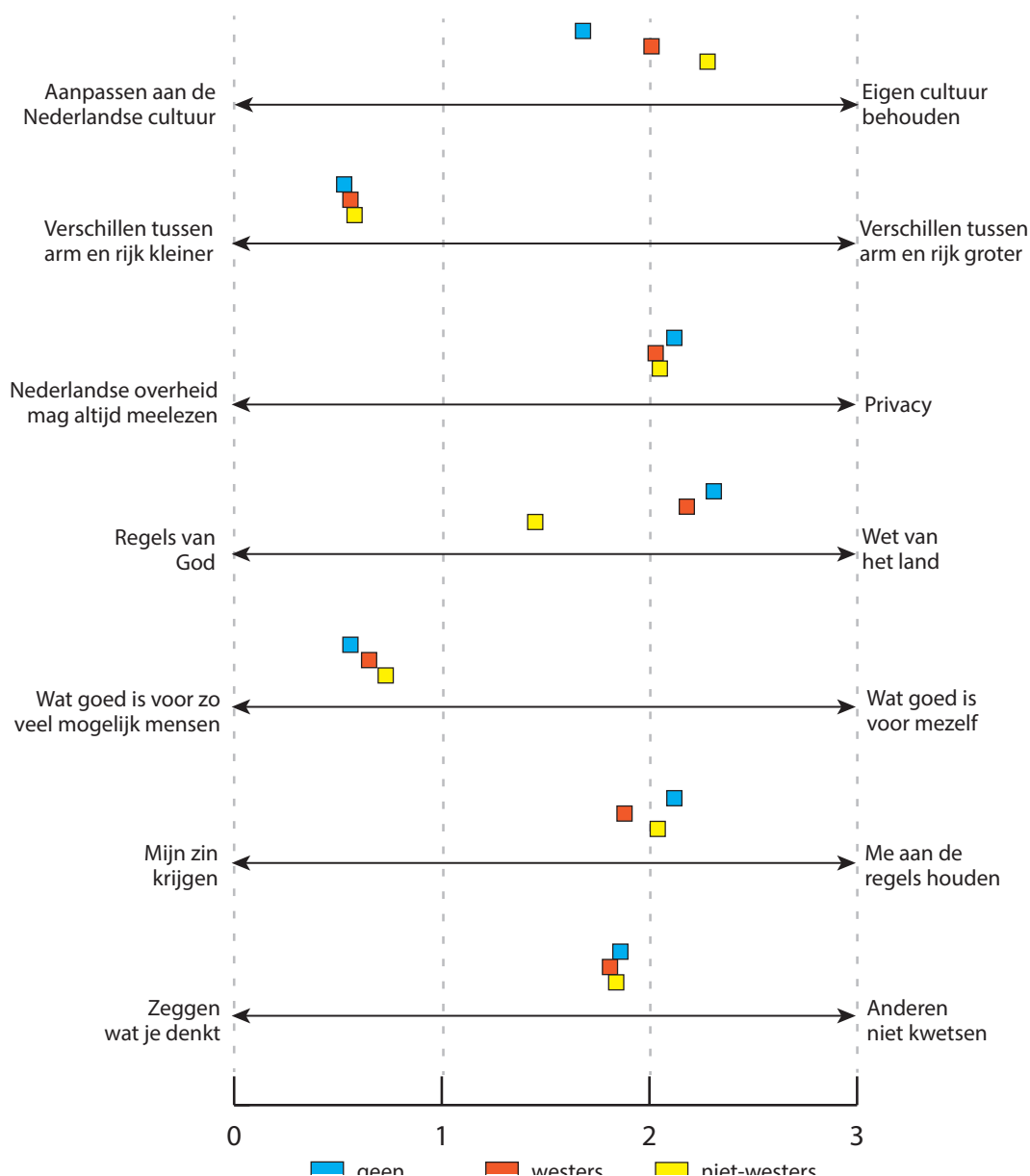
in plaats van groter in vergelijking met jongeren met een midden-SES. Jongeren met een midden-SES vinden het gemiddeld net iets belangrijker dat een wet goed is voor henzelf versus goed voor zoveel mogelijk mensen in vergelijking met jongeren met een hoge SES. Zoals eerder beschreven neigen alle groepen meer naar een wet die goed is voor zoveel mogelijk mensen versus een wet die goed is voor hunzelf, ondanks kleine verschillen.

Dan zijn er een aantal stellingen waar sociaaleconomische status wel een rol lijkt te spelen. Jongeren met een lage SES vinden privacy belangrijker dan veiligheidsmaatregelen die ten koste kunnen gaan van veiligheid. Zij worden gevolgd door jongeren met een midden-SES. Jongeren met een hoge SES vinden gemiddeld meer dat de overheid altijd mag meelezen als dit ten goede komt aan de veiligheid in Nederland. Jongeren met een hoge SES vinden de wet van het land gemiddeld ook belangrijker dan de regels van God in vergelijking met jongeren met een lage SES. Het verschil tussen jongeren met een hoge en midden-SES is op deze stellingen niet significant. Jongeren met een hoge SES vinden het daarnaast belangrijker dan jongeren met een midden- of lagere SES om zich aan de regels te houden in plaats van hun eigen zin te krijgen. Er is hier geen verschil tussen jongeren met een lage of midden-SES.

Tot slot is er geen verschil tussen de groepen in hoeverre ze vinden dat je alles moet kunnen zeggen wat je denkt, in plaats van soms niet alles zeggen omdat je dan anderen zou kunnen kwetsen. In hoofdstuk 5 bleek dat jongeren met een hogere sociaaleconomische status over het algemeen meer steun hebben voor vrijheid voor meningsuiting. Hier blijkt echter dat er geen verschillen zijn naar sociaaleconomische status als jongeren direct geconfronteerd worden met het dilemma van vrijheid van meningsuiting versus het niet kwetsen van mensen.

6.6 Verschillen tussen jongeren naar migratie-achtergrond in dilemma's die hen directer raken

Jongeren met en zonder migratieachtergrond verschillen van elkaar in verschillende politieke houdingen en democratische waarden (bijvoorbeeld Geboers et al., 2013; Munniksmma et al., 2017). Er zijn mogelijk verschillen tussen deze groepen omdat relatief meer jongeren met een migratieachtergrond een lagere sociaaleconomische status hebben. In de vorige paragraaf werd uitgelegd dat sociaaleconomische status politieke houdingen kan beïnvloeden. Verder hebben jongeren met een migratieachtergrond mogelijk andere politieke en democratische bagage die zij meebrengen uit het land van herkomst. Als zijzelf niet zijn gemigreerd, kunnen ouders alsnog deze politieke en democratische houdingen bewust en onbewust overdragen op hun kinderen (zie Kranendonk et al., 2019). We weten echter nog niet of er op het vlak van democratische dilemma's verschillen zijn tussen jongeren zonder en met een migratieachtergrond, wat hieronder wordt onderzocht.

Figuur 6.5 De gemiddelde positie van jongeren op democratische dilemma's, naar migratieachtergrond

Uit figuur 6.5 blijkt dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond relatief het vaakste aangeven dat mensen die niet in Nederland geboren zijn hun eigen cultuur mogen behouden versus zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Zij worden daarin gevolgd door de jongeren met een westerse migratieachtergrond. De jongeren zonder migratieachtergrond geven relatief het minst vaak aan dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen

behouden. Dit is een logische bevinding omdat de stelling ook direct de culturele vrijheden van de jongeren met een migratieachtergrond en hun familieleden raakt.

Daarnaast blijkt dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond relatief vaker aangeven de regels van God belangrijker te vinden dan de wet van het land in vergelijking met andere jongeren. De jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zijn ongeveer gelijk verdeeld over de antwoordcategorieën. De verdeeldheid is onder deze groep dus groter dan onder de andere groepen. Belangrijk om te beseffen is dat maar tachtig procent van de jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond antwoord heeft gegeven op deze vraag. We weten niet wat de overige twintig procent van de jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vindt. Bij de jongeren zonder migratieachtergrond heeft vijftien procent aangegeven het antwoord op deze stelling niet te weten.

Een verklaring voor meer steun voor de regels van God en de grotere verdeeldheid onder leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond is mogelijk de hogere mate van religiositeit in het land van herkomst of dat van hun ouders. Een groot deel van de leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond in onze steekproef komt uit landen die grotendeels islamitisch zijn, en een deel hangt zelf ook het islamitische geloof aan. Onderzoek uitgevoerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau onder moslims in Nederland toont aan dat er diversiteit is binnen de islamitische gemeenschap in Nederland, ook onder de jongeren. Ook toont het onderzoek aan dat voor veel moslims hun religie erg belangrijk is en dat zij de regels van hun geloof nastreven in hun dagelijks leven (bijvoorbeeld door halal te eten) (Huijnk, 2019). Voor islamitische jongeren zullen deze leefregels van het geloof dan ook belangrijker zijn dan voor jongeren zonder migratieachtergrond.

Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vinden het ook relatief iets belangrijker dat een wet vooral goed voor henzelf is versus goed voor zoveel mogelijk mensen in vergelijking met jongeren zonder een migratieachtergrond. Ten slotte geven leerlingen met een westerse migratieachtergrond relatief vaker aan het belangrijker te vinden vooral hun eigen zin te krijgen in plaats van zich aan de regels te houden in vergelijking met leerlingen zonder migratieachtergrond. De verschillen op de andere democratische dilemma's waren niet significant.

Jongeren met een migratieachtergrond zijn evenwel over het algemeen oververtegenwoordigd op de lagere opleidingsniveaus. Als we de migratiegroepen nu binnen de opleidingsniveaus vergelijken (binnen vmbo en mavo enerzijds en havo en vwo anderzijds) dan verschillen de groepen nog maar op twee stellingen van elkaar naar migratieachtergrond, namelijk op de stelling of mensen die niet in Nederland zijn geboren zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur en de

stelling of de regels van God of de wet van het land belangrijker is. De verschillen naar migratieachtergrond zoals hierboven beschreven gelden voor zowel vmbo-leerlingen als havo- en vwo-leerlingen.

6.7 Conclusie

In dit hoofdstuk belichtten we hoe jongeren zich positioneren op een aantal democratische dilemma's. Inherent aan de democratie zijn sommige tegenstrijdigheden, zoals bijvoorbeeld de tegenstrijdigheid van vrijheid van meningsuiting versus mensen kwetsen beschreven. Welke kant kiezen jongeren binnen deze dilemma's? Dit is een vernieuwende bijdrage van het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen: we weten wel al wat over algemene steun voor democratische waarden onder volwassenen, en in mindere mate onder jongeren, maar we weten nog helemaal niets over de positionering van jongeren op democratische dilemma's (zie voor een overzicht Kranendonk et al., 2019).

Onze resultaten laten zien dat jongeren in Nederland een vrij duidelijke positie innemen op democratische dilemma's. Ze vinden bijvoorbeeld dat de verschillen tussen arm en rijk kleiner moeten worden en dat een wet zo goed mogelijk moet zijn voor zoveel mogelijk mensen. Ook waarderen ze privacy boven het meelezen van berichten op de telefoon door de overheid ten behoeve van veiligheid. Ze vinden het belangrijk om zich aan de regels te houden en verkiezen de wet van het land boven de regels van God. De dilemma's waar jongeren gemiddeld wat minder naar één kant neigen en waar ze meer verdeeld over zijn, gaan over multiculturalisme en de vrijheid van meningsuiting.

Er zijn wel wat verschillen tussen groepen naar sociaaldemografische kenmerken. Meisjes neigen meer naar de kant van het principe van gelijkheid dan jongens en vinden het belangrijker dat je niet alles kunt zeggen omdat je dan mensen kunt kwetsen. Ook verschillen jongeren met een hoger opleidingsniveau soms van jongeren met een lager opleidingsniveau; zo vinden vwo-leerlingen het belangrijker dat een wet goed is voor zoveel mogelijk mensen in vergelijking met andere leerlingen. Vmbo-leerlingen neigen in vergelijking met de andere leerlingen dan weer meer naar de positie dat een wet vooral goed moet zijn voor henzelf. Ook verschillen de jongeren met een hoge sociaaleconomische status van degenen met een midden- en lage sociaaleconomische status. Jongeren met een lage sociaaleconomische status vinden privacy relatief belangrijker dan jongeren met een hoge sociaaleconomische status. Ten slotte zijn er verschillen naar migratieachtergrond. Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vinden het bijvoorbeeld belangrijker dat mensen die niet in Nederland zijn geboren hun eigen cultuur mogen behouden (versus zich moeten aanpassen) en vinden de regels

van God belangrijker (versus de wet van het land) in vergelijking met de andere jongeren.

Wat we nog niet weten op basis van ons onderzoek is waar jongeren aan denken bij deze democratische dilemma's. Als jongeren bijvoorbeeld denken aan mensen die niet in Nederland zijn geboren, denken ze dan aan de term migrant zoals deze wordt gehanteerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek, of denken ze aan iemand met een Turkse achtergrond, of iemand met een Duitse achtergrond? En waar denken ze aan bij de stelling dat je alles moet kunnen zeggen wat je denkt? Kwalitatief onderzoek is belangrijk om een gedetailleerder inzicht te krijgen in hoe jongeren de stellingen opvatten en welke afwegingen zij maken wanneer ze zich positioneren op de democratische dilemma's.

Ons onderzoek zal de komende jaren de ontwikkeling van deze jongeren in kaart brengen. Blijven Nederlandse jongeren op eenzelfde manier gepositioneerd op de democratische dilemma's of groeien zij uiteen en ontstaat er meer polarisatie? Verder kunnen we de verschillen tussen jongeren monitoren, bijvoorbeeld of jongeren met een lage SES meer waarde blijven hechten aan privacy in vergelijking met jongeren met een hoge SES. Kennis over de positionering van jongeren op deze democratische dilemma's kan helpen om burgerschapsonderwijs vorm te geven.

Geraadpleegde literatuur

- Abendschön, S., & Tausendpfund, M. (2017). Political knowledge of children and the role of sociostructural factors. *American Behavioral Scientist*, 61(2), 204–221.
- Eccles, J. S., & Davis-Kean, P. E. (2005). Influences of parents' education on their children's educational attainments: The role of parent and child perceptions. *London Review of Education*, 3(3), 191–204.
- Flanagan, C. A., Galloway, L. S., Gill, S., Galloway, E., & Nti, N. (2005). What does democracy mean? Correlates of adolescents' views. *Journal of Adolescent Research*, 20(2), 193–218.
- Geijssel, F., Ledoux, G., Reumerman, R., & Ten Dam, G. (2012). Citizenship in young people's daily lives: differences in citizenship competences of adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 15(6), 711–729.
- Hoskins, B., & Janmaat, J. G. (2016). Educational trajectories and inequalities of political engagement among adolescents in England. *Social science research*, 56, 73–89.
- Huijnk, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jennings, M. K., & Stoker, L. (2004). Social trust and civic engagement across time

- and generations. *Acta Politica*, 39(4), 342–379.
- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nieuwelink, H., Dekker, P., & Ten Dam, G. (2018). Compensating or reproducing? Students from different educational tracks and the role of school in experiencing democratic citizenship. *Cambridge Journal of Education*, 49(3), 275–292.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.

Politieke houdingen
en verschillen
tussen leerlingen

7 Politieke houdingen en kennis bij de start van het voortgezet onderwijs

Frank Wanders

In dit hoofdstuk:

- Jongeren hebben weinig interesse in politiek, maar wel in maatschappelijke onderwerpen.
- Het vertrouwen later een verschil te kunnen maken in de politiek is nog laag.
- Er wordt weinig over de politiek gesproken met ouders, vrienden en leraren. Jongeren spreken wel vaker met anderen over maatschappelijke onderwerpen.
- Als er over politiek en maatschappij gesproken wordt, doen de meeste jongeren slechts ten dele mee aan het gesprek.
- GroenLinks is de bekendste partij onder jongeren.
- Politieke interesse en politiek zelfvertrouwen lijken samen te hangen met de mate waarin jongeren met ouders, vrienden en leraren praten over de politiek.

7.1 Inleiding

Voldoende steun voor en hechting aan de kernwaarden van de Nederlandse democratische rechtsstaat is noodzakelijk voor het voortbestaan van de Nederlandse democratie. Daarbij is het voor de legitimiteit van democratische samenlevingen belangrijk dat voldoende burgers actief deelnemen aan de maatschappij en de politiek. Sinds 2006 heeft burgerschapsonderwijs daarom een wettelijke plek in het Nederlandse onderwijssysteem. .

De focus ligt in dit hoofdstuk op drie politieke houdingen die worden gezien als belangrijke voorspellers voor maatschappelijke en politieke participatie: politieke interesse, maatschappelijke interesse en politiek zelfvertrouwen (Shani, 2009; Sohl, 2014; Van Deth, Montero, & Westholm, 2007; Verba, Schlozman, & Brady, 1995).

Om politieke beslissingen te nemen, zoals partijkeuze of partijlidmaatschap, is politieke kennis nodig. Deze kennis stelt burgers meer in staat om weloverwogen beslissingen te nemen, informatie op te zoeken en beter alternatieven te beoor-

delen. We besteden daarom tevens aandacht aan een ander aspect van het burgerschapsonderwijs: de politieke kennis van jongeren.

Wij richten ons in dit rapport op jongeren in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs en daarmee op de aanvang van de belangrijkste periode – de adolescentie – om houdingen tegenover de politiek te ontwikkelen. In de leeftijdsfase van ongeveer dertien tot en met 21 jaar hebben jongeren nog relatief flexibele opvattingen. Politieke interesse groeit bijvoorbeeld het sterkst in deze periode (Russo & Stattin, 2016; Shehata & Amnå, 2017) en stabiliseert daarna snel (Prior, 2010; Shani, 2009). Jongeren wonen in deze levensfase vaak nog bij hun ouders, die bepaalde politieke waarden en gedrag op hen overdragen. Bovendien gaan de meeste jongeren in de eerste jaren van de adolescentie nog naar school, hetgeen betekent dat de overheid ook een rol in hun politieke socialisatie kan spelen. Ten slotte vormen vrienden in deze periode een belangrijk onderdeel van het leven van jongeren, waardoor jongeren mogelijk met andere denkbeelden in aanraking komen.

Daarom kijken we in dit hoofdstuk ook naar de mate waarin jongeren met leraren, ouders en vrienden spreken over politieke en maatschappelijke onderwerpen, en de mate waarin ze deelnemen aan deze gesprekken. Dit speelt mogelijk een rol in het verklaren van verschillen in politieke houdingen en steun voor democratische kernwaarden van jongeren op langere termijn.

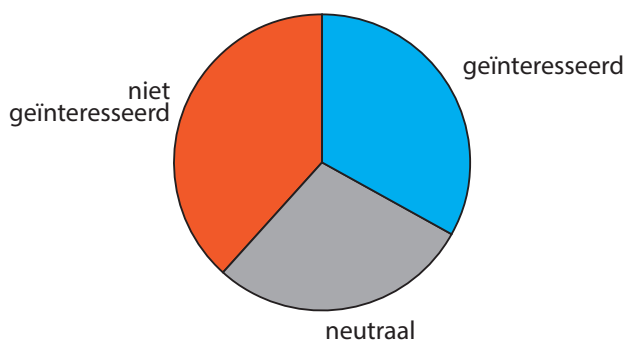
7.2 Weinig interesse in politiek, meer in maatschappij

Politieke interesse is een van de belangrijkste voorspellers van politieke en maatschappelijke participatie. Jongeren die meer geïnteresseerd zijn in de politiek blijken meer gemotiveerd te zijn om te stemmen, een politicus aan te schrijven of bijvoorbeeld te protesteren (Brady, Verba, & Schlozman, 1995; Shani, 2009). De mate waarin volwassen Nederlanders politiek geïnteresseerd zijn, is het afgelopen decennium min of meer stabiel gebleven. Het Sociaal en Cultureel Planbureau liet in 2018 zien dat de afgelopen tien jaar circa zestig procent van de Nederlanders interesse vertoont in de politiek (Van Houwelingen & Dekker, 2018). Recent bracht het Centraal Bureau voor de Statistiek een rapport uit waaruit bleek dat dit in 2019 echter voor slechts vier op de tien jongeren geldt (CBS, 2019). In een eerder onderzoek van het CBS werd gevonden dat vooral jongeren tussen de 15 en 25 jaar weinig geïnteresseerd zijn in de politiek en dat politieke interesse onder volwassenen sinds 2012 bovendien enigszins afneemt (Schmeets, 2017).

Politieke interesse is in dit onderzoek simpelweg gemeten door jongeren de vraag te stellen in welke mate ze geïnteresseerd zijn in de Nederlandse politiek. Ze

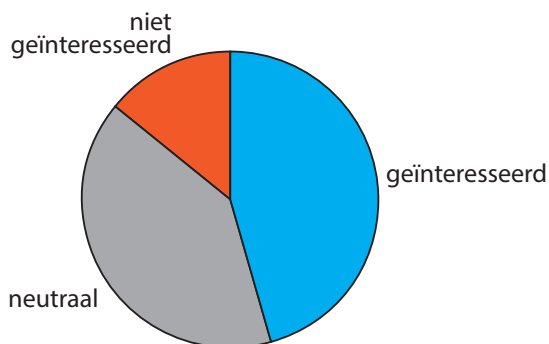
konden op een vijfpuntsschaal – van erg ongeïnteresseerd tot erg geïnteresseerd – antwoord geven op deze vraag.

Dit onderzoek naar eerstejaars middelbare scholieren schetst een wat negatiever beeld dan uit eerdere studies naar voren kwam. Figuur 7.1 laat zien dat 33 procent van de jongeren aan de start van het voortgezet onderwijs een beetje of erg geïnteresseerd is in politiek. Daartegenover is juist vier op de tien jongeren niet geïnteresseerd in politiek (38 procent). De overige jongeren (29 procent) geven aan niet ongeïnteresseerd, maar ook niet echt geïnteresseerd te zijn in politiek, wat mogelijk een onverschillige houding tegenover de politiek impliceert.

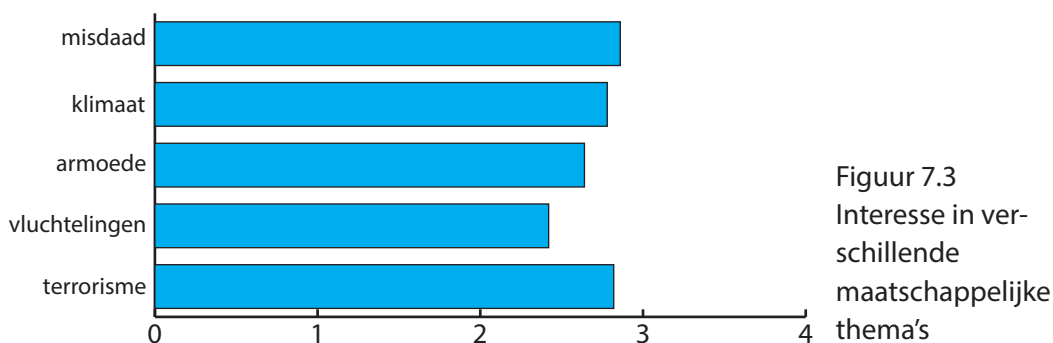
Figuur 7.1
Politieke interesse onder jongeren (in procenten)

Als het gaat over onderwerpen waarover de politiek beslist – maatschappelijke onderwerpen als misdaad, klimaat, vluchtelingen en armoede – is het beeld positiever. Uit figuur 7.2 blijkt dat bijna de helft (46 procent) van de jongeren over het algemeen een beetje of erg geïnteresseerd is in deze onderwerpen, veertig procent geeft aan geïnteresseerd noch ongeïnteresseerd te zijn en veertien procent geeft aan niet of bijna niet geïnteresseerd te zijn in deze onderwerpen.

Figuur 7.2
Maatschappelijke interesse onder jongeren (in procenten)

Uitgesplitst naar maatschappelijke thema's hebben jongeren de meeste interesse in misdaad, gevolgd door terrorisme, klimaat en armoede (zie figuur 7.3). De minste interesse lijken jongeren in vluchtelingen te hebben.

Figuur 7.3
Interesse in ver-
schillende
maatschappelijke
thema's

Aan de start van het voortgezet onderwijs lijken jongeren op 12- en 13-jarige leeftijd dus nog weinig geïnteresseerd in de politiek. Ze zijn echter wel degelijk geïnteresseerd in maatschappelijke onderwerpen.

7.3 Nog weinig politiek zelfvertrouwen aan het begin van het voortgezet onderwijs

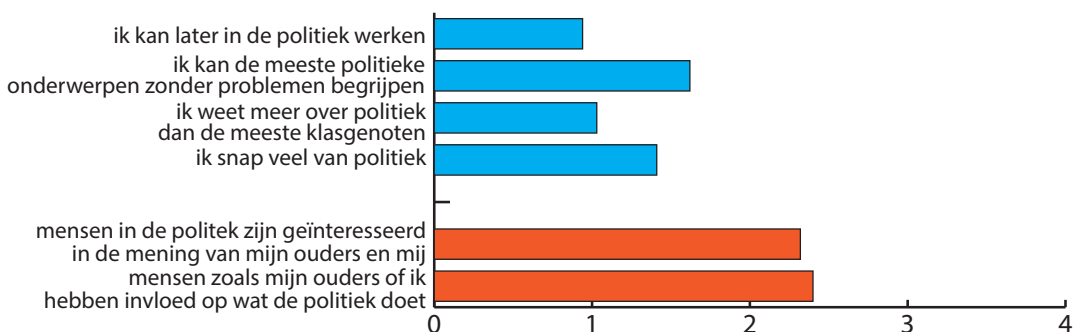
Politiek zelfvertrouwen gaat over de mate waarin mensen denken een verschil te kunnen maken in de politiek (intern politiek zelfvertrouwen) of de mate waarin mensen denken dat de politiek een verschil kan maken voor hen (extern politiek zelfvertrouwen). Meer politiek zelfvertrouwen wordt in wetenschappelijke studies vaak geassocieerd met meer politieke participatie (Brady, Verba, & Schlozman, 1995; Milbrath, 1981; Reichert, 2016; Sohl, 2014). Het idee is dat naarmate jongeren meer het gevoel hebben dat ze zelf het verschil kunnen maken in de politiek of dat ze het gevoel hebben dat de politiek het verschil kan maken, ze sneller bereid zijn actie te ondernemen. Dit kan gaan om stemmen, lid worden van een politieke partij of gaan demonstreren. Grotere politieke participatie kan op zijn beurt ook leiden tot meer politiek zelfvertrouwen (Finkel, 1985).

Intern politiek zelfvertrouwen is gemeten door leerlingen te vragen of zij veel van de politiek snappen, meer over politiek weten dan andere klasgenoten, de meeste politieke onderwerpen zonder problemen begrijpen, en later in de politiek zouden kunnen werken. Zij konden op een vijf puntsschaal aangeven of ze het hier 'helemaal mee oneens', 'een beetje mee oneens', 'niet oneens, maar ook niet eens', 'een beetje mee eens' of 'helemaal mee eens' zijn. Een hogere score duidt daarbij op een hogere mate van politiek zelfvertrouwen.

Extern politiek zelfvertrouwen is gemeten door de leerlingen te vragen in hoeverre zij het eens zijn met de volgende twee uitspraken: "Mensen zoals mijn ouders of ik hebben geen invloed op wat de politiek doet" en "Mensen in de politiek zijn niet geïnteresseerd in de mening van mijn ouders of mij". Ook hier konden

de leerlingen antwoorden op een vijfpuntschaal van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens. Een hogere score staat voor een hogere mate van vertrouwen dat de politiek iets voor het individu kan betekenen.

De resultaten in figuur 7.4 laten allereerst zien dat jongeren relatief laag scoren op intern politiek zelfvertrouwen. Jongeren hebben op deze leeftijd gemiddeld gezien weinig het gevoel dat ze een rol kunnen spelen in de politiek. Jongeren scoren het laagst op de vraag of ze later in de politiek kunnen werken, gevolgd door de vraag of ze meer weten over politiek dan de meeste klasgenoten. Jongeren scoren wat hoger op de vraag of ze veel van de politiek snappen en het hoogst op de vraag of ze de meeste politieke onderwerpen zonder problemen kunnen begrijpen.

Figuur 7.4 Politiek zelfvertrouwen onder jongeren

Figuur 7.4 laat vervolgens zien dat jongeren hoger scoren op extern politiek zelfvertrouwen dan op intern politiek zelfvertrouwen. Het hoogst scoren jongeren op de stelling dat mensen zoals hun ouders of zichzelf invloed hebben op wat de politiek doet en iets lager op de mate waarin ze denken dat de politiek geïnteresseerd in hen of hun ouders is.

Ten slotte valt op dat relatief veel jongeren (8,9 procent) ‘weet ik niet’ invulden bij de vraag of ze meer weten over de politiek dan hun klasgenoten. Ook voor de vragen die extern politiek zelfvertrouwen meten vulden veel jongeren in dat ze het antwoord niet wisten. Zo vulde 7,7 procent van de jongeren in dat ze niet wisten of ouders of zichzelf invloed hebben op de politiek, en ook 9,8 procent jongeren vulde in niet te weten of politici geïnteresseerd zijn in de mening van henzelf of die van hun ouders. Mogelijk vonden jongeren het lastig om voor anderen – klasgenoten en ouders – in te schatten wat hun relatie tot politiek was.

7.4 Politieke kennis

Binnen het burgerschapsonderwijs wordt kennis over de politiek en over maatschappelijke onderwerpen als belangrijk doel gezien. Verondersteld

wordt dat meer kennis over de politiek leidt tot meer deelname aan de politiek (Delli Carpini, & Keeter, 1996; Galston, 2001). Tegelijkertijd kan participatie in de politiek ook leiden tot meer kennis over de politiek. Politieke kennis heeft daarnaast een intrinsieke waarde: naarmate het kennisniveau toeneemt, stelt dit burgers meer in staat om weloverwogen beslissingen te nemen, beter informatie op te zoeken en beter alternatieven te beoordelen. In dit onderzoek zijn er verschillende indicatoren voor kennis gebruikt.

Allereerst kregen de leerlingen een foto van Mark Rutte te zien met de vraag wie ze op de foto zagen. Daarbij kregen ze vijf antwoordopties: Mark Rutte, Geert Wilders, Koning Willem-Alexander, Jesse Klaver en Donald Trump. Bijna alle jongeren (95,3 procent) herkenden Rutte op de foto.

Als tweede kregen de leerlingen de vlag van het Verenigd Koninkrijk te zien, met de vraag van welk land de vlag is. Hier kregen zij weer vijf antwoordopties: Spanje, Duitsland, België, Frankrijk en Verenigd Koninkrijk. Van alle leerlingen had 98 procent het antwoord goed.

Een derde indicator voor politieke kennis was de vraag hoeveel leden de Tweede Kamer heeft, waarbij ook weer vijf antwoordopties werden gepresenteerd: 25, 50, 100, 150 en 250. Hier wist slechts 40 procent van de jongeren dat de Tweede Kamer 150 leden heeft. Ook vulde 18,2% van de jongeren in dat ze het antwoord niet wisten.

Ten slotte is aan de jongeren gevraagd welke politieke partijen ze konden noemen. GroenLinks is met 44 procent de meest genoemde partij, gevolgd door de VVD met 36 procent. D66 is nummer drie met 33 procent, 31 procent van de jongeren noemde de PvdA en de PVV werd genoemd door 26 procent.

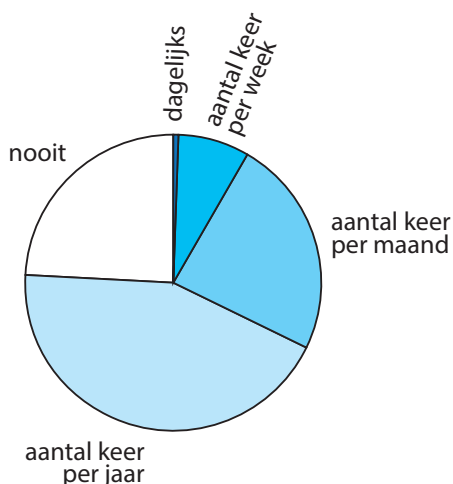
7.5 Weinig politieke discussies met ouders, vrienden en leraren

De mate waarin jongeren met ouders, vrienden en leraren praten over politiek en over maatschappelijke onderwerpen wordt vaak in verband gebracht met het toenemen van politieke kennis en een meer positieve houding tegenover de politiek. Jongeren die vaker met ouders, vrienden en leraren over deze onderwerpen spreken, hebben over het algemeen ook een grotere interesse in de politiek (Dostie-Goulet, 2009; Koskimaa & Rapeli, 2015; Neundorf, Niemi, & Smets, 2016), meer politiek zelfvertrouwen (Sohl & Arensmeier, 2014) en meer politieke kennis (Delli Carpini & Keeter, 1996; McIntosh et al., 2007). Daarom is in dit onderzoek ook aan de jongeren gevraagd hoe vaak ze met ouders, vrienden en leraren praten over de politiek en over maatschappelijke onderwerpen. Ze konden

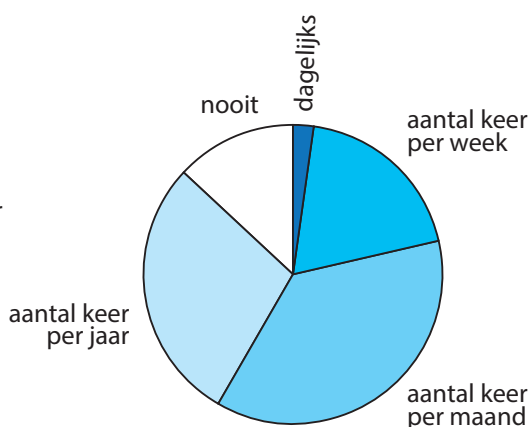
kiezen uit vijf antwoordcategorieën: nooit, een aantal keren per jaar, een aantal keren per maand, een aantal keren per week en elke dag.

Praten met ouders

Meer dan twee derde van de jongeren in dit onderzoek geeft aan nooit of slechts enkele keren per jaar met ouders te praten over de politiek (zie figuur 7.5). Een kwart van de jongeren doet dit een aantal keren paar maand (24 procent) en slechts 9 procent geeft aan dit vaker per week of zelfs elke dag te doen. Over maatschappelijke onderwerpen spreken jongeren wel vaker (zie figuur 7.6). Minder dan de helft (42 procent) geeft aan dit nooit of enkele keren per jaar te doen, 37 procent een aantal keren per maand, 19 procent een aantal keren per week en slechts 2 procent elke dag.

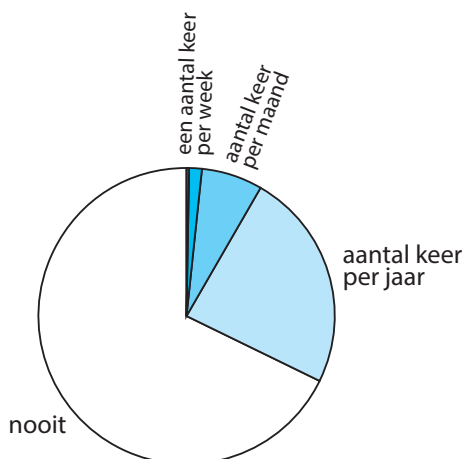
Figuur 7.5
Mate waarin jongeren praten over politiek met ouders/verzorgers (in procenten)

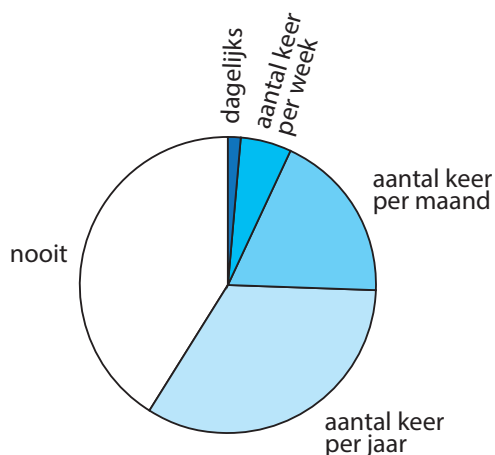
Figuur 7.6
Mate waarin jongeren praten over problemen in de samenleving met ouders/verzorgers (in procenten)

Praten met vrienden

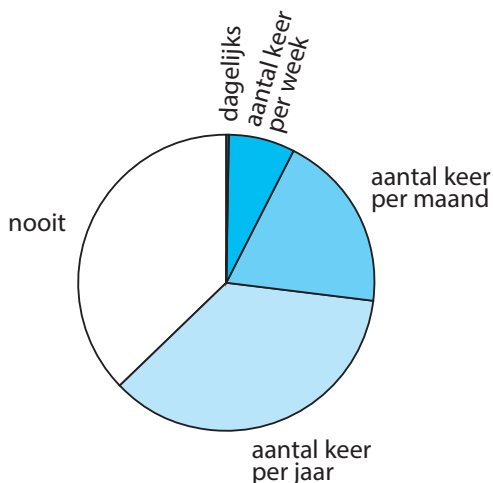
Opvallend is dat jongeren maar weinig over politiek praten met vrienden (zie figuur 7.7). Van alle jongeren geeft 92 procent aan nooit of slechts enkele keren per jaar met hen te spreken over politiek, zeven procent doet dit een aantal keer per maand en 1,8 procent doet dit meermaals per week of elke dag. Over problemen in de samenleving wordt meer gepraat, maar ook hier geeft 74 procent van de jongeren aan dit nooit of slechts een paar keer per jaar te doen (zie figuur 7.8). Achttien procent van de jongeren heeft het een aantal keren per maand met vrienden over problemen in de samenleving en acht procent vaker dan één keer per week.

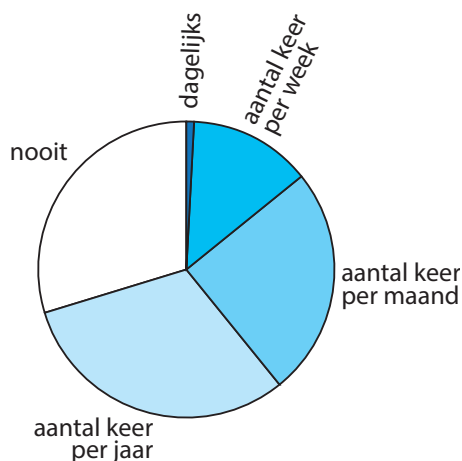
Figuur 7.7
Mate waarin jongeren praten over politiek met vrienden (in procenten)

Figuur 7.8
Mate waarin jongeren praten over problemen in de samenleving met vrienden (in procenten)

Figuur 7.9
Mate waarin jongeren praten over politiek met leraren (in procenten)

Figuur 7.10
Mate waarin jongeren praten over problemen in de samenleving met leraren (in procenten)

Praten met leraren

Naast ouders en vrienden geven jongeren aan ook weinig met leraren over politiek en maatschappelijke problemen te spreken (zie figuur 7.9 en figuur 7.10). Vrijwel geen enkele leerling praat elke dag met leraren over politiek en samenleving; zeven procent praat meerdere keren per week over politiek en dertien procent

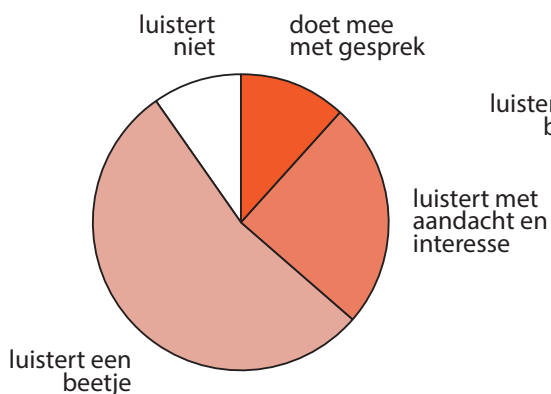
over problemen in de samenleving. Voor een vijfde van de jongeren geldt dat ze meerdere keren per maand met leraren praten over de politiek en een kwart doet dit over problemen in de samenleving. Een ruime meerderheid (61 procent) praat slechts een aantal keren per jaar of minder over problemen in de samenleving met leraren en maar liefst driekwart van de jongeren (73 procent) zegt dat ze dit doen over politieke onderwerpen.

Kortom, niet geheel onverwacht praten jongeren aan de start van het voortgezet onderwijs nog weinig met vrienden over politiek en maatschappij. Met ouders en leraren wordt hier vaker over gesproken, maar ook hier praten jongeren over het algemeen niet vaak over politieke en maatschappelijke onderwerpen.

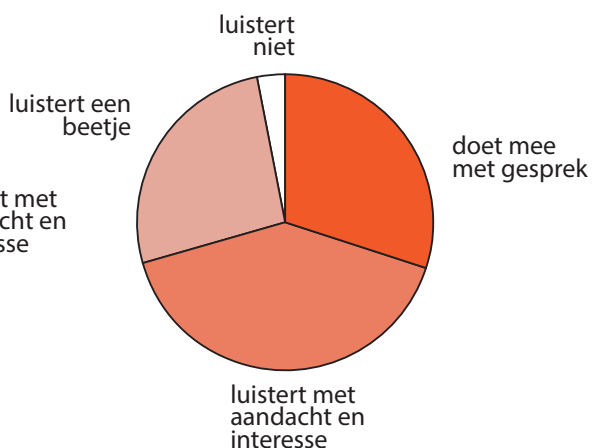
7.6 Deelname aan een gesprek over politiek of maatschappij

Als er over de politiek en over maatschappelijke onderwerpen gesproken wordt, hoe reageren jongeren dan hierop? In de vragenlijst konden de leerlingen aangeven of ze, als er over politiek of over problemen in de samenleving gepraat wordt, meedoen met het gesprek, luisteren met aandacht en interesse, een beetje luisteren, of niet luisteren. Figuur 7.11 toont dat de helft van de jongeren aangeeft dat ze een beetje luisteren als er over politiek gepraat wordt. Slechts tien procent zegt helemaal niet te luisteren, een kwart luistert met aandacht en interesse, en twaalf procent doet meestal mee met het gesprek.

Als het gesprek over maatschappelijke onderwerpen gaat (zie figuur 7.12), luistert daarentegen slechts drie procent niet en een kwart alleen een beetje. Een groot

Figuur 7.11
Wijze waarop jongeren deelnemen aan gesprekken over politiek (in procenten)

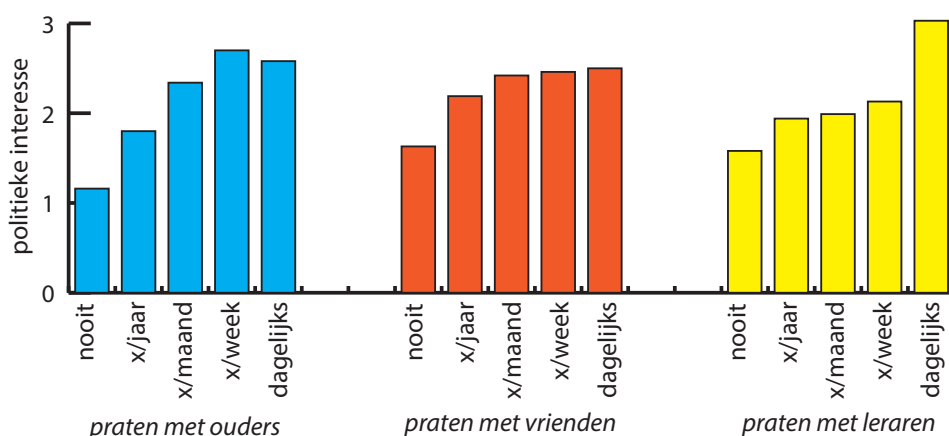

Figuur 7.12
Wijze waarop jongeren deelnemen aan gesprekken over gesprekken in de samenleving (in procenten)

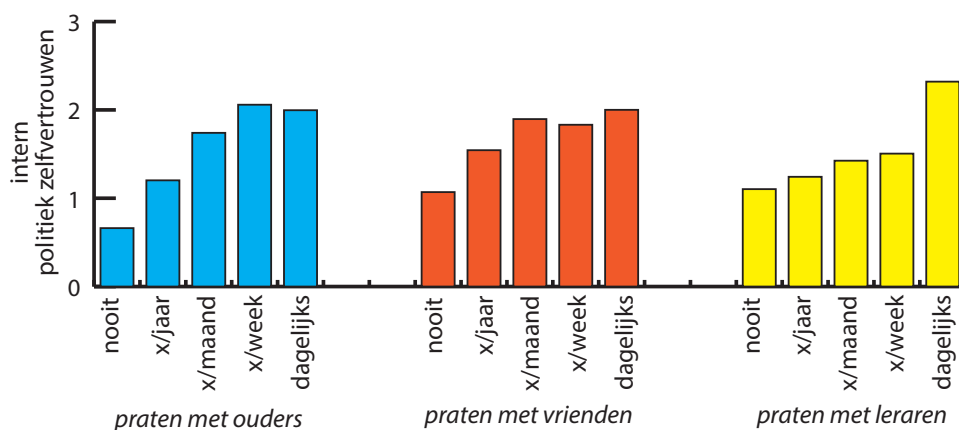
deel van de jongeren (41 procent) luistert met aandacht en interesse en dertig procent neemt daadwerkelijk deel aan het gesprek.

7.7 De relatie tussen praten over politiek, politieke interesse en politiek zelfvertrouwen

Mogelijk raken jongeren meer geïnteresseerd in politiek naarmate zij meer over politiek praten met ouders, leraren en vrienden. Andersom kan het ook zijn dat juist de jongeren die al geïnteresseerd zijn in politiek vaker over politiek praten. Omdat dit onderzoek vooralsnog op één moment in de tijd is afgenomen, kunnen we niet de richting van het verband tussen praten over de politiek en politieke interesse vaststellen, maar we kunnen wel bekijken of deze twee inderdaad samengaan.

Figuur 7.13 Politieke interesse, uitgesplitst naar de mate waarin jongeren praten over politiek met ouders, vrienden en leraren

Figuur 7.14 Politiek zelfvertrouwen, uitgesplitst naar de mate waarin jongeren praten over politiek met ouders, vrienden en leraren

De mate waarin jongeren over politiek praten hangt sterkt samen met de mate waarin jongeren geïnteresseerd zijn in de politiek (figuur 7.13) en de mate waarin zij denken een verschil te kunnen maken in de politiek (figuur 7.14). Jongeren die vaker over politiek praten, hebben over het algemeen ook meer interesse in politiek en meer intern politiek zelfvertrouwen. De verschillen in politieke interesse en politiek zelfvertrouwen zijn vooral groot bij jongeren die nooit of een aantal keren per jaar over politiek praten vergeleken met jongeren die dat vaker dan een aantal keren per maand doen. Leerlingen die aangeven elke dag met leraren over politiek te praten, scoren het hoogst op politieke interesse en intern politiek zelfvertrouwen, maar hierbij moet wel de kanttekening worden gemaakt dat slechts zes leerlingen hebben aangegeven dit elke dag te doen. Extern politiek zelfvertrouwen en politieke kennis hangt niet samen met de mate waarin jongeren praten met ouders, vrienden en leraren.

7.8 Conclusie

De resultaten uit dit hoofdstuk laten zien dat jongeren aan de start van het voortgezet onderwijs weinig interesse in de politiek hebben, nog weinig denken een verschil te kunnen maken in de politiek en ook niet vaak met vrienden, ouders en leraren praten over de politiek. Jongeren denken daarentegen wel vaker dat de politiek een verschil voor henzelf of hun ouders kan maken en ook weet een groot deel van hen wie Rutte is. Daarentegen wist slechts veertig procent van de jongeren dat de Tweede Kamer 150 leden heeft.

Deze bevindingen zijn niet geheel onverwacht. De politiek, en actieve deelname aan de politiek – zoals stemmen – staan over het algemeen nog ver verwijderd van de beleavingswereld van jongeren op deze leeftijd. Jongeren hebben dan ook meer interesse in de maatschappelijke onderwerpen waarover in de politiek gesproken wordt. Ze zijn een stuk meer geïnteresseerd in onderwerpen als het klimaat, armoede, terrorisme, vluchtelingen en criminaliteit, en ook praten ze vaker over deze onderwerpen met leraren, ouders en vrienden.

IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

Leerlingen in het praktijkonderwijs hebben minder politieke kennis dan leerlingen in het overige voortgezet onderwijs. Ruim negentig procent van de leerlingen in het praktijkonderwijs wist wie Mark Rutte is. Het percentage van de leerlingen dat wist hoeveel leden de Tweede Kamer heeft ligt een stuk lager: eenderde van de leerlingen wist het juiste antwoord op deze vraag. Ook het deel van de leerlingen dat aangaf het antwoord op de kennisvragen niet te weten is hoger onder leerlingen in het praktijkonderwijs dan in het overige onderwijs, behalve met betrekking tot het aantal leden van de Tweede Kamer.

Op basis van dit hoofdstuk constateren we dat er bij jongeren aan de start van de adolescentie – vaak beschouwd als de belangrijkste periode om politieke kennis en houdingen bij te brengen – nog veel kan gebeuren wat betreft politieke interesse, kennis en zelfvertrouwen. In de komende jaren hopen we daarom te zien welke rol ouders, vrienden en vooral, scholen, kunnen hebben in de ontwikkeling van deze politieke houdingen. Een eerste indicatie voor een dergelijke politieke socialisatie is de bevinding in dit hoofdstuk dat politieke interesse en intern politiek zelfvertrouwen sterk lijken samen te hangen met de mate waarin jongeren met ouders, vrienden en leraren praten over deze onderwerpen. Omdat dit onderzoek vooralsnog op één moment in de tijd is afgenomen kunnen we nog niets zeggen over de richting van dit verband. Wanneer we dit onderzoek op meerdere tijdstipmomenten onder de leerlingen hebben afgenomen, kunnen we met meer zekerheid uitspraken doen over de vraag of jongeren die vaker over politiek praten met ouders, vrienden en leraren ook meer politieke interesse en kennis ontwikkelen, of dat juist de jongeren die al politiek geïnteresseerd en geïnformeerd zijn ook meer over politiek praten.

Na dit overzicht over de stand van zaken wat betreft politieke interesse, kennis en zelfvertrouwen bij leerlingen aan de start van het voortgezet onderwijs, zal in de volgende hoofdstukken worden gekeken naar initiële verschillen tussen jongeren met betrekking tot politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en politieke kennis. Verschillen leerlingen met uiteenlopende opleidingsniveaus van elkaar? Zijn er verschillen tussen jongens en meisjes, tussen jongeren uit verschillende sociale milieus en tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond? Wanneer er aan het begin van de adolescentie al verschillen bestaan tussen jongeren op basis van structurele kenmerken, dan kan dat op latere leeftijd mogelijk leiden tot ongelijkheid in politieke participatie en vertegenwoordiging.

Geraadpleegde literatuur

- Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89(2), 271–294.
- Delli Carpini, M. X., & Keeter, S. (1996). *What Americans know about politics and why it matters*. New Haven: Yale University Press.
- Dostie-Goulet, E. (2009). Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies*, 12(4), 405–421.
- Finkel, S. E. (1985). Reciprocal effects of participation and political efficacy: A panel analysis. *American Journal of Political Science*, 29, 891–913.
- Galston, W. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217–234.
- Koskimaa, V., & Rapeli, L. (2015). Political socialization and political interest: The role of school reassessed. *Journal of Political Science Education*, 11(2), 141–156.
- McIntosh, H., Hart, D., & Youniss, J. (2007). The influence of family political discussion on youth civic development: Which parent qualities matter? *Political Science and*

- Politics*, 40(3), 495–499.
- Milbrath, L. W. (1981). Political participation. In S. L. Long (Red.), *The handbook of political behavior* (vol. 4, pp. 197–237). New York: Plenum Press.
- Neundorff, A., Niemi, R. G., & Smets, K. (2016). The compensation effect of civic education on political engagement: How civics classes make up for missing parental socialization. *Political Behavior*, 38(4), 921–949.
- Prior, M. (2010). You’ve either got it or you don’t? The stability of political interest over the life cycle. *The Journal of Politics*, 72(3), 747–766.
- Reichert F. (2016). How internal political efficacy translates political knowledge into political participation: evidence from Germany. *Europe’s Journal of Psychology*, 12(2), 221–241.
- Russo, S., & Stattin, H. (2017). Stability and change in youths’ political interest. *Social Indicators Research*, 132(2), 643–658.
- Schmeets, H. (2017). *Politieke betrokkenheid in Nederland*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Shani, D. (2009). *On the origins of political interest*. Princeton: Princeton University.
- Shehata, A., & Amnå, E. (2017). The development of political interest among adolescents: A communication mediation approach using five waves of panel data. *Communication Research*, 1, 1–23.
- Sohl, S. (2014). *Youths’ political efficacy: Sources, effects and potentials for political equality* (dissertatie). Örebro: Örebro University.
- Sohl, S & Arensmeier, C. (2014). The school’s role in youths’ political efficacy: Can school provide a compensatory boost to students’ political efficacy? *Research Papers in Education*, 30. 1–31.
- Van Deth, J. W., Montero, J. R., & Westholm, A. (2007). *Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis*. London & New York: Routledge.
- Van Houwelingen, P. & Dekker, P. (2018). *Maatschappelijke en politieke participatie*. In *De Sociale Staat van Nederland 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.

8 Verschillen in politieke houdingen naar opleidingstype

Sander Kunst en Herman van de Werfhorst

In dit hoofdstuk:

- Er bestaan aan het begin van de middelbareschooltijd al verschillen in politieke houdingen tussen met name vmbo- en vwo-leerlingen.
- Vwo-leerlingen zijn over het algemeen meer geïnteresseerd in maatschappelijke thema's (zoals klimaat, vluchtelingen, armoede en terrorisme), hebben meer interesse in de politiek, zijn zelfverzekerder over het eigen politieke kunnen, en beschikken over meer politieke kennis.
- De verschillen tussen onderwijstypen op bepaalde thema's zijn ook al redelijk groot, zoals het praten over politiek met ouders, en het aantal politieke partijen dat men kent.

8.1 Introductie

In dit hoofdstuk onderzoeken we de link tussen het onderwijstype van leerlingen en hun politieke houdingen. Eerdere studies hebben uitgewezen dat er duidelijke verschillen in sociale en politieke houdingen bestaan naar het type schooltraject dat jongeren volgen (Geboers, Geijssel, Admiraal, & Ten Dam, 2014; Netjes, Van de Werfhorst, Dijkstra, & Geboers, 2011). Kinderen in het algemeen vormende onderwijs (havo/vwo) presteren veelal beter op mate van politieke interesse en maatschappelijke betrokkenheid dan kinderen in het beroepsonderwijs (Nieuwelink, Dekker, & Ten Dam, 2019; Van de Werfhorst, 2017).

Een belangrijke reden voor deze ongelijkheden is dat onderwijstypes verschillen in de hulpbronnen die jongeren hebben voor het ontwikkelen van politieke interesse, kennis en houdingen, zoals de opleiding en de sociaaleconomische status van de ouders (Munniksmä et al., 2017). Jongeren van ouders met een universitaire opleiding en een hogere sociaaleconomische achtergrond zijn relatief oververtegenwoordigd in de hogere onderwijstypen zoals het vwo (Persson, 2012). Eerder onderzoek heeft aangetoond dat deze hulpbronnen sterk van invloed zijn op het creëren van ongelijkheden in politieke houdingen tussen leerlingen (Kranendonk et al., 2019; Neundorf, Niemi, & Smets, 2016).

Daarnaast kan het type onderwijstraject de al bestaande ongelijkheden in politieke houdingen tussen leerlingen vergroten (Hoskins & Janmaat, 2016; Witschge, Rözer, & Van de Werfhorst, 2019). In tegenstelling tot beroepsgerichte onderwijstypen wordt in de hogere schooltypen meer aandacht besteed aan het ontwikkelen van politieke houdingen, zoals het benadrukken van kritische denken, argumenteren en participatie in besluitvorming (Ten Dam & Volman, 2003). Tevens geven leerlingen in de hogere onderwijstypen aan meer te discussiëren over maatschappelijke en politieke thema's in de klas (Nieuwelink et al., 2019).

We onderzoeken in dit hoofdstuk of de ongelijkheden tussen verschillende opleidingstypen voor politieke kennis, politiek zelfvertrouwen en politieke en maatschappelijke interesse en discussies met ouders, vrienden en leraren al bestaan aan het begin van de middelbareschooltijd.

Het is relevant om te weten in hoeverre verschillen die zich tussen onderwijsniveaus voordoen al bestaan aan het begin van de schoolloopbaan. Het Nederlandse onderwijsstelsel selecteert kinderen relatief vroeg voor verschillende schoolloopbanen, in vergelijking met andere landen. Een van de risico's van een vroeg selecterend systeem als het Nederlandse is dat het minder goed in staat is om relevante politieke kennis en houdingen in gelijke mate aan verschillende groepen leerlingen te bieden. En juist wat betreft politieke houdingen, zeker als het om politieke en democratische thema's gaat waar de gelijkheid van burgers essentieel is voor de vertegenwoordiging van politieke belangen (Bovens & Wille, 2017), is een systeem waar verschillen tussen leerlingen worden versterkt moeilijk te rechtvaardigen. Voor kernvaardigheden zoals wiskunde en talen zou men, althans vanuit het perspectief van efficiënt leren, nog kunnen verdedigen dat het vergroten van verschillen tussen leerlingen noodzakelijk is om de gemiddelde prestaties, of de prestaties aan de 'top', te verbeteren (Hallinan, 1994). Voor politieke houdingen (en daarmee uiteindelijk politieke vertegenwoordiging) is het vergroten van verschillen veel moeilijker te rechtvaardigen, omdat daarmee het principe van democratische gelijkheid wordt bedreigd (bijvoorbeeld via ongelijke vertegenwoordiging in de politiek (Dahl, 2006; Hakhverdian & Schakel 2017)). Echter, als alle verschillen tussen onderwijsniveaus in Nederland zich al voordoen aan het begin van de schoolloopbaan, zonder dat ze verder groeien gedurende het (grotendeels gescheiden) voortgezet onderwijs, zijn de zorgen ten aanzien van democratische ongelijkheid in een vroeg selecterend stelsel minder groot.

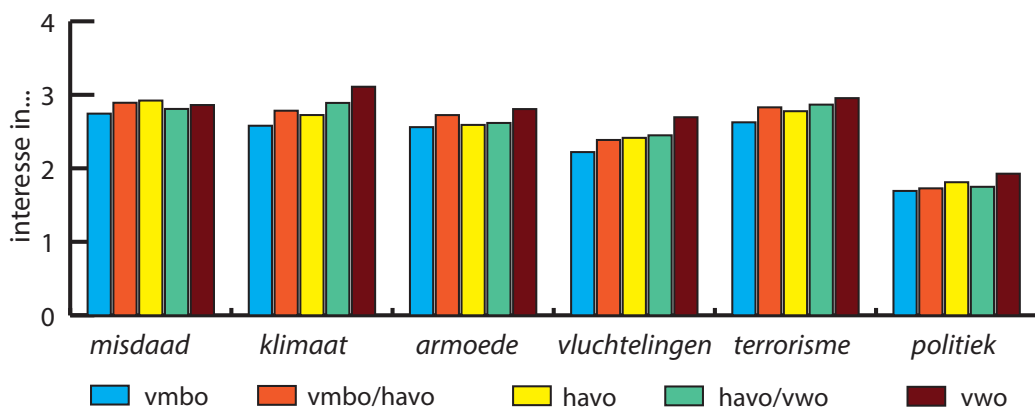
8.2 Politieke en maatschappelijke interesse

Als eerste bekijken we in welke mate leerlingen in uiteenlopende onderwijstypen verschillen in hun politieke en maatschappelijke interesse. Leerlingen konden op

een schaal van nul tot vier (variërend van ‘erg oninteressant’ tot ‘erg interessant’) aangeven hoe geïnteresseerd zij zijn in diverse maatschappelijke problemen (zoals vluchtelingen, misdaad, klimaat etcetera) en politiek in het algemeen. Figuur 8.1 geeft de verschillen tussen opleidingstypen en de mate van interesse in maatschappelijke thema’s en politiek weer.

Voor interesse in maatschappelijke thema’s zien we vooral verschillen tussen vmbo- en vwo-leerlingen. In vergelijking met leerlingen op het vmbo, zijn vwo-leerlingen meer geïnteresseerd in het klimaat, armoede, vluchtelingen en terrorisme. Vooral voor het klimaat en vluchtelingen tonen vwo-leerlingen over het algemeen meer interesse dan andere onderwijstypen. Voor de andere onderwijstypen onderling bestaan hier en daar significante verschillen, maar deze verschillen zijn erg klein.

Voor interesse in de politiek zien we hetzelfde patroon. Het enige verschil bestaat tussen vmbo- en vwo-leerlingen: vwo-leerlingen zijn over het algemeen meer geïnteresseerd in politiek. De andere onderwijstypen verschillen niet of nauwelijks van elkaar. Tot slot valt, zoals we al eerder zagen in hoofdstuk 7, op dat de interesse in politiek kleiner is dan in de thema’s waar de politiek een grote rol kan spelen (zoals klimaatbeleid, armoedebestrijding, de omgang met vluchtelingen, en het bestrijden van terrorisme).

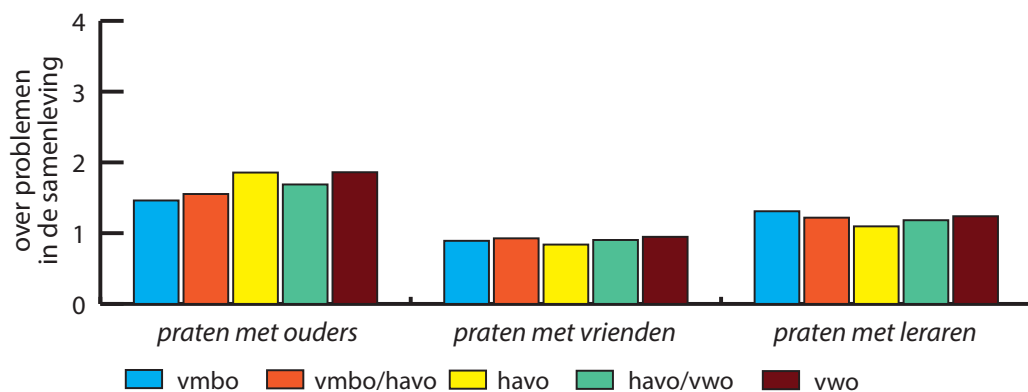
Figuur 8.1 Interesse in maatschappelijke thema’s en politiek, naar opleidingstype

8.3 Praten over maatschappelijke problemen en politiek

Een mogelijke oorzaak voor deze verschillen in interesse tussen opleidingstypen is de mate waarin leerlingen over politiek en de samenleving praten met ouders, vrienden en leraren. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat discussiëren over politiek en over maatschappelijke thema’s positief samenhangt met politieke en maatschappelijke betrokkenheid en interesse (Dostie-Goulet, 2009; Koskimaa &

Rapeli, 2015; Neundorf et al., 2016). Om deze verschillen bloot te leggen is aan leerlingen gevraagd hoe vaak ze over problemen in de samenleving en over de politiek praten met ouders, vrienden en leraren. Leerlingen konden op een schaal van nul tot vier aangeven hoe frequent dit gebeurde, lopende van nooit tot elke dag. De resultaten zijn weergegeven in figuur 8.2 en figuur 8.3.

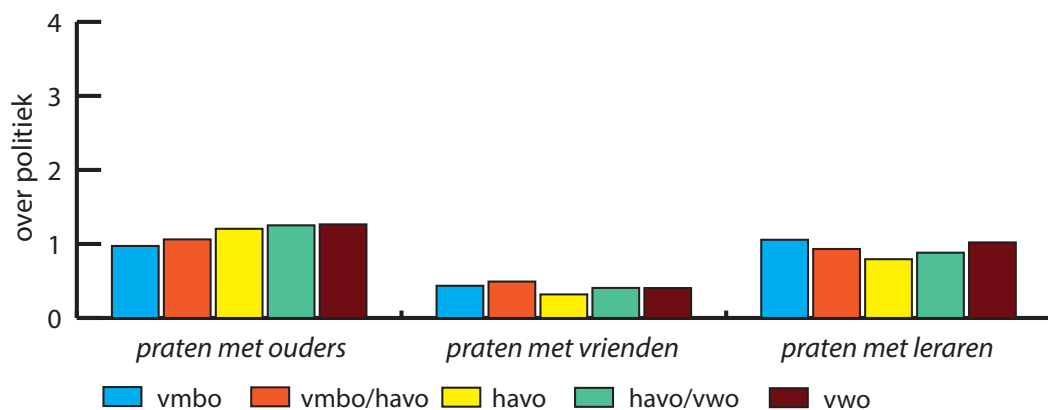
Zoals valt te zien in figuur 8.2 wordt het beeld, zoals beschreven in hoofdstuk 7, bevestigd dat er over het algemeen weinig over maatschappelijke thema's wordt gepraat. Voor alle onderwijstypen geldt dat het vaakst met de ouders wordt gediscussieerd, gevolgd door de leraar en vrienden. De resultaten laten zien dat leerlingen op de havo en het vwo meer praten met de ouders dan leerlingen op de beroepsgerichte onderwijstypen. Opvallend is dat vmbo-leerlingen echter meer praten met de leraar dan leerlingen op de havo. Mogelijkerwijs zien leraren hier een taak voor zich om een gebrek aan hulpbronnen in het thuisklimaat te compenseren. Daarnaast is het duidelijk dat voor alle onderwijstypen geldt dat er met vrienden nauwelijks over maatschappelijke thema's wordt gepraat.

Figuur 8.2 Praten over problemen in de samenleving met ouders, vrienden en leraren, naar opleidingstype

Voor praten met ouders, vrienden en leraren over politiek is een vergelijkbaar patroon zichtbaar. Zoals te zien in figuur 8.3 geldt voor de meeste onderwijstypen dat de ouders de belangrijkste bron van politieke discussie zijn, gevolgd door de leraar en vrienden. Voor het praten over politiek met de ouders is het duidelijk dat er vooral verschillen bestaan tussen het vmbo en de rest: havo-, havo/vwo- en vwo-leerlingen praten significant meer met hun ouders dan leerlingen op het vmbo. Het is hier echter ook opvallend dat vmbo- en vwo-leerlingen significant meer met de leraar over politiek praten dan havo- en havo/vwo-leerlingen. Tot slot is het hier ook evident dat er voor alle onderwijstypen geldt dat er met vrienden nauwelijks over politiek gepraat wordt. Tezamen genomen resoneren deze bevindingen met het idee dat voornamelijk leerlingen van het vmbo van huis

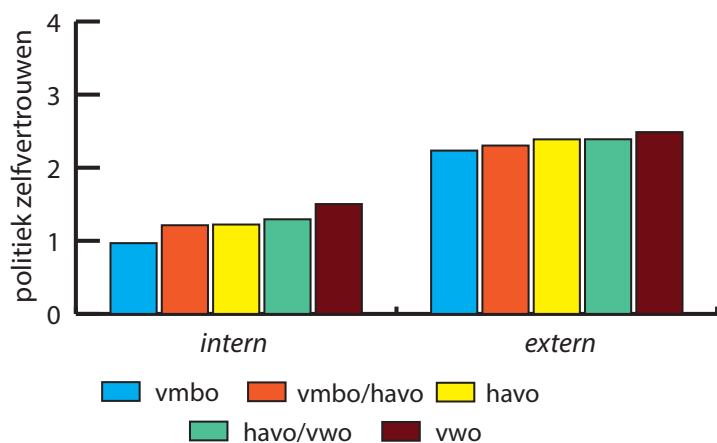
uit over minder politieke hulpbronnen beschikken dan bijvoorbeeld leerlingen van het vwo (Nieuwelink et al., 2019).

Figuur 8.3 Praten over politiek met ouders, vrienden en leraren, naar opleidingstype

8.4 Politiek zelfvertrouwen

Vervolgens bekijken we in hoeverre het politiek zelfvertrouwen tussen leerlingen van uiteenlopende onderwijstypen verschilt. Een verschil in hoeverre leerlingen denken politiek te begrijpen en ze de politiek kunnen beïnvloeden, kan later van grote invloed zijn op de mate waarin men politiek actief is. Deze verschillen kunnen later ongelijke vertegenwoordiging versterken.

Figuur 8.4 Intern en extern politiek zelfvertrouwen, naar opleidingstype

Zoals genoemd bekijken we twee dimensies: intern politiek zelfvertrouwen (het gevoel dat je politiek verschil kunt maken) en extern politiek zelfvertrouwen (vertrouwen dat de politiek een verschil voor jou wil maken, en er op vertrouwen dat de politiek open staat voor de behoeften van jou) (zie hoofdstuk 7 voor de

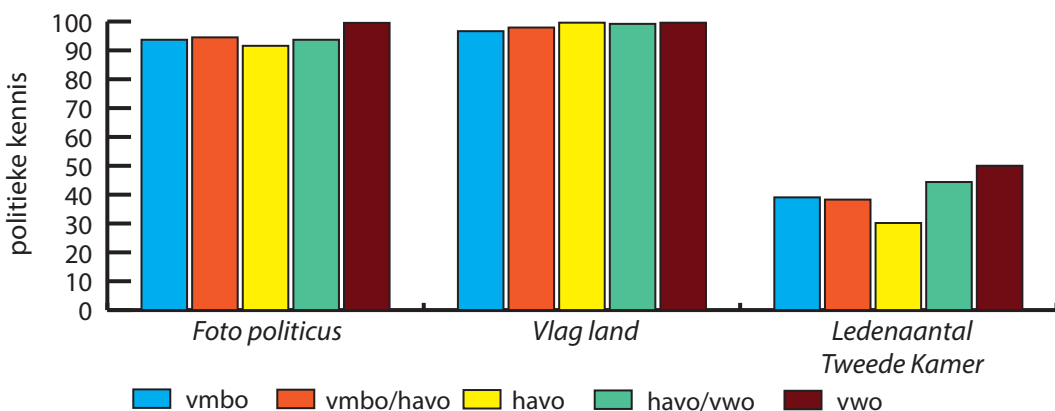
operationalisatie van de beide vormen van politiek vertrouwen). De resultaten zijn weergegeven in figuur 8.4.

Uit figuur 8.4 valt af te leiden dat voornamelijk het vmbo achterblijft bij de rest als het gaat om vertrouwen in het eigen politieke kunnen: zij scoren significant lager op politiek zelfvertrouwen dan leeftijdsgenoten op de andere opleidingstypen. Daarnaast hebben vwo-leerlingen significant meer vertrouwen in hun eigen politieke vaardigheden dan leerlingen in alle andere onderwijstypen. Voor extern politiek vertrouwen zijn er nauwelijks verschillen tussen opleidingstypen. Alleen vergeleken met het vmbo scoren vwo-leerlingen significant hoger.

8.5 Politieke kennis

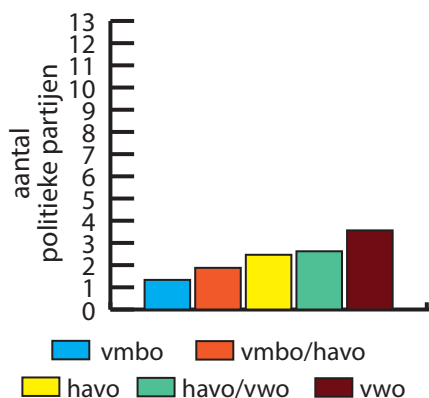
Tot slot bekijken we de mogelijke verschillen in politieke kennis tussen de opleidingstypen. In de vragenlijst kregen de leerlingen de vraag of zij Mark Rutte herkennen, of zij de vlag van het Verenigd Koninkrijk herkennen en of zij weten hoeveel leden de Tweede Kamer heeft. Figuur 8.5 geeft het gemiddelde aantal juiste antwoorden op de bovengenoemde vragen voor de verschillende onderwijstypen weer. Daarnaast is leerlingen gevraagd hoeveel Nederlandse politieke partijen zij kunnen opnoemen. De resultaten hiervoor zijn weergegeven in figuur 8.6.

Uit figuur 8.5 komt naar voren dat er geen (grote) verschillen bestaan in politieke kennis tussen de verschillende onderwijstypen. In elk onderwijstype weet meer dan negentig procent van de leerlingen Mark Rutte en de Britse vlag te herkennen. Echter, bij de vraag hoeveel Kamerleden de Tweede Kamer heeft zijn er meer verschillen te zien. Van de vwo-leerlingen weet de helft deze vraag goed te beantwoorden, terwijl dit voor het vmbo (39 procent), vmbo/havo (38 procent) en havo (30 procent) veel lager ligt.

Figuur 8.5 Politieke kennis (in procent), naar opleidingstype

Er zijn tussen de verschillende onderwijstypen duidelijke verschillen zichtbaar in het aantal partijen dat leerlingen op kunnen noemen (zie figuur 9.6). Gemiddeld genomen weten leerlingen op het vmbo 1,3 partijen op te noemen, terwijl dit voor

Figuur 8.6

Gemiddeld aantal genoemde politieke partijen, naar opleidingstype

leerlingen op het vwo 3,6 partijen is. Het is duidelijk dat naarmate het opleidingsniveau toeneemt, het aantal genoemde partijen ook oploopt. Er is echter geen verschil tussen havo en havo/vwo in het aantal partijen dat leerlingen weten op te noemen.

8.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is er gekeken naar verschillen tussen opleidingstypen in politieke kennis en houdingen. Uit dit hoofdstuk zijn een aantal conclusies te trekken.

Ten eerste zijn er op een aantal terreinen relevante verschillen tussen, met name, vmbo- en vwo-leerlingen. Dit geldt voor interesse in een aantal maatschappelijke thema's (zoals klimaat, vluchtelingen, armoede en terrorisme), interesse in de politiek, zelfverzekerdheid over het eigen politieke kunnen, en politieke kennis. Ook is het opvallend dat havo-leerlingen het laagst scoren met betrekking tot praten over politiek en maatschappelijke thema's, en kennis over de Tweede Kamer. Er zijn geen opmerkelijke verschillen tussen de verschillende richtingen binnen het vmbo. Deze zijn in dit hoofdstuk dan ook niet besproken.

Ten tweede is een algemene conclusie dat de verschillen tussen onderwijstypen op sommige thema's redelijk groot zijn aan het begin van de schoolloopbaan. Zo varieert het vertrouwen in eigen politieke kunnen tussen gemiddeld 1 (vmbo) en 1.5 (vwo) op een schaal van 0-4, en de interesse in maatschappelijke thema's ligt voor alle onderwijstypen tussen 2 ('niet oninteressant, niet interessant') en 3 ('interessant') op een schaal van 0-4. De grootste verschillen waren te vinden op het aantal politieke partijen dat jongeren wisten te noemen. Dat dergelijke verschillen tussen onderwijstypen al aan het begin van het voortgezet onderwijs te zien zijn, is opvallend. Dit is belangrijke kennis om later geobserveerde verschillen tussen niveaus beter te kunnen duiden. Nemen de verschillen toe gedurende de schoolloopbaan? Of kan de school juist een bijdrage leveren aan het verkleinen van de verschillen die we hier geconstateerd hebben? Deze vragen zullen we met ons onderzoek in de toekomst proberen te beantwoorden.

Geraadpleegde literatuur

- Bovens, M., & Wille, A. (2017). *Diploma Democracy: The Rise of Political Meritocracy*. Oxford University Press.
- Dahl, R. A. (2006). *On political equality*. Yale University Press.
- Dostie-Goulet, E. (2009). Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies*, 12(4), 405–421.
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2014). Typology of student citizenship. *European Journal of Education*, 49(4), 514–528.
- Hakhverdian, A., & Schakel, W. (2017). *Nepparlement?: een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam University Press.
- Hallinan, M. T. (1994). Tracking: From theory to practice. *Sociology of Education*, 67(2), 79–84.
- Hoskins, B., & Janmaat, J. G. (2016). Educational trajectories and inequalities of political engagement among adolescents in England. *Social Science Research*, 56, 73–89.
- Koskimaa, V., & Rapeli, L. (2015). Political socialization and political interest: The role of school reassessed. *Journal of Political Science Education*, 11(2), 141–156.
- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Literatuurstudie: De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Munniksma, A., Dijkstra, A. B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Netjes, J., Van de Werfhorst, H., Dijkstra, A. B., & Geboers, E. (2011). Eenheid of verdeeldheid? Burgerschap in een gedifferentieerd voortgezet onderwijs-systeem. *Mens en Maatschappij*, 86(1), 34–65.
- Neundorf, A., Niemi, R. G., & Smets, K. (2016). The compensation effect of civic education on political engagement: how civics classes make up for missing parental socialization. *Political Behavior*, 38(4), 921–949.
- Nieuwelink, H., Dekker, P., & Ten Dam, G. (2019). Compensating or reproducing? Students from different educational tracks and the role of school in experiencing democratic citizenship. *Cambridge Journal of Education*, 49(3), 275–292.
- Persson, M. (2012). Does type of education affect political participation? Results from a panel survey of Swedish adolescents. *Scandinavian Political Studies*, 35(3), 198–221.
- Ten Dam, G., & Volman, M. L. L. (2003). A life jacket or an art of living: inequality in social competence education. *Curriculum Inquiry*, 33(2), 117–137.
- Van de Werfhorst, H. G. (2017). Vocational and academic education and political engagement: The importance of the educational institutional structure. *Comparative Education Review*, 61(1), 111–140.
- Witschge, J., Rözer, J., & Van de Werfhorst, H. G. (2019). Type of education and civic and political attitudes. *British Educational Research Journal*, 45(2), 298–319.

9 Perceptie van het discussieklimaat op school en in de klas

Frank Wanders

In dit hoofdstuk:

- Leerlingen beoordelen het discussieklimaat in de klas als gunstig. Een groot deel van hen geeft aan dat leraren verschillende kanten van een probleem belichten en dat er op school ruimte is voor verschillende meningen.
- Meisjes, leerlingen met een hogere sociaaleconomische achtergrond en leerlingen zonder migratieachtergrond zijn relatief positief over het discussieklimaat in de klas.
- Vwo'ers zijn het meest positief over het discussieklimaat, jongeren van vmbo-basis het meest negatief.
- Verschillen tussen scholen in de perceptie van het discussieklimaat in de klas zijn klein.
- Jongeren met een positievere houding tegenover de politiek lijken niet veel positiever over het discussieklimaat in de klas.
- Jongeren die wat positiever zijn over de politiek, meer vertrouwen hebben in politici en meer geïnteresseerd zijn in maatschappelijke thema's lijken het discussieklimaat in de klas als meer open te ervaren.

9.1 Inleiding

Scholen spelen een belangrijke rol in de politieke socialisatie van jongeren. Sinds 2006 wordt dan ook van scholen verwacht dat ze door burgerschapsonderwijs bijdragen aan de sociale integratie en actieve participatie van jongeren. In het onderzoek naar burgerschapsonderwijs wordt een open discussieklimaat in de klas gezien als een van de meest invloedrijke factoren voor het stimuleren van politieke houdingen (Campbell, 2008; Geboers, Geijssel, Admiraal, & Ten Dam, 2013; Maurissen, Claes, & Barber, 2018; Persson, 2015; Torney-Purta et al., 2001; Wanders et al., 2019). In een goed discussieklimaat is er ruimte voor verschillende meningen, stimuleren leraren de leerlingen om zelf onderwerpen in te brengen, laten leraren verschillende kanten van een probleem zien, en kunnen leerlingen hun eigen mening geven, ook als deze afwijkt van de rest. Als jongeren politieke en maatschappelijke onderwerpen in alle openheid kunnen en willen bespreken, in een veilige omgeving, is de verwachting dat dit hun burgerschapsontwikkeling ten goede komt.

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag of jongeren bij de start van het voortgezet onderwijs vinden dat leraren hen de ruimte geven om te discussiëren, een eigen mening te geven, en om een andere mening te mogen hebben. In de voorgaande hoofdstukken werd duidelijk dat jongeren op basis van hun sociaaldemografische kenmerken verschillen in hun visie op democratische kernwaarden en politieke houdingen. Daarom zal in dit hoofdstuk ook worden gekeken naar de verschillen in perceptie van een open discussieklimaat naar deze sociaaldemografische kenmerken. Welke verschillen in de beoordeling van het discussieklimaat bestaan er aan het begin van de middelbareschooltijd tussen jongens en meisjes, tussen jongeren met verschillende sociaaleconomische achtergronden en tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond? En, ervaren jongeren op vmbo-scholen het klimaat over het algemeen anders dan op vwo-scholen, hoe zit het met verschillen tussen stad en platteland en houdt het discussieklimaat verband met de denominatie van de school?

Tot slot kijken we ook naar het verband tussen politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat. Onderzoekers stellen dat een goed discussieklimaat bijdraagt aan politiek zelfvertrouwen, politieke kennis en politieke interesse (Campbell, 2008; Persson, 2015; Sohl & Ahrensmeier, 2014). Omdat de meeste jongeren bij afname van de vragenlijst pas één of enkele maanden op school zitten, wordt in dit hoofdstuk onderzocht of de politieke houdingen van jongeren samenhangen met de wijze waarop het discussieklimaat wordt ervaren. Ervaren jongeren die meer politiek geïnteresseerd of minder politiek cynisch zijn een discussieklimaat anders dan jongeren die minder geïnteresseerd in of juist cynischer zijn over de politiek?

9.2 Het discussieklimaat in de klas

Aan de leerlingen is gevraagd hoe vaak de volgende situaties in de klas voorkomen. Ze konden kiezen op een vierpuntsschaal tussen nooit, zelden, soms en vaak:

- 1) *Bij ons op school mogen leerlingen van mening verschillen met leraren.*
- 2) *Mijn leraren moedigen leerlingen aan om een eigen mening te geven.*
- 3) *Op mijn school bedenken leerlingen zelf onderwerpen om over te praten in de klas.*
- 4) *Op mijn school geven leerlingen hun eigen mening, ook al is die anders dan die van de meeste leerlingen.*
- 5) *Mijn leraren moedigen leerlingen aan om met mensen te praten die een andere mening hebben.*
- 6) *Als de leraren op mijn school een probleem bespreken, laten ze verschillende kanten van het probleem zien.*

In figuur 9.1 valt op dat leerlingen redelijk positief zijn over het discussieklimaat. De meeste leerlingen geven aan dat ze soms of vaak van mening mogen verschillen met leraren (negentig procent), dat leraren hen aanmoedigen een eigen mening

te geven (tachtig procent), dat leerlingen zelf onderwerpen mogen bedenken (74 procent) en dat leraren verschillende kanten van een probleem laten zien (87 procent). Leerlingen zijn iets negatiever over de mate waarin leraren hen aanmoedigen ook met mensen te praten die een andere mening hebben, waarbij 63 procent zegt dat ze dit soms of vaak doen, 24 procent zegt zelden en 13 procent zegt dat leraren dit nooit doen. Bijna negentig procent geeft aan dat leraren soms of vaak verschillende kanten van een probleem laten zien als dit wordt besproken op school.

Figuur 9.1 Perceptie van het discussieklimaat in de klas

Tot slot blijkt dat gemiddeld acht procent van de leerlingen aangeeft dat ze het antwoord op de vraag niet weten. Mogelijk komt dit omdat jongeren nog kort op school zitten en het antwoord daardoor nog niet wisten. Dit hoorden we ook tijdens de dataverzameling veel terug in de klas.

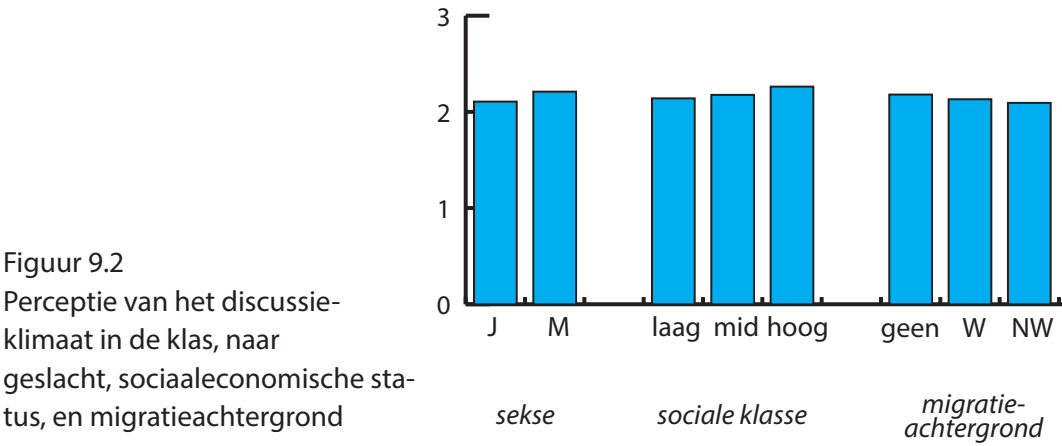
9.3 Sociaaldemografische kenmerken en de perceptie van het discussieklimaat in de klas

Verder is onderzocht of jongeren verschillen in de mate waarin ze een open discussieklimaat ervaren. In de voorgaande hoofdstukken werd duidelijk dat jongens en meisjes, jongeren uit verschillende sociaaleconomische milieus en jongeren met (of zonder) een niet-westerse of westerse migratieachtergrond structureel van elkaar in hun steun en hechting aan democratische kernwaarden en in hun houding tegenover de politiek.

Een open discussieklimaat in de klas is een van de belangrijkste factoren op school voor de burgerschapsontwikkeling van jongeren (Geboers et al., 2013). De effectiviteit van het discussieklimaat hoeft echter niet voor alle jongeren gelijk te zijn. In eerdere studies werd bijvoorbeeld gevonden dat jongeren uit gezinnen met een lagere sociaaleconomische status meer profiteren van een open discussieklimaat en daarmee meer maatschappelijk betrokken en geïnteresseerd werden dan

jongeren uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische status (Campbell, 2008; Neundorf, Niemi, & Smets, 2016; Wanders et al., 2019). Als de eerder gevonden verschillen op basis van sociaaldemografische kenmerken van jongeren ook bij de perceptie van het discussieklimaat een rol spelen, dan zou dit consequenties kunnen hebben voor de ontwikkeling van politieke houdingen van jongeren.

In hoeverre ervaren jongens het discussieklimaat anders dan meisjes? Figuur 9.2 laat allereerst zien dat meisjes gemiddeld enigszins positiever zijn over het discussieklimaat in de klas dan jongens. Mogelijk voelen zij zich vrijer om in de klas te spreken over politieke en maatschappelijke onderwerpen dan jongens, en ervaren zij het klassenklimaat eerder als een veilige omgeving. De verschillen tussen jongens en meisjes zijn echter klein.

Ook laat figuur 9.2 kleine verschillen in de perceptie van het discussieklimaat zien, afhankelijk van de sociaaleconomische status (SES) van jongeren. Jongeren uit gezinnen met een hoge SES ervaren een meer open discussieklimaat in de klas dan jongeren uit lage SES-gezinnen. Er zijn geen verschillen tussen jongeren uit lage en midden-SES-gezinnen.

Ten slotte toont figuur 9.2 dat er ook kleine verschillen zijn tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond. Jongeren zonder migratieachtergrond ervaren het discussieklimaat over het algemeen als het meest open en jongeren met een niet-westerse migratie achtergrond het minst.

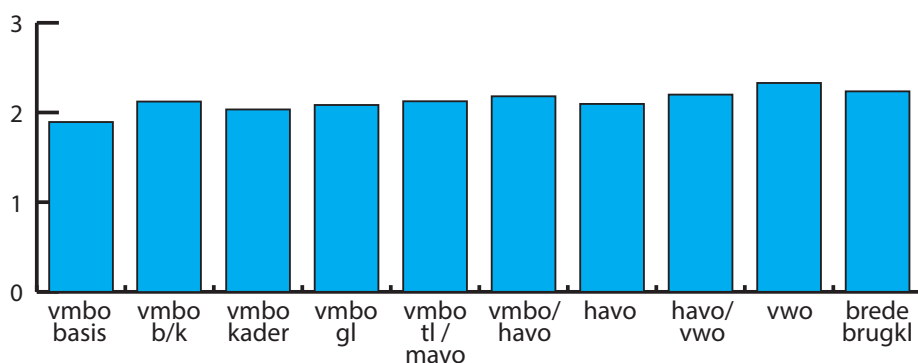
9.4 Kenmerken van de school en de perceptie van het discussieklimaat in de klas

Zoals in de vorige hoofdstukken is beschreven, hangen verschillen in steun voor democratische waarden en politieke houdingen vaak samen met het opleidings-

niveau van leerlingen. Daarbij laten onderzoeken zien dat burgerschapsonderwijs inhoudelijk ook vaak verschilt tussen de beroepsgeoriënteerde richtingen en algemeen vormende richtingen (Nieuwelink, Ten Dam, & Dekker, 2019; Schulz et al., 2017; Torney-Purta et al., 2001). In 2017 liet de Onderwijsinspectie in de publicatie ‘De Staat van het Onderwijs’ (2017) zien dat er verschillen in burgerschapsonderwijs zijn tussen het vmbo en havo/vwo. In 2018 liet de Inspectie zien dat burgerschapskennis is toegenomen op havo/vwo-scholen, maar niet op vmbo-scholen (Inspectie van Onderwijs, 2018). De wijze waarop jongeren het discussieklimaat in de klas ervaren, kan daarom samenhangen met het opleidingsniveau of de school waarop leerlingen zitten.

Opleidingsniveau

In figuur 9.3 valt op dat jongeren op het vwo het meest positief over de openheid van het discussieklimaat in de klas zijn en jongeren op vmbo-basis het minst. De verschillen tussen de andere opleidingsniveaus zijn klein en lijken daarmee minder aanwezig dan op basis van eerder onderzoek verwacht werd.

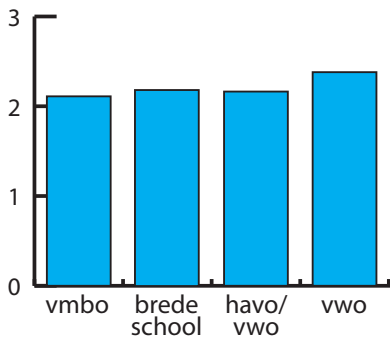

Figuur 9.3 Perceptie van het discussieklimaat in de klas, naar opleidingsniveau

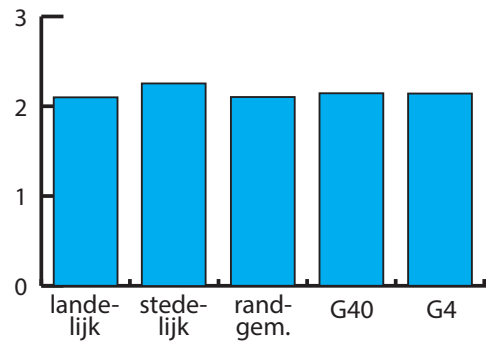
Schooltype, denominatie en regio

Ook kunnen jongeren op verschillende scholen een ander discussieklimaat ervaren. Of leraren een open discussieklimaat creëren in de klas, hangt mede samen met de mate waarin de school of het schoolbestuur dit mogelijk maakt (Maurissen, Claes, & Barber, 2018). De schoolcontext heeft daarmee ook een invloed op wat er in de klas gebeurt en daarmee op de mate waarin jongeren het discussieklimaat als open ervaren.

Figuur 9.4 laat zien dat jongeren op categorale vwo-scholen – waar alleen gymnasium en/of atheneum wordt aangeboden – het discussieklimaat als het meest open ervaren. Jongeren op vmbo-scholen scoren lager dan jongeren op brede scholen en vwo-scholen, maar niet lager dan jongeren op havo/vwo-scholen.

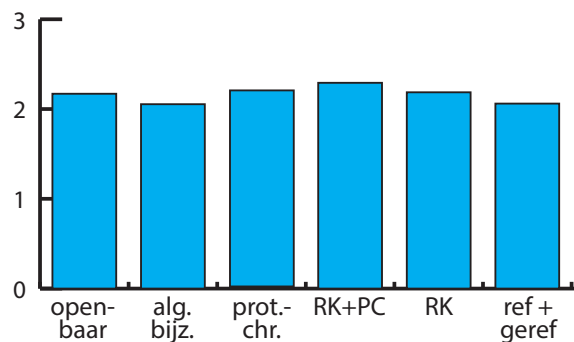
Figuur 9.4
Perceptie van het discussieklimaat in de klas, naar schooltype

Figuur 9.5
Perceptie van het discussieklimaat in de klas, naar stedelijkheid

Verschillen tussen scholen wat betreft de perceptie van het discussieklimaat in de klas kunnen mogelijk ook voortkomen uit de denominatie van de school of de mate van stedelijkheid van de gemeente waar de school is gevestigd. Allereerst ervaren jongeren in alle regio's een vergelijkbaar discussieklimaat in de klas. Wel lijken jongeren op scholen in stedelijke gemeenten enigszins positiever over de openheid van het discussieklimaat in de klas dan jongeren uit overige gemeenten (zie figuur 9.5). De verschillen tussen de overige gemeenten zijn klein.

In figuur 9.6 wordt duidelijk dat de verschillen in de perceptie van het discussieklimaat tussen scholen met een verschillende denominatie klein zijn. Toch zijn er structurele verschillen tussen de scholen. Jongeren op samenwerkende protestants-christelijke en rooms-katholieke scholen ervaren een meer open discussieklimaat in vergelijking met jongeren op algemeen bijzondere scholen, openbare scholen en reformatorische scholen. Jongeren op protestant-christelijke scholen scoren daarna het hoogst en beoordelen het discussieklimaat beter dan jongeren op gereformeerde en reformatorische, en op algemeen bijzondere scholen. Jongeren op openbare scholen percipiëren het discussieklimaat dan weer beter dan jongeren op algemeen bijzondere scholen en op gereformeerde en reformatorische scholen, maar niet beter dan op de andere schooltypen. Het discussieklimaat wordt over het algemeen als het minst open ervaren op gereformeerde en reformatorische scholen.

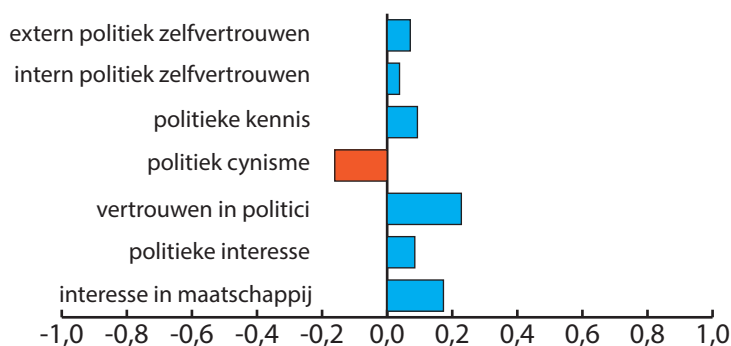
Figuur 9.6
Perceptie van het discussieklimaat in de klas, naar denominatie van de school

9.5 Politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat in de klas

Tot slot is de samenhang tussen politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat in de klas onderzocht. Veel studies laten een positief verband zien tussen een open discussieklimaat en de politieke houdingen van leerlingen (Campbell, 2008; Persson, 2015; Torney-Purta et al., 2001; Maurissen, Claes, & Barber, 2018). Een open discussieklimaat is positief gerelateerd aan meer politiek interesse bij jongeren (Abendschön, 2013), omdat ze vrijelijk over politieke onderwerpen kunnen discussiëren, hun mening mogen geven en leraren hen de ruimte bieden om het politieke domein te ontdekken. Tegelijkertijd kan ook worden verondersteld dat jongeren die meer interesse in politiek hebben, die meer politiek zelfvertrouwen bezitten en meer kennis hebben over de politiek, het discussieklimaat juist als opener ervaren.

In dit hoofdstuk gaat het vooral om het laatste. Omdat de jongeren in ons onderzoek pas slechts één tot enkele maanden op de middelbare school zitten, heeft het klimaat in de klas waarschijnlijk nog weinig effect op hun politieke houding. In deze paragraaf beperken we ons daarom tot de vraag in welke mate jongeren met verschillende politieke houdingen het discussieklimaat in de klas anders ervaren.

Figuur 9.7 laat het verband zien tussen politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat. De rechterkant van de figuur geeft aan dat er een positieve samenhang is tussen de betreffende politieke houding en de perceptie van het discussieklimaat, en de linkerkant duidt op een negatieve samenhang. Een score van nul geeft aan dat er geen verband bestaat, terwijl een score van -1 of 1 duidt op een perfect verband. Figuur 9.9 laat zien dat het verband tussen diverse politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat relatief zwak is. Het sterkste verband bestaat tussen een open discussieklimaat en vertrouwen in politici (samenhang (r) = 0.23). Dit geeft aan dat naarmate jongeren meer vertrouwen in politici hebben, zij het discussieklimaat in de klas over het algemeen ook als meer

Figuur 9.7
Verband tussen perceptie
van het discussieklimaat
en politieke houdingen
(Pearson r)

open beoordelen. Ook jongeren die hoger scoren op maatschappelijke interesse ervaren het discussieklimaat als meer open ($r = 0.17$). Jongeren die meer cynisch zijn over de politiek ervaren het discussieklimaat als minder open ($r = -0.16$). De wijze waarop jongeren het discussieklimaat in de klas ervaren, houdt weinig verband met hun politieke kennis ($r = 0.09$) of politieke interesse ($r = 0.09$).

9.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is gekeken naar de perceptie van het discussieklimaat in de klas, verschillen daarin naar sociaaldemografische kenmerken van leerlingen, verschillen tussen scholen en de samenhang met politieke houdingen van jongeren.

Over het algemeen beoordelen leerlingen het discussieklimaat in de klas als redelijk positief. De meeste leerlingen geven aan dat ze soms of vaak van mening mogen verschillen met leraren, dat leraren hen aanmoedigen een eigen mening te geven, dat ze zelf onderwerpen mogen bedenken en dat leraren verschillende kanten van een probleem laten zien. Leerlingen geven wat minder vaak aan dat leraren hen aanmoedigen met mensen te praten die een andere mening hebben.

Meisjes ervaren het discussieklimaat in de klas gemiddeld als iets opener dan jongens. Hetzelfde geldt voor jongeren uit hoge-SES-gezinnen en voor leerlingen zonder migratieachtergrond in vergelijking met leerlingen uit lagere-SES-gezinnen en leerlingen met een migratieachtergrond.

De verschillen in de perceptie van het discussieklimaat in de klas tussen scholen zijn veelal kleiner dan verwacht op basis van eerdere studies. In overeenstemming met eerder onderzoek ervaren leerlingen op de hogere onderwijsniveaus (vwo) vaker een open discussieklimaat in de klas dan leerlingen op lagere onderwijsniveaus.

Tot slot is het verband tussen politieke houdingen en de perceptie van het discussieklimaat in de klas over het algemeen zwak. Wel geven jongeren die wat meer geïnteresseerd zijn in maatschappelijke onderwerpen, minder cynisch zijn over de politiek en meer vertrouwen hebben in politici, aan het discussieklimaat in de klas als meer open te ervaren. Omdat de leerlingen pas net op de middelbare school zitten, weten we nog niet hoe percepties van het klassenklimaat gevormd worden door de school. Bovendien weten we nog niet of een open discussieklimaat in de klas bijdraagt aan meer politieke interesse, kennis en vertrouwen of dat jongeren die meer politiek geïnteresseerd zijn en kennis en vertrouwen hebben in de politiek het discussieklimaat in de klas als meer open ervaren. Hiervoor zijn meerdere meetmomenten nodig.

Geraadpleegde literatuur

- Abendschön, S. (2013). *Growing into politics: Contexts and timing of political socialisation*. Colchester: ECPR Press.
- Campbell, D. E. (2008). Voice in the classroom: How an open classroom climate fosters political engagement among adolescents. *Political Behavior*, 30(4), 437–454.
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158–173.
- Inspectie van Onderwijs (2017). *De staat van het onderwijs 2017. Onderwijsverslag 2015/2016*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van Onderwijs (2018). *De staat van het onderwijs 2018. Onderwijsverslag 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Maurissen, L., Claes, E., & Barber, C. (2018). Deliberation in citizenship education: How the school context contributes to the development of an open classroom climate. *Social Psychology of Education*, 1, 9449–9457.
- Nieuwelink, H., Ten Dam, G., & Dekker, P. (2019) Adolescent citizenship and educational track: A qualitative study on the development of views on the common good. *Research Papers in Education*, 34(3), 373–388.
- Neundorf, A., Niemi, R. G., & Smets, K. (2016). The compensation effect of civic education on political engagement: How civics classes make up for missing parental socialization. *Political Behavior*, 38(4), 921–949.
- Persson, M. (2015). Education and political participation. *British Journal of Political Science*, 45(3), 689–703.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming citizens in a changing world: IEA international civic and citizenship education study 2016 international report*. Amsterdam: IEA.
- Sohl, S. & Arensmeier, C. (2014). The school's role in youths' political efficacy: can school provide a compensatory boost to students' political efficacy? *Research Papers in Education*, 30, 1–31.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*. Amsterdam: IAE.

10 Verschillen in politieke houdingen tussen jongens en meisjes

Paula Thijs

In dit hoofdstuk:

- Meisjes hebben over het algemeen meer interesse in maatschappelijke thema's dan jongens.
- Meisjes vertonen evenveel interesse in politiek als jongens.
- Meisjes praten vaker met ouders en leraren over problemen in de samenleving dan jongens. Ook praten zij vaker met leraren over politiek.
- Jongens hebben meer intern politiek zelfvertrouwen dan meisjes. Extern politiek zelfvertrouwen is laag onder beide groepen.
- Er is nauwelijks een verschil in politieke kennis tussen jongens en meisjes. Wel noemen jongens wat meer politieke partijen dan meisjes.

10.1 Inleiding

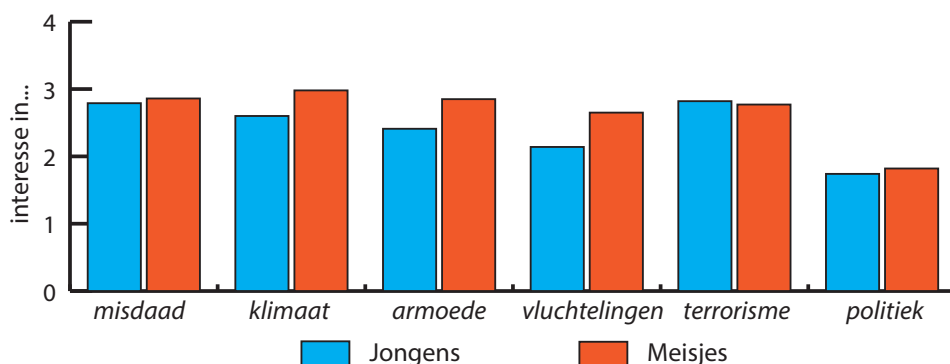
Uit internationaal onderzoek onder volwassenen is gebleken dat mannen over het algemeen meer geïnteresseerd zijn in politiek, meer politieke kennis hebben en meer politiek actief zijn dan vrouwen. Vrouwen zijn op hun beurt vaker maatschappelijk betrokken en actief (Coffé & Bolzendahl, 2010; Inglehart & Norris, 2003).

Verschillen in politieke en maatschappelijke betrokkenheid naar geslacht worden ook gevonden bij jongeren. Zo vertonen meisjes meer steun voor waarden als gendergelijkheid en gelijke rechten voor minderheden, meer maatschappelijke betrokkenheid en hebben zij over het algemeen meer burgerschapskennis, terwijl jongens meer belang hechten aan Europese samenwerking (Geijssels, Ledoux, Reumersman, & Ten Dam, 2012; Munniksma et al., 2017; Schulz et al., 2017). In onderzoek bij 14- tot 25-jarige jongeren in Vlaanderen werd gevonden dat vrouwen lager scoren op politieke interesse en zelf ingeschatte politieke competentie dan mannen, terwijl zij wel vaker politiek participeren (zoals een petitie tekenen, aan een betoging deelnemen of producten boycotten) (Spruyt, Mastari, & Van Droogenbroeck, 2019). Over sekseverschillen in politieke houdingen en steun voor verticale democratische waarden onder Nederlandse jongeren is echter nog weinig bekend (zie Kranendonk et al., 2018).

In dit hoofdstuk bekijken we of er al aan het begin van de middelbare schooltijd systematische verschillen bestaan in politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en kennis over politiek tussen jongens en meisjes. Dergelijke verschillen op jonge leeftijd kunnen belangrijke gevolgen hebben voor politieke en maatschappelijke participatie op latere leeftijd. Ook kan het leiden tot ongelijkheid in politieke vertegenwoordiging.

10.2 Geen verschil in interesse in de politiek, wel in maatschappelijke thema's

Als eerste bekijken we of er verschillen tussen jongens en meisjes bestaan in hun maatschappelijke en politieke interesse. De leerlingen is gevraagd hoe interessant zij bepaalde maatschappelijke thema's vinden. Daarnaast is gevraagd naar hun interesse in politiek (op een vijf puntsschaal, variërend van 'erg oninteressant' tot 'erg interessant'). Omdat jongens en meisjes mogelijk niet alleen verschillen in de mate van interesse, maar ook in de thema's die ze interessant vinden, bekijken we deze thema's afzonderlijk. Figuur 10.1 geeft de gemiddelde mate van interesse weer, waarbij een hogere score gelijkstaat aan meer interesse.

Figuur 10.1. Interesse in maatschappelijke thema's en politiek, naar geslacht

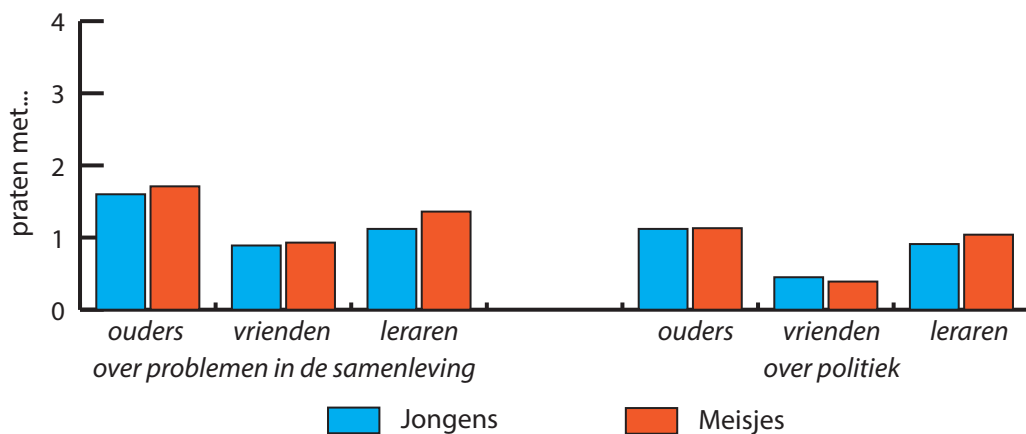
Uit figuur 10.1 blijkt dat meisjes over het algemeen meer maatschappelijke interesse hebben dan jongens. Dat geldt voor vrijwel alle maatschappelijke thema's, behalve voor terrorisme. Meisjes vinden het klimaat het meest interessant, gevolgd door misdaad, armoede, terrorisme, vluchtelingen en tot slot politiek. Jongens hebben interesse in achtereenvolgens terrorisme, misdaad, armoede, vluchtelingen en politiek. Het grootste verschil tussen jongens en meisjes vinden we met betrekking tot vluchtelingen, waarbij meisjes vaker aangeven dit thema interessant te vinden.

Verder laat figuur 10.1 zien dat meisjes ongeveer evenveel interesse vertonen in politiek als jongens (meisjes lijken zelfs wat meer interesse in politiek te hebben dan jongens, maar dit verschil is niet significant). Dit is een opvallende bevinding, aangezien eerder onderzoek onder de algemene bevolking keer op keer heeft

gevonden dat vrouwen minder interesse hebben in politiek dan mannen (Coffé & Bolzendahl, 2010; Inglehart & Norris, 2003). Ook recent onderzoek onder Vlaamse jongeren tussen 14 en 25 jaar laat zien dat meisjes minder politieke interesse hebben dan jongens (Spruyt, Mastari, & Van Droogenbroeck, 2019). Een interessante vraag is of de afwezigheid van een sekseverschil in politieke interesse de jongste generatie leerlingen in Nederland typeert of dat meisjes gedurende hun middelbare schooltijd hun interesse in politiek verliezen. Wanneer blijkt dat politieke interesse bij meisjes gedurende de adolescentie wordt ontmoedigd, dan zou dat reden tot zorg zijn.

10.3 Meisjes praten vaker over maatschappelijke problemen

Verschillen in maatschappelijke en politieke interesse tussen jongens en meisjes kunnen voortkomen uit de mate waarin deze onderwerpen thuis, op school of in de vriendengroep worden besproken. Andersom zullen leerlingen met een grotere mate van maatschappelijke en politieke interesse wellicht ook vaker meedoen met gesprekken over deze thema's. Om na te gaan of leerlingen over maatschappelijke thema's en politiek praten, is hen de vraag gesteld hoe vaak zij met ouders, vrienden en leraren over problemen in de samenleving en over politiek praten. Daarbij konden de leerlingen aangeven of dat 'nooit', 'een aantal keer per jaar', 'een aantal keer per maand', 'een aantal keer per week' of 'elke dag' is. In figuur 10.2 zijn de gemiddelde antwoorden van jongens en meisjes op deze vragen te zien.

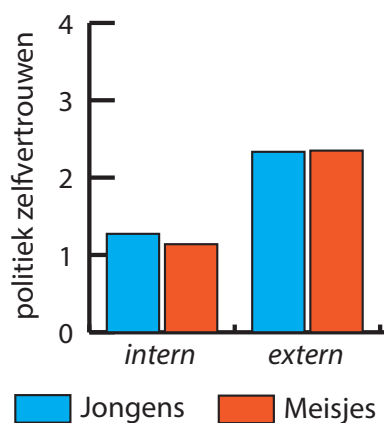
Figuur 10.2 Praten over problemen in de samenleving en over politiek, met ouders, vrienden en leraren, naar geslacht

De linkerkant van figuur 10.2 geeft aan dat meisjes over het algemeen vaker met ouders en leraren over problemen in de samenleving praten dan jongens. Dit verschil is het grootst met betrekking tot leraren. Wat betreft praten met vrienden over problemen in de samenleving is er geen verschil tussen jongens en meisjes.

Aan de rechterkant toont figuur 10.2 dat meisjes vaker met leraren over politiek praten dan jongens, terwijl jongens wat vaker met vrienden over politiek praten dan meisjes. Als het gaat over praten met ouders over politiek zien we geen sekseverschillen.

10.4 Meer politiek zelfvertrouwen bij jongens

Een veelgenoemde verklaring voor waarom vrouwen minder actief zijn in de politiek, is dat zij minder vertrouwen hebben in de politiek en in hun eigen politieke kunnen (Coffé & Bolzendahl, 2010; Pfanzelt & Spies, 2019). Als meisjes minder vaak dan jongens het gevoel hebben dat zij politiek begrijpen en daar zelf een rol in kunnen spelen of dat de politiek iets voor hen kan betekenen, dan kan dit ertoe leiden dat zij op latere leeftijd ook minder politiek betrokken zijn. In een grootschalig internationaal onderzoek naar burgerschap onder jongeren werd echter geen verschil in vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden en vertrouwen in maatschappelijke instituties gevonden tussen Nederlandse jongens en meisjes (Munniksma et al., 2017). Hieronder gaan we na of dat ook het geval is met betrekking tot het vertrouwen in de eigen politieke kennis en vaardigheden (intern politiek zelfvertrouwen) van Nederlandse jongeren en het gevoel dat de politiek iets voor hen kan betekenen (extern politiek zelfvertrouwen).

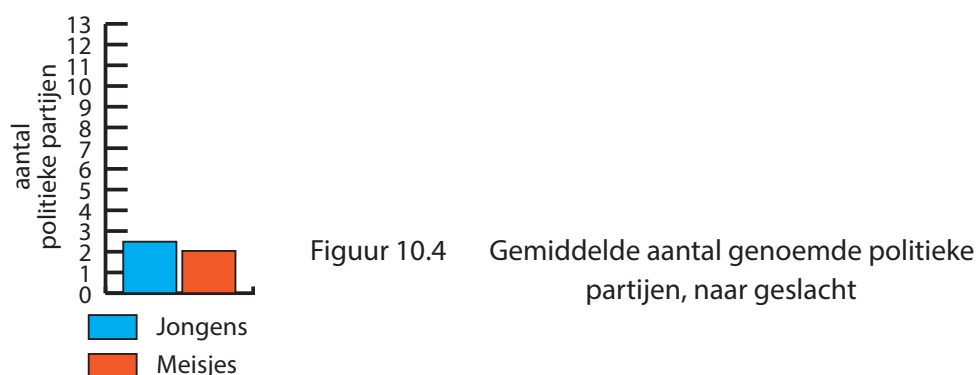
Figuur 10.3
Intern en extern politiek zelfvertrouwen, naar geslacht

Figuur 10.3 geeft weer in welke mate jongens en meisjes het gevoel hebben dat zij politiek begrijpen en er zelf een rol in kunnen spelen, en in welke mate zij denken dat politici iets voor hen kunnen betekenen. Jongens geven gemiddeld genomen vaker dan meisjes aan dat zij het gevoel hebben zelf een rol te kunnen spelen in de politiek, hetgeen duidt op meer intern politiek zelfvertrouwen. Jongens vertrouwen dus meer op hun eigen politieke kennis en vaardigheid. Wat betreft extern politiek zelfvertrouwen, laat figuur 10.3 zien dat er geen verschil is tussen jongens en meisjes. Jongens en meisjes hebben in gelijke mate het gevoel dat de politiek iets voor hen kan doen.

10.5 Weinig sekseverschillen in politieke kennis

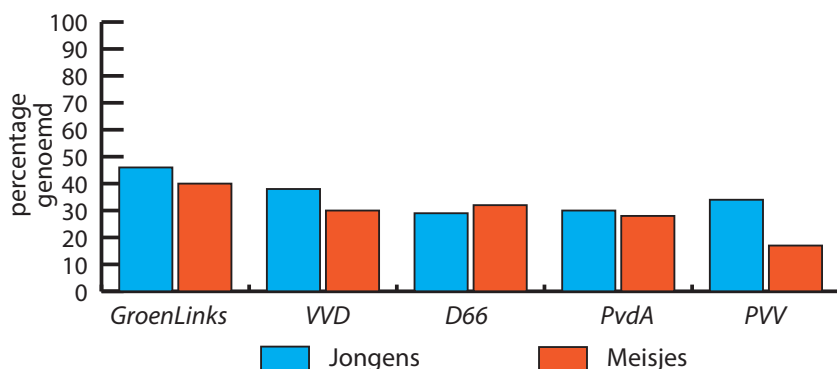
Uit internationaal onderzoek is gebleken dat mannen gemiddeld meer politieke kennis hebben dan vrouwen (Verba, Burns, & Schlozman, 1997). Dergelijke verschillen in politieke kennis zijn ook onder jongeren gevonden (Wolak &

McDevitt, 2010). Meer recent internationaal onderzoek geeft echter aan dat meisjes meer burgerschapskennis hebben dan jongens (Munniksma et al., 2017; Geijssel et al., 2012; Schulz et al., 2017). In dit onderzoek is de politieke kennis van jongens en meisjes in het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs met enkele vragen in kaart gebracht (bekendheid met Mark Rutte, de vlag van Groot-Brittannië, het aantal leden van de Tweede Kamer, en politieke partijen). Vrijwel alle leerlingen wisten het juiste antwoord op de vraag van welk land de getoonde vlag is. 94 procent van de jongens en 96 procent van de meisjes herkende Mark Rutte. Het verschil tussen jongens en meisjes is klein, maar significant. Jongens en meisjes verschillen niet in hun kennis over het aantal leden in de Tweede Kamer. Wel gaven meisjes vaker aan dan jongens het antwoord op deze vraag niet te weten (door het aanklikken van de optie 'weet niet').

Figuur 10.4 Gemiddeld aantal genoemde politieke partijen, naar geslacht

Aan de leerlingen is tevens gevraagd welke politieke partijen zij kennen. Figuur 10.4 geeft het gemiddeld aantal genoemde partijen weer. Uit de grafiek blijkt dat jongens over het algemeen wat meer partijen konden opnoemen dan meisjes. Het gemiddelde onder jongens ligt op 2,5, tegenover 2,0 onder meisjes.

Figuur 10.5 Meest genoemde politieke partijen (percentage leerlingen dat deze partijen noemt), naar geslacht

Tot slot toont figuur 10.5 welke partijen het meest genoemd zijn door de leerlingen, uitgesplitst naar geslacht van de leerling. Van de vijf meest genoemde partijen noemden jongens vaker GroenLinks, VVD en PVV dan meisjes. De PVV werd zelfs twee keer zo vaak genoemd door jongens (34 procent) dan door meisjes (17 procent). De PvdA en D66 werden even vaak genoemd.

10.6 Conclusie

Eerder onderzoek heeft laten zien dat jongens en meisjes verschillen in politieke interesse, vertrouwen en kennis en in hun steun voor democratische waarden (Geijssel et al., 2012; Munniksma et al., 2017; Schulz et al., 2017; Spruyt et al., 2019). De bevindingen van deze onderzoeken zijn echter niet altijd even eenduidig (Kranendonk et al., 2018). In dit hoofdstuk komt naar voren dat meisjes over het algemeen meer maatschappelijk geïnteresseerd zijn en vaker over problemen in de samenleving en over politiek praten dan jongens. In tegenstelling tot eerder onderzoek naar sekseverschillen in politieke interesse, zijn Nederlandse jongens en meisjes in het eerste jaar van de middelbare school ongeveer even geïnteresseerd in de politiek. Ook praten zij ongeveer even vaak met hun ouders over politiek. Hieruit kunnen we voorzichtig opmaken dat de politieke socialisatie van jongens en meisjes op 12- en 13-jarige leeftijd nog niet wezenlijk verschillend is.

Daarentegen laat dit hoofdstuk ook zien dat jongens in de eerste klas van de middelbare school al wat meer politiek zelfvertrouwen hebben dan meisjes. Ook kunnen zij meer politieke partijen opnoemen. Wanneer dergelijke verschillen tussen jongens en meisjes blijven voortbestaan, dan kan dit op latere leeftijd leiden tot ongelijkheid in politieke participatie en vertegenwoordiging.

In ons toekomstige onderzoek zullen we nagaan of er gaandeweg het voortgezet onderwijs nieuwe verschillen tussen jongens en meisjes ontstaan en of de bestaande verschillen groter of juist kleiner worden. Aan de hand van vervolgmetingen kunnen we bovendien meer te weten komen over de relatie tussen politieke houdingen, interesse en kennis en in hoeverre deze relatie verschilt tussen jongens en meisjes.

Geraadpleegde literatuur

- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex roles*, 62(5-6), 318-333.
- Geijssel, F., Ledoux, G., Reumerman, R., & Ten Dam, G. (2012). Citizenship in young people's daily lives: differences in citizenship competences of adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 15(6), 711-729.
- Inglehart, R. F., & Norris, P. (2003). *Rising tide. Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kranendonk, M., Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2018). *Literatuurstudie: De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Pfanzelt, H., & Spies, D. C. (2019). The gender gap in youth political participation: Evidence from Germany. *Political Research Quarterly*, 72(1), 34–48.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: IEA.
- Spruyt, B., Mastari, L., & Van Droogenbroeck, F. (2019). Jongeren en politiek in turbulente tijden. In Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Red.), *Jongeren in cijfers en letters: bevindingen uit de JOP-monitor 4, de JOP-kindmonitor en de JOP-schoolmonitor 2*. Leuven: Acco.
- Verba, S., Burns, N., & Schlozman, K. L. (1997). Knowing and caring about politics: Gender and political engagement. *The journal of politics*, 59(4), 1051–1072.
- Wolak, J., & McDevitt, M. (2011). The roots of the gender gap in political knowledge in adolescence. *Political Behavior*, 33(3), 505–533.

11 Verschillen in politieke houdingen naar sociaaleconomische achtergrond

Frank Wanders

In dit hoofdstuk:

- Jongeren uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische status scoren structureel hoger op politieke kennis en houdingen.
- Jongeren met een hogere SES hebben meer interesse in politiek en maatschappelijke onderwerpen, meer politiek zelfvertrouwen en meer kennis over de politiek dan jongeren met een lagere SES.
- Jongeren met een hogere SES praten ook vaker met ouders en vrienden over politiek en maatschappelijke onderwerpen, maar even vaak met leraren.
- Hoewel jongeren met een hogere SES ongeveer twee keer zoveel politieke partijen kunnen opnoemen dan leerlingen met een lagere of midden-SES, noemen alle groepen grotendeels dezelfde partijen.

11.1 Inleiding

Sociaaleconomische status (SES) speelt een belangrijke rol in het verklaren van verschillen tussen jongeren in politieke houdingen en gedragingen (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Geboers, Geijssel, Jorgensen, Admiraal, & Ten Dam, 2015; Jennings, Stoker, & Bowers, 2009; Witschge, Rözer, & Van de Werfhorst, 2019). Jongeren uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische achtergrond in Nederland hebben vaak meer vertrouwen in maatschappelijke instituties, meer burgerschapskennis en geven vaker aan later te zullen gaan stemmen in vergelijking met jongeren met een lagere sociaaleconomische achtergrond (Munniksma et al., 2017; Keating Kerr, Benton, Mundy, & Lopes, 2010). Hiervoor zijn verschillende redenen aan te dragen.

Ten eerste hebben ouders met een hogere SES zelf vaak meer politieke kennis, meer interesse in de politiek en zijn vaker zelf politiek actief. Doordat ze bijvoorbeeld vaker gaan stemmen, dienen ze aan de ene kant als rolmodel en hebben daarmee indirect een positieve invloed op hun kind(eren) (Jennings, Stoker, & Bowers, 2009; Quintelier, 2015a). Aan de andere kant gaan hogere SES-ouders ook vaker thuis het gesprek aan over politieke en maatschappelijke onderwerpen, wat direct invloed heeft op de politieke socialisatie van het kind (Dostie-Goulet, 2009;

Koskimaa & Rapeli, 2015; Neundorf, Niemi, & Smets, 2016).

Ten slotte hebben ouders met een hogere SES ook meer financiële, sociale en culturele bronnen beschikbaar om de politieke en democratische competenties van hun kinderen te bevorderen. Dit kan door bijvoorbeeld lidmaatschap van een krant of deelname aan verenigingen (Bradley & Corwyn, 2002; Flanagan, Galloway, Gill, Galloway, & Nti, 2005).

De invloed van de sociaaleconomische achtergrond van het gezin op de politieke participatie van jongeren, werkt sociale ongelijkheid tussen jongeren in de hand. Dit hoofdstuk laat zien in welke mate jongeren met een verschillende SES van elkaar verschillen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs.

11.2 De meting van SES

Door te vragen naar relatieve rijkdom (economisch kapitaal) en het aantal boeken (cultureel kapitaal) van het gezin, is bekeken hoe jongeren verschillen op basis van SES. Voor het meten van relatieve rijkdom is aan de leerlingen gevraagd hoe rijk ze denken dat hun gezin is in vergelijking met andere gezinnen in Nederland. Ze konden aangeven of ze veel minder rijk denken te zijn, een beetje minder rijk, even rijk, een beetje rijker en veel rijker. Omdat deze vraag mogelijk gevoelig ligt bij jongeren hebben ze ook de optie gekregen om aan te geven dat ze dit liever niet wilden zeggen. Van alle jongeren koos 9,8 procent voor deze optie.

Het aantal boeken in een huishouden wordt veelal gezien als een veelgebruikte indicator voor SES en dan met name voor het cultureel kapitaal dat men bezit (Schulz et al., 2017). Aan jongeren is daarom gevraagd hoeveel boeken ze denken thuis te hebben staan (exclusief schoolboeken, strips en fotoboeken). Ze konden hierbij kiezen uit zes categorieën van 0-10 boeken tot meer dan 500 boeken.

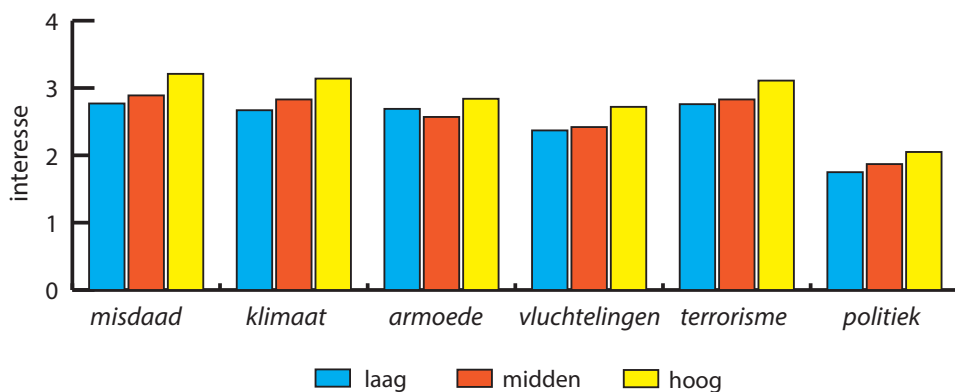
Op basis van de verdeling van jongeren zijn deze twee variabelen samengevoegd tot drie categorieën: jongeren uit lagere SES-gezinnen, midden-SES-gezinnen en hogere SES-gezinnen.

11.3 Politieke en maatschappelijke interesse naar sociaaleconomische status

Politieke en maatschappelijke interesse zijn belangrijke voorspellers voor actieve deelname aan de samenleving (Silvia, 2008). Een redelijke mate van politieke interesse van burgers is daarmee een belangrijk aspect van een democratische samenleving. Recent onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek toonde aan dat hoger opgeleiden meer politiek geïnteresseerd zijn (78 procent) dan de

laagst opgeleiden (28 procent) en dat politieke interesse toeneemt met inkomen (Schmeets, 2017). Inkomen en opleiding zijn belangrijke indicatoren voor SES.

Wat opvalt in figuur 11.1 is dat jongeren uit hogere SES-gezinnen gemiddeld meer politieke en maatschappelijke interesse hebben dan jongeren uit lagere en midden-SES-gezinnen. Deze verschillen zijn het grootst voor interesse in misdaad en het klimaat, en het kleinst voor interesse in armoede. Dat laatste heeft er mogelijk mee te maken dat jongeren uit lagere en midden-SES-gezinnen vaker direct met armoede in aanraking komen. Voorts zijn de verschillen tussen jongeren uit lagere en midden-SES-gezinnen onderling kleiner dan die tussen jongeren uit hogere SES-gezinnen enerzijds en de beide andere groepen anderzijds. Wat ook hier opvalt, is dat jongeren over het algemeen minder interesse in de politiek zelf hebben, en meer in maatschappelijke onderwerpen.

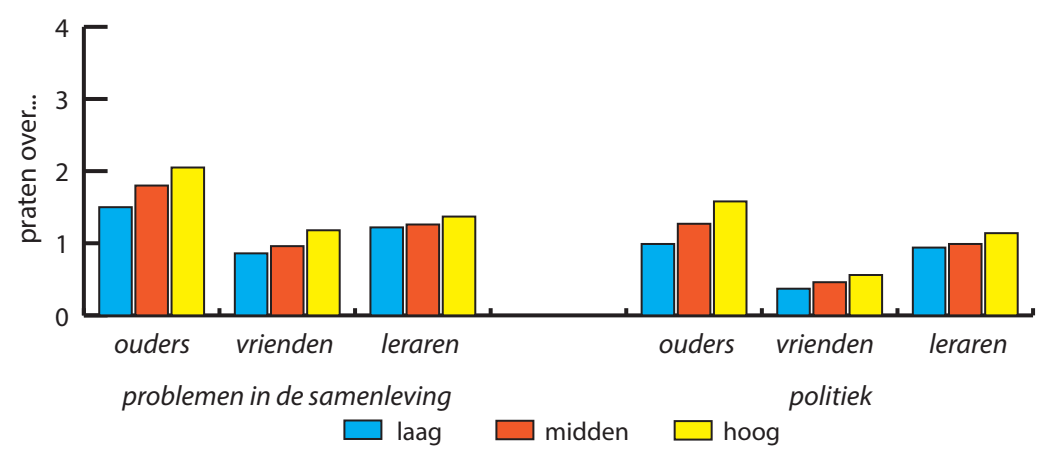
Figuur 11.1 Politieke en maatschappelijke interesse, naar sociaaleconomische status

11.4 Praten over maatschappelijke thema's en politiek naar sociaaleconomische status

Verschillen jongeren uit gezinnen met uiteenlopende sociaaleconomische achtergronden in de mate waarin ze aangeven met ouders, leraren en vrienden te praten over politiek en over maatschappelijke onderwerpen? Het voeren van dergelijke gesprekken is belangrijk in het kader van de politieke socialisatie van jongeren omdat het een positieve invloed heeft op de ontwikkeling van bijvoorbeeld politieke interesse (Dostie-Goulet, 2009; Koskimaa & Rapeli, 2015), maatschappelijke interesse (Wanders, Dijkstra, Maslowski, & Van der Veen, 2019) en politieke participatie (Ekström & Östman, 2013; Quintelier, 2015b).

Figuur 11.2 laat dezelfde tendens zien: jongeren uit hogere SES-gezinnen praten vaker over politiek en maatschappelijke onderwerpen met hun ouders

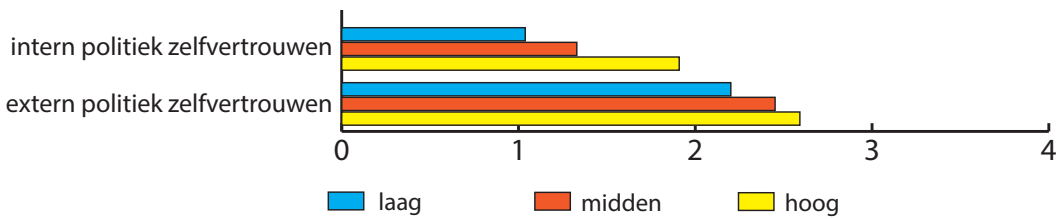
en vrienden, dan jongeren uit lagere en midden-SES-gezinnen. Er zijn geen SES-verschillen in de mate waarin jongeren met leraren praten over deze onderwerpen. Ook nu weer hebben vooral maatschappelijke onderwerpen de belangstelling van jongeren.

Figuur 11.2 Praten over problemen in de samenleving en de politiek met ouders, vrienden en leraren, naar sociaaleconomische status

11.5 Politiek zelfvertrouwen naar sociaaleconomische status

Politiek zelfvertrouwen wordt ook vaak gezien als een belangrijke voorspeller voor politieke participatie (Reichert, 2016; Sohl, 2014). Figuur 11.3 laat zien dat jongeren uit hogere SES-gezinnen meer intern politiek zelfvertrouwen hebben dan jongeren uit midden- en lagere SES-gezinnen. De eerste groep vindt dat ze meer van de politiek snappen, daarover meer weten dan de meeste klasgenoten, politieke problemen beter begrijpen en ze denken ook vaker later in de politiek te kunnen werken.

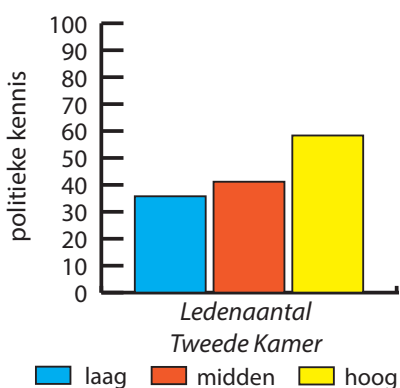
Figuur 11.3 Intern en extern politiek zelfvertrouwen, naar sociaaleconomische status

Naast het gevoel van jongeren zelf een rol te kunnen spelen in de politiek, is ook gekeken naar het gevoel of de politiek een verschil voor henzelf kan maken. SES hangt positief samen met dit zogenoemde extern politiek zelfvertrouwen. Jongeren uit midden- en hogere SES-gezinnen hebben vaker het gevoel dat de politiek een verschil voor ze kan maken dan jongeren uit lagere SES-gezinnen.

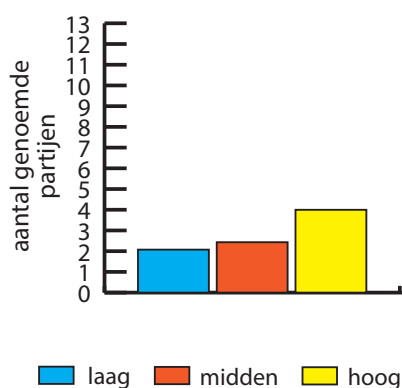
11.6 Politieke kennis naar sociaaleconomische status

Meer kennis over de politiek wordt vaak in verband gebracht met het maken van weloverwogen politieke beslissingen en kan leiden tot meer politieke betrokkenheid. Om een beeld te krijgen van de politieke kennis van jongeren zijn drie vragen gesteld. In de vragenlijst kregen de leerlingen de vraag of zij Mark Rutte op een foto herkennen, of zij de vlag herkennen van Groot-Brittannië en of zij weten hoeveel leden de Tweede Kamer heeft.

Bijna alle leerlingen wisten wie Mark Rutte was en dat de getoonde vlag die van Groot-Brittannië was. SES speelt hierbij nauwelijks een rol. Anders geldt dit voor de vraag naar het aantal leden van de Tweede Kamer. Van alle jongeren uit hogere SES-gezinnen wist iets meer dan 58 procent het goede antwoord, waar respectievelijk ruim 35 procent en 41 procent van de jongeren uit lagere SES en midden-SES-gezinnen dit wist (zie figuur 11.4).

Figuur 11.4
Politieke kennis van ledental
Tweede Kamer (in procenten),
naar sociaaleconomische status

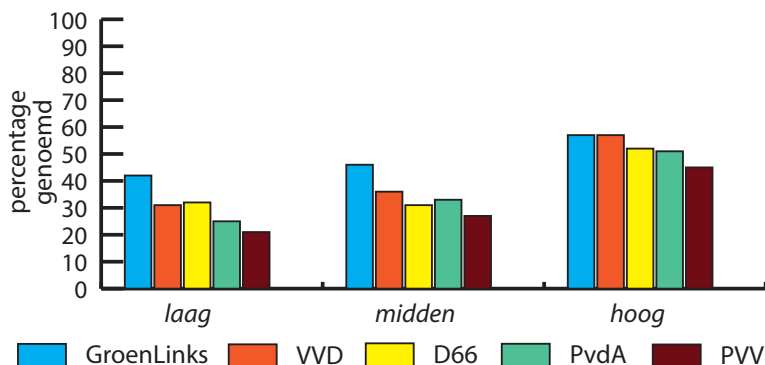

Figuur 11.5
Politieke kennis van politieke
partijen (gemiddeld aantal), naar
sociaaleconomische status

Tevens werd aan de jongeren gevraagd welke politieke partijen ze kennen. Ook hier zien we verschillen naar sociaaleconomische achtergrond (zie figuur 11.5). Waar jongeren uit de lagere en midden-SES-categorie gemiddeld tot respec-

tievelijk 2 en 2,4 partijen kwamen, konden jongeren uit hogere SES-gezinnen gemiddeld 4 partijen noemen.

Figuur 11.6
Meest genoemde
politieke partijen (in
procenten), naar soci-
aaleconomische status

Figuur 11.6 toont de top 5 meest genoemde politieke partijen door leerlingen uit lagere, midden- en hogere SES-gezinnen. GroenLinks wordt in alle drie de SES-groepen het vaakst genoemd. Alleen bij jongeren uit hogere SES-gezinnen wordt deze even vaak genoemd als de VVD. De VVD staat op de tweede plaats bij leerlingen uit midden-SES-gezinnen en op de derde plaats bij jongeren uit lagere SES-gezinnen. D66 is in de lage SES-groep de tweede en in de hoge SES-groep de derde meest genoemde partij. Daarnaast worden ook de PvdA en de PVV relatief vaak genoemd door de jongeren, ongeacht sociaaleconomische achtergrond.

11.7 Conclusie

Samengevat laten de resultaten van dit onderzoek zien dat jongeren reeds in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs verschillen naargelang de sociaaleconomische status van hun ouders. Jongeren uit hogere SES-gezinnen scoren op alle bevraagde onderdelen hoger. Ze hebben meer politieke kennis, meer interesse in politiek, meer interesse in maatschappelijk onderwerpen, meer het gevoel dat ze een verschil kunnen maken in de politiek, en dat de politiek voor hen een verschil kan maken. Deze bevindingen sluiten aan bij de bevindingen uit eerder onderzoek naar verschillen tussen jongeren naar sociaaleconomische status (zie Kranendonk et al., 2019).

Daarnaast valt op dat jongeren uit gezinnen met een hogere sociaaleconomische status ook vaker met ouders en vrienden over politieke en maatschappelijke onderwerpen praten. Hoewel jongeren uit midden-SES-gezinnen beter scoren dan jongeren uit lage SES-gezinnen, zijn deze verschillen tussen jongeren uit lage SES en midden-SES-gezinnen zijn over het algemeen klein.

Het lijkt er dus op dat met name jongeren met een hogere sociaaleconomische

achtergrond van huis uit meer hulpbronnen meekrijgen om politieke kennis, interesse en zelfvertrouwen te ontwikkelen. Deze invloed van de sociaaleconomische achtergrond van het gezin werkt mogelijk sociale ongelijkheid tussen jongeren in de hand op het gebied van politieke participatie. Wanneer we meerdere meetmomenten van leerlingen hebben, kunnen we nagaan of scholen kunnen compenseren voor dergelijke sociaaleconomische ongelijkheid tussen leerlingen.

Geraadpleegde literatuur

- Abendschön, S., & Tausendpfund, M. (2017). Political knowledge of children and the role of sociostructural factors. *American Behavioral Scientist*, 61(2), 204–221.
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371–399.
- Dassonneville, R., Quintelier, E., Hooghe, M., & Claes, E. (2012). The relation between civic education and political attitudes and behavior: A two-year panel study among Belgian late adolescents. *Applied Developmental Science*, 16(3), 140–150.
- Dostie-Goulet, E. (2009). Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies*, 12(4), 405–421.
- Ekström, M., & Östman, J. (2013). Family talk, peer talk, and young people's civic orientation. *European Journal of Communication*, 28(3), 294–308.
- Flanagan, C. A., Gallay, L. S., Gill, S., Gallay, E., & Nti, N. (2005). What does democracy mean? Correlates of adolescents' views. *Journal of Adolescent Research*, 20(2), 193–218.
- Galston, W. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217–234.
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., Jorgensen, T., & Ten Dam, G. (2015). Citizenship development of adolescents during the lower grades of secondary education. *Journal of Adolescence*, 45, 89–97.
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158–173.
- Jennings, M. K., & Stoker, L. (2004). Social trust and civic engagement across time and generations. *Acta Politica*, 39(4), 342–379.
- Jennings, M. K., Stoker, L., & Bowers, J. (2009). Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics*, 71(3), 782–799.
- Keating, A., Kerr, D., Benton, T., Mundy, E., & Lopes, J. (2010). *Citizenship education in England 2001-2010. Young people's practices and prospects for the future: The eighth and final report from the Citizenship Education Longitudinal Study (CELS)*. UK Government, Department for Education.
- Koskimaa, V., & Rapeli, L. (2015). Political socialization and political interest: The role of school reassessed. *Journal of Political Science Education*, 11(2),

141–156.

- Munniksma, A., Dijkstra, A. B., Van der Veen, I., Ledoux, G. H., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. T. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Neundorf, A., Niemi, R. G., & Smets, K. (2016). The compensation effect of civic education on political engagement: How civics classes make up for missing parental socialization. *Political Behavior*, 38(4), 921–949.
- Quintelier, E. (2015a). Engaging adolescents in politics: The longitudinal effect of political socialization agents. *Youth & Society*, 47, 51–69.
- Quintelier, E. (2015b). Intergenerational transmission of political participation intention. *Acta Politica*, 50(3), 279–296.
- Reichert F. (2016). How internal political efficacy translates political knowledge into political participation: Evidence from Germany. *Europe's Journal of Psychology*, 12(2), 221–241.
- Schmeets, H. (2017). *Politieke betrokkenheid in Nederland*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report*. Amsterdam: IEA.
- Silvia, P. J. (2008). Interest: The curious emotion. *Current Directions in Psychological Science*, 17, 57–60.
- Sohl, S. (2014). *Youths' political efficacy: sources, effects and potentials for political equality* (dissertatie). Örebro: Örebro University.
- Wanders, F., Van der Veen, I., Dijkstra, A. B., & Maslowski, R. (in druk). The influence of teacher-student and student-student relationships on societal involvement in Dutch primary and secondary schools. *Theory & Research in Social Education*, 1–21. Geraadpleegd van <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02671522.2019.1568529>
- Wennekers, A., Boelhouwer, J., Van Campen, C., & Bijl, R. (2018). *De sociale staat van Nederland 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Witschge, J., Rözer, J., & Van de Werfhorst, H.G. (2019). Type of education and civic and political attitudes. *British Educational Research Journal*, 45(2), 298–319.

12 Verschillen in politieke houdingen naar migratieachtergrond

Maria Kranendonk en Floris Vermeulen

In dit hoofdstuk:

- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben meer interesse in armoede, vluchtelingen en de politiek in vergelijking met andere jongeren, maar alleen onder de vmbo- en mavo-leerlingen.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond praten vaker met vrienden over problemen in de samenleving en vaker met ouders, vrienden en leraren over de politiek, maar alleen onder de vmbo- en mavo-leerlingen.
- Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben het meeste politieke zelfvertrouwen, maar alleen onder de vmbo- en mavo-leerlingen.
- Er zijn nauwelijks verschillen in politieke kennis tussen de migratiegroepen.

12.1 Inleiding

Nederlandse volwassenen met een migratieachtergrond zijn gemiddeld minder vaak politiek actief in vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond. Ze stemmen bijvoorbeeld minder vaak bij gemeenteraadsverkiezingen (Kranendonk, Lekkerkerker, Michon, & Vermeulen 2018) en zijn minder actief in de nationale politiek (Bloemraad & Vermeulen 2014). Ook weten we op basis van internationale onderzoeken dat jongeren met een migratieachtergrond relatief minder politieke kennis, interesse en vertrouwen hebben en minder vaak politiek actief zijn dan andere leeftijdsgenoten (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Amadeo et al., 2002; Black & Erickson, 2006; Geboers et al., 2013; Munniksma et al., 2017; White et al., 2008). Wel wijst bestaand onderzoek uit dat jongeren in Nederland met een migratieachtergrond hun eigen burgerschapsvaardigheden hoger inschatten in vergelijking met jongeren zonder migratieachtergrond. Ze zijn bijvoorbeeld meer van mening dat ze een televisiedebat kunnen volgen in vergelijking met jongeren zonder migratieachtergrond (Munniksma et al., 2017).

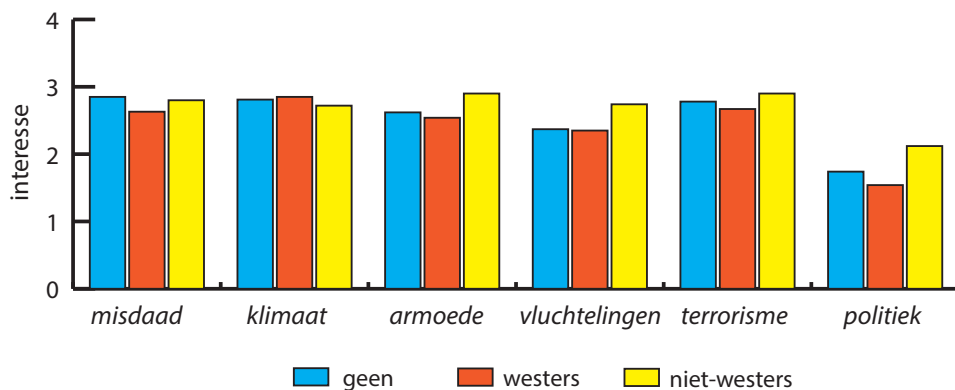
In dit hoofdstuk willen we meer inzicht krijgen in de situatie van jongeren met een migratieachtergrond in Nederland. Zijn er op 12- en 13-jarige leeftijd al

verschillen tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond in politieke interesse, zelfvertrouwen en kennis of ontwikkelen deze zich later? We nemen allereerst hun maatschappelijke en politieke interesse onder de loep. In welke onderwerpen zijn jongeren van verschillende komaf geïnteresseerd en met wie praten zij hierover? Ten slotte vergelijken we de mate van politiek zelfvertrouwen, politieke invloed en politieke kennis.

Aangezien verschillen in politieke participatie, stemkeuze en politieke houdingen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond veelal samenhangen opleidingsniveau (Verba et al., 1995), vergelijken we steeds ook vmbo- en mavo-leerlingen met elkaar en havo- en vwo-leerlingen. Omdat de jongeren pas net op de middelbare school zitten, meet het onderscheid tussen vmbo enerzijds en havo en vwo anderzijds nog niet het effect van opleiding. In dit hoofdstuk fungeert dit onderscheid meer als een proxy voor kennis en voor het opleidingsniveau en de sociaaleconomische status van de ouders. We weten immers dat hoogopgeleide ouders hun kinderen soms anders opvoeden en kennis aan hun kinderen kunnen overdragen (zie voor een overzicht Kranendonk et al., 2019). Door ook rekening te houden met het opleidingsniveau van de leerlingen kunnen we iets meer recht doen aan de diversiteit binnen de migratiegroepen.¹

12.2 Leerlingen met een niet-westerse migratie-achtergrond hebben meer maatschappelijke en politieke interesse

De leerlingen is gevraagd in welke maatschappelijke en politieke thema's zij interesse hebben. De leerlingen konden dit aangeven voor misdaad, klimaat, armoede, vluchtelingen, terrorisme en politiek. De antwoordcategorieën variëren van 0 (erg oninteressant) tot en met 4 (erg interessant).

Figuur 12.1 Politieke en maatschappelijke interesse, naar migratieachtergrond

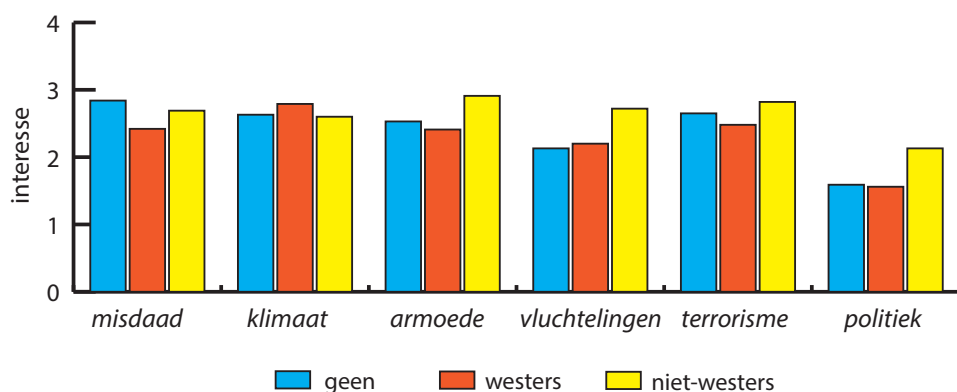
Uit figuur 12.1 blijkt dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vooral meer interesse hebben in armoede, vluchtelingen en politiek in vergelijking met de andere groepen. De thema's armoede en vluchtelingen raken wellicht meer aan de leefwerelden van de jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. De sociaaleconomische positie van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond ligt nog steeds achter op die van andere groepen (Huijnk & Andriessen, 2016). Ook komen vluchtelingen vaker uit niet-westerse landen, waardoor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zich wellicht beter kunnen inleven in vluchtelingen, door hun eigen migratie-ervaring of die van hun ouders. De politiek houdt zich vaak bezig met thema's van armoede en vluchtelingen, waardoor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond misschien ook meer interesse hebben in politiek. Tevens laat de opkomst van DENK zien dat ook mensen met een migratieachtergrond invloed kunnen hebben op de nationale politiek, wat de interesse in politiek onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zou kunnen bevorderen. DENK is een partij die voornamelijk bestaat uit mensen met een niet-westerse migratieachtergrond en die zich inzet voor de religieuze en conservatieve stemmers met een migratieachtergrond (Vermeulen et al., 2018).

Leerlingen met een westerse migratieachtergrond hebben minder interesse in misdaad dan leerlingen zonder migratieachtergrond. Er is geen verschil tussen leerlingen met een westerse en niet-westerse migratieachtergrond.

Zoals we in de inleiding beschreven vergelijken we de groepen met verschillende migratieachtergronden ook binnen twee opleidingsgroepen, namelijk binnen de groep vmbo-leerlingen en binnen de groep havo- en vwo- leerlingen. Deze analyses tonen aan dat er alleen verschillen zijn tussen de migratiegroepen onder de vmbo-leerlingen. In de figuur hieronder laten we daarom de resultaten zien voor alleen de vmbo-leerlingen. Onder de havo- en vwo-leerlingen zijn er geen verschillen naar migratieachtergrond in maatschappelijke en politieke interesse.

Figuur 12.2 laat zien dat er weinig verschillen zijn tussen vmbo-leerlingen zonder migratieachtergrond en degenen met een westerse migratieachtergrond. Een uitzondering vormt het thema misdaad, waar leerlingen met een westerse migratieachtergrond minder interesse in hebben. Opvallend is ook dat de vmbo-leerlingen met een westerse migratieachtergrond in onze steekproef klimaat het interessantste thema vinden. Voor vmbo-leerlingen zonder migratieachtergrond is dit misdaad en voor vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond in onze steekproef is dit armoede.

Verder toont figuur 12.2 dat de vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond meer interesse hebben in de thema's armoede, vluchtelingen en

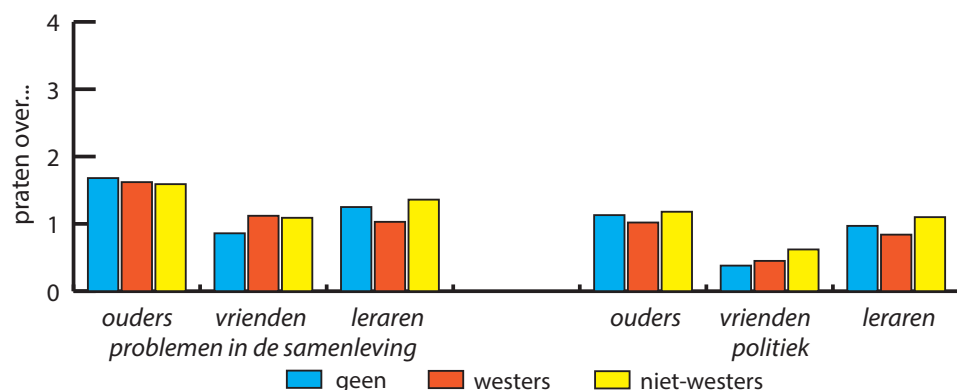

Figuur 12.2 Maatschappelijke en politieke Interesse onder vmbo/mavo-leerlingen, naar migratieachtergrond

politiek dan de andere groepen. Ook hebben vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond meer interesse in terrorisme in vergelijking met leerlingen met een westerse migratieachtergrond. Er zijn geen significante verschillen tussen leerlingen zonder migratieachtergrond en degene met een niet-westerse migratieachtergrond als het gaat om hun interesse in misdaad, klimaat en terrorisme.

12.3 Leerlingen met een migratieachtergrond praten vaker met vrienden over problemen in de samenleving

De mate van maatschappelijke en politieke betrokkenheid kan onder andere beïnvloed worden door ouders, vrienden en leraren (zie Kranendonk et al., 2019 voor een overzicht van de literatuur). In het onderzoek zijn we daarom nagegaan hoe vaak de leerlingen aangeven met hen te praten over maatschappelijke problemen en over de politiek. De antwoord categorieën variëren van 0 (nooit) tot 4 (elke dag).

Figuur 12.3 Praten over problemen in de samenleving en de politiek met ouders, vrienden en leraren, naar migratieachtergrond

Alle leerlingen praten ongeveer even vaak met hun ouders over problemen in de samenleving (zie figuur 12.3, linkerhelft). Leerlingen zonder migratieachtergrond praten opvallend minder vaak met hun vrienden over problemen in de samenleving dan leerlingen met een migratieachtergrond. Leerlingen met een westerse migratieachtergrond geven het minst vaak aan met leraren over problemen in de samenleving te praten in vergelijking met zowel leerlingen zonder migratieachtergrond als leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond.

Nadere analyses naar de verschillen tussen vmbo-leerlingen onderling en havo- en vwo-leerlingen onderling naar migratieachtergrond laten zien dat de bovengenoemde verschillen alleen te vinden zijn onder de vmbo-leerlingen. Voor de havo- en vwo-leerlingen geldt dat er geen verschillen zijn naar migratieachtergrond in hoe vaak zij met ouders, vrienden en leraren over problemen in de samenleving praten. We vinden deze verschillen wel terug onder de vmbo-leerlingen.

Als we ons nader richten op praten over de politiek, zijn er geen verschillen tussen de groepen in hoe vaak zij met hun ouders praten over de politiek (zie figuur 12.3, rechterhelft). Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond praten het meeste over de politiek met vrienden in vergelijking met de andere groepen. Ten slotte geven leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond vaker aan met leraren over politiek te praten dan leerlingen met een westerse migratieachtergrond.

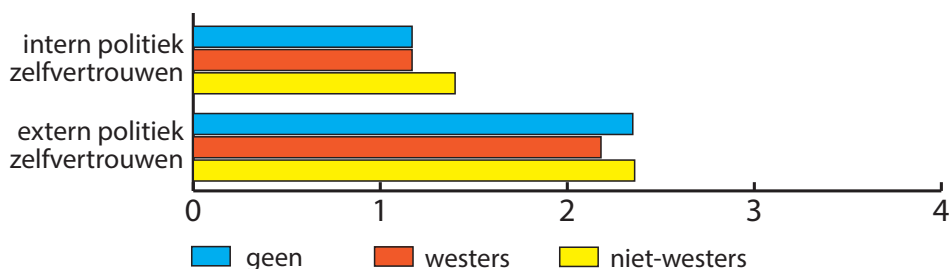
Net als bij het thema ‘praten over problemen in de samenleving’ worden de verschillen tussen de migratiegroepen alleen gevonden onder de vmbo-leerlingen. Onder de havo- en vwo-leerlingen zijn er geen verschillen tussen de verschillende migratieachtergronden.

12.4 Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben het meeste intern politiek zelfvertrouwen

Politiek zelfvertrouwen is een belangrijke voorspeller van politieke participatie (Verba et al., 1995) en van politieke participatie krijgen mensen meer politiek zelfvertrouwen (Quintelier & Van Deth, 2014). Immers, als je het idee hebt dat je de politiek niet begrijpt, of dat de politiek jou niet begrijpt, dan is het ook moeilijk om hierin te participeren. Vragen over politiek zelfvertrouwen geven ook een beeld van hoe toegankelijk jongeren de politiek vinden. In hoeverre begrijpen ze de politieke mores? Hebben ze het idee dat ze daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen? Of bestaat het beeld dat de politiek zich niets van jongeren aantrekt?

We maken in dit deel onderscheid tussen intern politiek zelfvertrouwen en extern politiek zelfvertrouwen (zie hoofdstuk 7 voor een beschrijving van deze

concepten). Een hogere score op intern politiek zelfvertrouwen betekent dat leerlingen meer het idee hebben dat zij zelf een rol kunnen spelen in de politiek. Een hogere score op extern politiek zelfvertrouwen betekent dat leerlingen denken dat de politiek zich iets van hen aantrekt, en zij het idee hebben invloed te kunnen uitoefenen op de politiek. De resultaten zijn te zien in figuur 12.4.

Figuur 12.4 Intern en extern politiek zelfvertrouwen, naar migratieachtergrond

Leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben meer intern politiek zelfvertrouwen dan leerlingen zonder migratieachtergrond. Zij geven dus, onder andere, vaker aan de politiek te snappen en meer te weten over politiek dan hun klasgenoten. Er is geen significant verschil tussen leerlingen met een westerse en niet-westerse migratieachtergrond.²

Als het daarentegen gaat om extern politiek zelfvertrouwen is er geen verschil tussen de groepen. Leerlingen met verschillende migratieachtergronden denken dus in dezelfde mate dat de politiek zich iets van hen aantrekt.

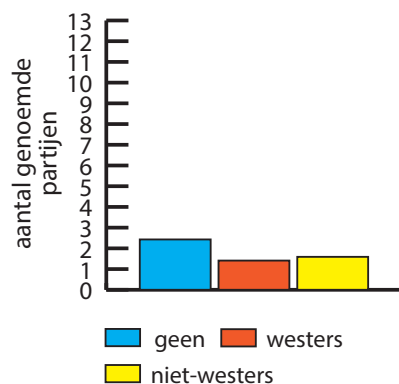
Alleen verschillen in politiek zelfvertrouwen tussen vmbo-leerlingen

Als we de antwoorden uitsplitsen naar schooltype, zijn de bovenstaande verschillen tussen de migratiegroepen in intern politiek zelfvertrouwen wederom alleen terug te vinden onder de vmbo-leerlingen. De vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben het meeste politiek zelfvertrouwen in vergelijking met de andere vmbo-leerlingen. Tussen de havo- en vwo-leerlingen zijn er geen verschillen naar migratieachtergrond wat betreft politiek zelfvertrouwen.

12.5 Nauwelijks verschillen in politieke kennis naar migratieachtergrond

Naast maatschappelijke en politieke interesse, en politiek zelfvertrouwen, is ook politieke kennis een belangrijke voorspeller voor politieke participatie. Hoe meer iemand van een thema weet, hoe leuker en interessanter dit thema voor hem of

haar zou kunnen worden. Politieke kennis is op verschillende manieren in kaart gebracht. Bij een foto van Mark Rutte is gevraagd wat zijn naam was, waarbij de leerlingen keuze hadden uit vijf antwoordopties. Vervolgens is naar het aantal leden van de Tweede Kamer gevraagd (meerkeuzevraag). Ten derde is aan jongeren gevraagd hoeveel politieke partijen zij konden noemen. Het gemiddeld aantal juiste partijen is weergegeven (figuur 12.5).

Figuur 12.5
Gemiddeld aantal genoemde politieke partijen, naar migratieachtergrond

In alle groepen wist meer dan negentig procent van de leerlingen Mark Rutte te identificeren. Tussen de migratiegroepen (westers versus niet-westers) waren geen verschillen. We hebben ook geen verschillen gevonden tussen jongeren met verschillende migratieachtergronden in hun kennis over de Tweede Kamer. Tussen de 38 en 41 procent van de groepen wist hoeveel leden de Tweede Kamer heeft.

Uit figuur 12.5 blijkt dat de leerlingen zonder migratieachtergrond meer politieke partijen kunnen opnoemen dan de leerlingen met een migratieachtergrond. Tussen de leerlingen met een westerse en niet-westerse achtergrond is geen verschil.

Havo- en vwo-leerlingen zonder migratieachtergrond noemen de meeste politieke partijen

Binnen de opleidingsniveaus zijn er ook nauwelijks verschillen in politieke kennis tussen de groepen met een diverse migratieachtergrond. Het verschil dat wel werd gevonden, namelijk het aantal politieke partijen dat de groepen konden noemen, is genuanceerder als we rekening houden met het opleidingsniveau van de leerlingen. Vmbo-leerlingen met een westerse migratieachtergrond wisten minder politieke partijen te noemen dan vmbo-leerlingen zonder migratieachtergrond. Het verschil tussen vmbo-leerlingen zonder migratieachtergrond en een niet-westerse migratieachtergrond was niet significant. Zoals eerder genoemd, hebben vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond relatief veel interesse in maatschappelijke en politieke thema's in vergelijking met de andere groepen. Wellicht kunnen ze daarom net zoveel politieke partijen noemen als jongeren zonder migratieachtergrond, terwijl de jongeren met een westerse migratieachtergrond, die relatief minder politieke interesse hebben, dat niet kunnen.

De havo- en vwo-leerlingen zonder migratieachtergrond wisten wel meer partijen te noemen in vergelijking met havo- en vwo-leerlingen met een migratieachtergrond.

12.6 Conclusie

Op basis van de bestaande literatuur zouden we verwachten dat jongeren met een migratieachtergrond minder interesse, politiek zelfvertrouwen en politieke kennis hebben dan leerlingen zonder migratieachtergrond (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Amadeo et al., 2002; Geboers et al., 2013; Munniksma et al., 2017; White et al., 2008). Tegelijkertijd duidt onderzoek in Nederland erop dat jongeren met een migratieachtergrond hun eigen burgerschapsvaardigheden hoger inschatten (Munniksma et al., 2017). De resultaten van dit onderzoek laten deels een overeenkomstig, en deels een ander beeld zien.

Er zijn op een aantal punten weinig verschillen tussen de migratiegroepen. Zo zijn er bijvoorbeeld weinig verschillen in politieke kennis tussen de groepen. Ook zijn er geen verschillen in extern politiek zelfvertrouwen. Als er wel verschillen werden gevonden tussen groepen met diverse migratieachtergronden, dan waren deze het vaakst te vinden onder vmbo-leerlingen. Het zijn met name de vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond die meer geïnteresseerd zijn in maatschappelijke en politieke thema's. Dit staat in contrast met de bestaande literatuur die laat zien dat juist de dat jongeren met een migratieachtergrond minder interesse, politiek zelfvertrouwen en politieke kennis hebben dan leerlingen zonder migratieachtergrond (Abendschön & Tausendpfund, 2017; Amadeo et al., 2002; Geboers et al., 2013; Munniksma et al., 2017; White et al., 2008).

Vmbo-leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben ook meer politiek zelfvertrouwen in vergelijking met vmbo-leerlingen zonder migratieachtergrond. Dit is wel in lijn met bestaand onderzoek, dat stelt dat leerlingen met een migratieachtergrond hun eigen burgerschapsvaardigheden hoger inschatten. Daaruit blijkt dat ze vertrouwen in zichzelf hebben om ingewikkelde maatschappelijke debatten te volgen (Munniksma et al., 2017), wat mogelijk zou kunnen leiden tot meer meningsvorming en zelfs politieke actie. Dit verschil in politiek zelfvertrouwen vinden we alleen terug onder vmbo-leerlingen.

Individuele met een niet-westerse migratieachtergrond zijn een van de meer kwetsbare groepen in de samenleving. Ze kampen het meeste met sociaaleconomische problemen en met zaken als discriminatie (Huijnk & Andriessen, 2016). We denken dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond deze problematiek soms ook thuis meekrijgen. Dat maakt het ook waarschijnlijk dat zij over

dit soort problemen in de samenleving het meest nadenken en praten. Tevens zijn er nieuwe partijen opgekomen, zoals DENK en NIDA, die succesvol en zichtbaar zijn en die specifiek opkomen voor deze groepen (Vermeulen et al. 2018; Santing & Vermeulen, 2015; 2018). Deze partijen hebben een grote aantrekkingskracht op jongeren en jongvolwassenen (Santing & Vermeulen, 2018; Vermeulen & Kranendonk, 2019) en op stemmers met een laag opleidingsniveau (Kranendonk et al., 2018; Vermeulen et al., 2018). De aanwezigheid van nieuwe succesvolle partijen die specifiek opkomen voor de belangen van de groep waartoe iemand zich verbonden voelt kan het politieke zelfvertrouwen en politieke interesse bij leden van deze groep doen vergroten. Mogelijk hebben deze ontwikkelingen invloed op de huidige generatie jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond. Vervolgonderzoek is nodig om deze hypothese te toetsen.

Het blijft een interessante vraag hoe het kan dat jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond vaker interesse hebben in maatschappelijke en politieke thema's en relatief meer politiek zelfvertrouwen hebben, terwijl volwassenen met een niet-westerse migratieachtergrond minder vaak politiek participeren. Blijft de huidige generatie jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond meer politiek geïnteresseerd en zelfverzekerd dan jongeren zonder migratieachtergrond of verdwijnt dit verschil naarmate de jongeren ouder worden? En hoe verhoudt dit zich tot (toekomstige) politieke participatie? Zal de hogere mate van politieke interesse en zelfvertrouwen onder jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond zich vertalen naar meer politieke participatie onder deze jongeren, of vinden er gedurende de middelbare school ontwikkelingen plaats die jongeren met een migratieachtergrond daarvan weerhouden? Ons onderzoek, waarmee we jongeren gedurende meerdere jaren zullen volgen, kan een antwoord geven op deze vragen.

Referenties

- Abendschön, S., & Tausendpfund, M. (2017). Political knowledge of children and the role of sociostructural factors. *American Behavioral Scientist*, 61(2), 204–221.
- Amadeo, J. A., Torney-Purta, J., Lehmann, R. H., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement among upper secondary students. Citizenship and education in sixteen countries*. Amsterdam: IEA.
- Bloemraad, I., & Vermeulen, F. (2014). Immigrants' Political Incorporation. In M. Martiniello & J. Rath (red.), *An introduction to immigrant incorporation studies: European perspectives*, 227–249.
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review*, 9, 158–173.
- Huijnk, W., & Andriessen, I. (2016). *Integratie in zicht?*. Den Haag: Sociaal en

Cultureel Planbureau.

- Kranendonk, M., Lekkerkerker, E., Michon, L., & Vermeulen, F. (2018). *Opkomst en stemgedrag van Amsterdammers met een migratieachtergrond tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Onderzoek, Informatie en Statistiek.
- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Santing, F., & Vermeulen, F. (2015, 18 februari). 'O wee als wij in de raad komen': Immigranten keren de gevestigde politiek de rug toe. *De Groene Amsterdammer*.
- Santing, F., & Vermeulen, F. (2018, 21 februari). Diversiteit is een kracht. Hoe DENK Amsterdam Nieuw-West veroverd. *De Groene Amsterdammer*.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
- Vermeulen, F., Harteveld, E., Van Heelsum, A., & Van der Veen, A. (2018). The potential of immigrant parties: Insights from the Dutch case. *Acta Politica*, 1–22.
- Vermeulen, F., & Kranendonk, M. (2019). DENK. Factoren voor het succes, de kenmerken van de achterban en het bereiken van nieuwe stemmers. *Beleid en Maatschappij*, 46(1), 195–199.
- White, S., Nevitte, N., Blais, A., Gidengil, E., & Fournier, P. (2008). The political resocialization of immigrants: Resistance or lifelong learning?. *Political Research Quarterly*, 61(2), 268–281.

Noten

1. De aantallen zijn te klein om nationaliteiten met elkaar te kunnen vergelijken.
2. De groep jongeren met een westerse migratieachtergrond is vrij klein, waardoor we met minder zekerheid uitspraken kunnen doen over het gemiddelde voor jongeren met een westerse migratieachtergrond en of zij verschillen van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond.

Onderzoeks- verantwoording

Hoe kwam de vragenlijst tot stand?

De concepten

Aan het begin van het ontwerp van de vragenlijst zijn er diverse expertmeetings geweest. Hierin werd gesproken over de concepten die in een vragenlijst over de ontwikkeling van democratische kernwaarden gebruikt zouden moeten worden. Politicologen, sociologen en onderwijskundigen hebben in verschillende bijeenkomsten ideeën aangedragen voor concepten en de bijbehorende vraagstelling. Ook buiten de universiteit is er gesproken met verschillende organisaties, zoals ProDemos en het Sociaal en Cultureel Planbureau, over de belangrijkste concepten die gemeten moeten worden bij onderzoek naar de ontwikkeling van democratische kernwaarden.

Tijdens de expertmeetings zijn de drie centrale onderzoeksthema's geformuleerd. De eerste is de ontwikkeling van democratische kernwaarden. Hierbij gaat het om verticale waarden en daarmee de verhouding tussen de jongeren en de Nederlandse democratie en rechtsstaat. Ook de spanningen tussen verschillende democratische kernwaarden staan centraal. Daarbij kan worden gedacht aan de spanning tussen vrijheid van meningsuiting en kwetsen, of meerderheidsbesluitvorming en consensus. Het tweede thema is de kennis en houding van jongeren ten aanzien van de politiek. Hierbij gaat het om het meten van politieke interesse en politiek zelfvertrouwen, maar ook politieke kennis en politiek cynisme. Het laatste thema is politieke socialisatie en structurele verschillen tussen jongeren. Hierbij staan sociaaldemografische verschillen tussen jongeren en de rol van ouders, vrienden en scholen centraal.

1) *Democratische kernwaarden*

Uit een inventarisatie van bestaande onderzoeken naar de steun voor de kernwaarden van een democratische rechtsstaat,¹ bleek dat deze waarden voornamelijk onder volwassenen en jongvolwassenen zijn gemeten en nauwelijks onder 12- en 13-jarige jongeren (zie ook Kranendonk et al., 2019). Voor de concepten die nog niet eerder zijn onderzocht hebben we eigen vragen ontwikkeld, soms geïnspireerd op andere vragen. Hierbij gaat het vooral om de concepten democratische besluitvorming, gelijke rechten, vrijheid van meningsuiting, trias politica en solidariteit. Ook bleek uit de inventarisatie dat er voor zover wij weten geen studies zijn die de tegenstrijdigheid tussen verschillende democratische waarden hebben onderzocht. Deze vragen hebben we zelf geformuleerd. Vervolgens hebben we de vragen verwoord in meer eenvoudige en begrijpelijke taal voor eerstejaars middelbare scholieren.

2) *Politieke houdingen en kennis*

De houdingen die jongeren hebben ten aanzien van de politiek, zoals politieke

interesse, maatschappelijke interesse, politiek cynisme en politiek zelfvertrouwen, zijn gebaseerd op voorgaande vragenlijsten en datasets. Deze vragen zijn waar nodig vertaald naar het Nederlands en daarna geformuleerd in begrijpelijke taal voor eerstejaars middelbare scholieren. Vervolgens is gekeken of de vragen en antwoordcategorieën nog steeds een valide meting vormen van de oorspronkelijke concepten.

3) *Politieke socialisatie en structurele verschillen*

Ook voor de vragen over politieke socialisatie en structurele verschillen tussen leerlingen hebben we gebruik gemaakt van, en inspiratie opgedaan uit reeds bestaande vragenlijsten en datasets. Hierbij is gekeken naar de meest voorkomende vragen over politieke socialisatie, zoals discussiefrequentie met ouders, vrienden en leraren, het discussieklimaat in de klas en actieve deelname aan gesprekken over politiek. Voor het meten van structurele verschillen tussen leerlingen is in dit onderzoek vooral gekeken naar sociaaldemografische kenmerken. Waar nodig zijn deze vragen verwoord in begrijpelijke taal voor 12- en 13-jarigen.

Pilot

Om de vragenlijst te testen is er op een tweetal scholen een pilot uitgevoerd in een aantal klassen met eerstejaars leerlingen op verschillende opleidingsniveaus. Hierbij werd aandacht besteed aan de duur van de vragenlijst en de validiteit en begrijpelijkheid van de concepten en vragen. Uit de pilot werd duidelijk dat de vragenlijst te lang was en diverse vragen geschrapt moesten worden. Ook bleek uit gesprekken met de leerlingen die de vragenlijst hadden ingevuld dat niet alle begrippen duidelijk waren. Zo werd een woord als ‘politici’ bijvoorbeeld gelezen als ‘politie’ en werden woorden als ‘wetten’, ‘immigranten’ en ‘religie’ moeilijk gevonden.

Revisie

Naar aanleiding van de pilot is de vragenlijst herzien. Omwille van de lengte van de vragenlijst zijn een aantal concepten doorgeschoven naar het volgende jaar en zijn de moeilijkste vragen en begrippen aangepast. Vervolgens is de vragenlijst gedigitaliseerd door softwarebedrijf Bliss. Dit bood tevens de mogelijkheid om te moeilijkste begrippen uit te leggen door middel van een tekstballon op het scherm. Dit resulteerde uiteindelijk in een begrijpelijke vragenlijst die in gemiddeld dertig minuten kon worden ingevuld door de leerlingen. Voor leerlingen in het praktijkonderwijs is een kortere en vereenvoudigde vragenlijst ontworpen.

Hoe zijn de gegevens verzameld?

De gegevens waarop dit rapport is gebaseerd zijn tussen september 2018 en

mei 2019 verzameld aan de hand van vragenlijsten die aan alle eerstejaarsleerlingen op de deelnemende scholen zijn voorgelegd. Om te bepalen welke scholen benaderd zouden worden is allereerst een gestratificeerde steekproef getrokken van een aantal gemeenten. De vijf strata zijn bepaald aan de hand van de grootte, ligging en stedelijkheid van de gemeente, bestaande uit de 1) vier grootste gemeenten van Nederland (de zogenoemde G4), 2) andere grote gemeenten (de zogenoemde G40), 3) randgemeenten, 4) stedelijke gemeenten die niet tot de G4, G40 of randgemeenten behoren en 5) landelijke gemeenten. Tabel 11.1 geeft de selectie van gemeenten binnen de vijf strata weer.

Tabel 13.1. Selectie gemeenten in de steekproef naar de vijf strata

G4	G40	Randgemeenten	Overige stedelijke gebieden	Landelijk
Den Haag	Heerlen Leeuwarden Zaanstad Oss	Maassluis Amstelveen	Hoogeveen Leerdam Zevenaar Waddinxveen Weert	Ermelo Oldambt Nederweert Brielle Neder-Betuwe Zuidhorn

De strata zijn zo ontworpen zodat er een oververtegenwoordiging zou zijn van schoolvestigingen in stedelijke gebieden. De motivatie achter deze selectie is de onderzoeksinteresse in ongelijkheden, die meer voorkomen in stedelijke gebieden.

Binnen de geselecteerde gemeenten zijn vervolgens alle schoolvestigingen per brief en telefonisch benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Met deze aanpak is gepoogd een vertegenwoordiging van alle typen scholen binnen de steekproef te garanderen. Met typen scholen bedoelen we alle niveaus (van praktijkonderwijs tot gymnasium), alle denominaties en verschillende breedtes (categoraal of juist breed). De schoolvestigingen zijn gelokaliseerd aan de hand van de documentatie van Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). De gemeente Oss is later aan de steekproef toegevoegd omdat er een ondervertegenwoordiging van scholen in de regio Zuid was ontstaan.

Bij de deelnemende scholen zijn de ouders/verzorgers van alle leerlingen uit de eerste klas benaderd om toestemming te geven voor het opslaan van de gegevens van hun kind ten behoeve van het onderzoek. Deze actieve toestemming was een vereiste vanwege de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG).

De vragenlijsten zijn in een lesuur ingevuld op tablets door alle leerlingen in

het eerste jaar. Leerlingen vulden de vragenlijst zelfstandig in. Wel was er bij de afname een onderzoeker of student-assistent aanwezig om instructies te geven en eventuele vragen van de leerlingen te beantwoorden.

Als er een docent in de klas aanwezig was, kreeg deze ook een vragenlijst voorgelegd. Docenten kregen vragen over de school, de klas, zijn of haar sociaal-demografische kenmerken en een aantal vragen over democratische waarden waarbij de docent de eigen positie op een schaal kon aangeven en een inschatting moest maken van de positie van de leerlingen in de klas.

13.3 Overzicht van de scholen en leerlingen

Respons

In totaal zijn er 137 vestigingen van scholen benaderd, waarvan er 49 bereid zijn gevonden om deel te nemen aan het onderzoek (35,8 procent). Op deze scholen zijn bij elkaar 241 klassen bezocht.

Vanwege de nieuwe privacywet (AVG) hebben we aan alle ouders actieve toestemming gevraagd om de gegevens van hun kind te mogen opslaan. Om ouders te informeren over ons onderzoek en om hun toestemming te vragen, kregen zij via de school een informatiebrief en een toestemmingsformulier dat zij konden tekenen en bij de mentor inleverden. De getekende toestemmingsformulieren kwamen via de school weer bij de onderzoekers terecht. Scholen konden er ook voor kiezen om de ouders een link naar een beveiligd digitaal toestemmingsformulier te sturen, maar dit leverde een aanzienlijk lagere respons van ouders op. Vervolgens zijn alleen de gegevens van leerlingen van wie de ouders daarmee hebben ingestemd opgeslagen en gebruikt voor de analyses. Gegevens van leerlingen van wie de ouders niet gereageerd hebben of geen toestemming hebben gegeven zijn verwijderd.

Tabel 13.2 Responspercentages

Respons scholen	35,8
Respons ouders	56,2
Wel toestemming	86,4
Geen toestemming	13,6
Totale respons leerlingen	47,2

In totaal heeft gemiddeld 56,2 procent van de ouders het toestemmingsformulier geretourneerd. Van deze ouders gaf 86,4 procent wel toestemming en 13,6 procent geen toestemming voor het opslaan van de gegevens van hun kind. Uiteindelijk had 45,9 procent van de leerlingen actieve toestemming van de ouders (2529

leerlingen). Van deze leerlingen viel nog een klein deel af omdat zij niet aanwezig waren op het moment dat de vragenlijst werd afgenomen of omdat zij de vragenlijst niet volledig hebben ingevuld. Voor dit rapport zijn de gegevens geanalyseerd van 2500 leerlingen (47,2 procent van de leerlingen die de vragenlijst hebben gekregen), waarvan 2355 leerlingen de algemene vragenlijst hebben gemaakt en 145 leerlingen de vragenlijst voor praktijkonderwijs hebben ingevuld.

Bij de interpretatie van de resultaten is het goed om in het achterhoofd te houden dat niet alle ouders in gelijke mate bereid zullen zijn geweest om hun toestemming voor het onderzoek te verlenen. Wanneer er groepen ouders met bepaalde kenmerken (zoals opleidingsniveau, sociaaleconomische status of migratieachtergrond) structureel minder geneigd zijn om te reageren en hun toestemming te verlenen, dan kan dit tot een vertekening van de resultaten leiden.

Representativiteit

Op het niveau van de scholen zijn rooms-katholieke scholen in de data ondervertegenwoordigd, terwijl gereformeerde, algemeen bijzondere en openbare scholen zijn oververtegenwoordigd. Ook scholen in de randgemeenten en scholen met havo-onderwijs zijn ondervertegenwoordigd. Om hiervoor te corrigeren worden de data gewogen. De weegfactor is gebaseerd op de leerlingenaantallen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs in Nederland per denominatie en onderwijstype, afkomstig van DUO .

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de achtergrondkenmerken van de leerlingen die hebben deelgenomen aan het onderzoek, gebaseerd op de gewogen data. Ook gaan we uitgebreider in op de indeling van sociaaleconomische status van het gezin en migratieachtergrond die zijn gebruikt in dit rapport.

Sekse en leeftijd van de leerlingen

Het databestand waarop de resultaten in dit rapport zijn gebaseerd bestaat voor 55,2 procent uit meisjes en voor 44,6 procent uit jongens. Vijf leerlingen hebben aangegeven het antwoord niet te weten op de vraag of zij een jongen of een meisje zijn. De gemiddelde leeftijd van de leerlingen is 12,8 jaar. De jongste leerling is 11 en de oudste 15 jaar.

Opleidingsniveau van de leerlingen

Tabel 13.3 toont de verdeling van de leerlingen naar opleidingsniveau, gebaseerd op de gewogen data. Van de deelnemende leerlingen zit ongeveer een derde op het vmbo en de mavo. 11,6 procent zit in een vmbo/havo combinatieklas, 15,2 procent volgt onderwijs op havo-niveau, 14,4 procent zit in een havo/vwo combinatieklas en ongeveer een vijfde zit op het vwo. Een klein deel van de leerlingen (2.6 procent) zit in een brede brugklas.

Tabel 13.3 Verdeling van de leerlingen naar opleidingsniveau

	Aantal leerlingen	Percentage
Vmbo	659	28,0
Mavo	172	7,3
Vmbo/havo combinatieklas	273	11,6
Havo	359	15,2
Havo/vwo combinatieklas	339	14,4
Vwo	439	20,9
Brede brugklas (vmbo/havo/vwo)	61	2,6
<i>Totaal</i>	<i>2355</i>	

Sociaaleconomische status van het gezin

De sociaaleconomische achtergrond van de leerlingen is bepaald aan de hand van twee vragen in de vragenlijst. De eerste vraag heeft betrekking op het economisch kapitaal van het gezin en luidde 'Als je jezelf vergelijkt met andere gezinnen in Nederland. Hoe rijk denk je dat jouw gezin is?'. Leerlingen konden hierbij kiezen tussen: 'veel minder rijk', 'beetje minder rijk', 'even rijk', 'een beetje rijker', 'veel rijker' en 'dat wil ik liever niet zeggen'. De tweede vraag heeft betrekking op het cultureel kapitaal van het gezin en is gemeten aan de hand van het aantal leesboeken in het gezin. Leerlingen kregen de volgende vraag: 'Hoeveel leesboeken zijn er ongeveer bij jou thuis? Schoolboeken en fotoboeken tellen niet mee.', met de toelichting dat er ongeveer veertig boeken op een boekenplank staan. Zij konden bij deze vraag kiezen tussen zes antwoorden: 0-10, 11-50, 51-100, 101-200, 201-500 en 500 of meer.

De antwoorden op beide vragen zijn vervolgens teruggebracht naar drie categorieën (laag, midden en hoog) die een indicatie geven van de sociaaleconomische status van de leerling. Leerlingen die op de vraag naar relatieve rijkdom 'veel minder rijk' en 'beetje minder rijk' antwoorden zijn ingedeeld in de categorie 'laag', leerlingen die 'even rijk' antwoorden zijn ingedeeld in de categorie 'midden' en leerlingen die zeiden 'een beetje rijker' of 'veel rijker' te zijn zijn ingedeeld in de categorie 'hoog'. Leerlingen die op de vraag naar relatieve rijkdom aangaven dat ze dat liever niet willen zeggen zijn buiten beschouwing gelaten. Evenzo zijn de leerlingen die aangeven 0-50 boeken thuis te hebben ingedeeld in de categorie 'laag', zij die aangeven 51-200 boeken thuis te hebben zijn ingedeeld in de categorie 'midden' en leerlingen met 201 of meer boeken thuis zijn ingedeeld in de categorie 'hoog'. Vervolgens zijn de antwoorden van de leerlingen op deze twee variabelen bij elkaar opgeteld en weer teruggebracht naar de categorieën laag, midden en hoog. Tabel 13.5 toont de verdeling van leerlingen naar de sociaaleconomische status van het gezin. Maar weinig leerlingen hebben aangegeven dat

zij thuis veel rijker zijn en meer dan 200 boeken hebben, waardoor er weinig leerlingen in de categorie 'hoog' vallen.

Tabel 13.4 Verdeling van de leerlingen naar sociaaleconomische status

	Aantal leerlingen	Percentage
Laag	763	32,4
Midden	992	42,1
Hoog	126	5,4
Ontbrekende waarden	473	20,1
<i>Totaal</i>	<i>2355</i>	

Migratieachtergrond

In dit rapport maken we onderscheid tussen leerlingen zonder migratieachtergrond, leerlingen met een westerse migratieachtergrond en leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond. We hanteren hierbij de definitie van het CBS,² waarbij iemand met een migratieachtergrond zelf in het buitenland geboren is, of van wie tenminste één van de ouders in het buitenland geboren is. Onder de leerlingen met een westerse migratieachtergrond zijn bijvoorbeeld leerlingen met een Duitse en Poolse achtergrond. Onder de leerlingen met een niet-westerse achtergrond vormen degene met een Marokkaanse, Surinaamse, Syrische en Turkse achtergrond de grootste groep. Tabel 13.5 toont de verdeling van de leerlingen naar migratieachtergrond. Ongeveer een vijfde van de leerlingen heeft een westerse of niet-westerse migratieachtergrond.

Tabel 13.5 Verdeling van de leerlingen naar migratieachtergrond

	Aantal leerlingen	Percentage
Geen	1856	78,8
Westers	159	6,8
Niet-westers	334	14,2
Ontbrekende waarden	5	0,2
<i>Totaal</i>	<i>2355</i>	

Opleidingsniveau verklaart vaak de verschillen tussen individuen met en zonder een migratieachtergrond in hun politieke houdingen en gedrag. In de hoofdstukken maken we, als dat relevant is, onderscheid tussen zowel migratieachtergrond als het opleidingsniveau van de leerlingen. We verdelen de leerlingen daarbij in twee groepen. De eerste groep bestaat uit vmbo- en mavo-leerlingen en leerlingen die hebben aangegeven in een vmbo/havo-combinatieklas te zitten. De tweede groep bestaat uit havo- en vwo-leerlingen en leerlingen die aangeven in een brede vmbo/havo/vwo-klas te zitten. Tabel 13.6 toont de verdeling van

de deelnemende leerlingen naar migratieachtergrond, uitgesplitst naar de twee opleidingsgroepen. De tabel toont dat leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn oververtegenwoordigd in het vmbo.

Tabel 13.6 Verdeling van de leerlingen naar migratieachtergrond, uitgesplitst naar vmbo en havo/vwo

	Aantal leerlingen	Percentage
<i>Vmbo</i>		
Geen	775	32,9
Westers	85	3,6
Niet-westers	246	10,4
<i>Havo/vwo</i>		
Geen	1087	46,1
Westers	75	3,2
Niet-westers	88	3,8
<i>Totaal</i>	2355	

Toelichting praktijkonderwijs

Praktijkonderwijs is bedoeld voor leerlingen voor wie het behalen van een diploma op het vmbo naar verwachting te hoog gegrepen is. Op het praktijkonderwijs zitten leerlingen die een leer- of taalachterstand hebben. Om toegelaten te worden tot het praktijkonderwijs moeten leerlingen een toelaatbaarheidsverklaring krijgen, die wordt gebaseerd op het IQ van de leerling en een aangetoonde leerachterstand van drie jaar of meer.

In het praktijkonderwijs ligt de nadruk op de algemene ontwikkeling van de leerling, waarbij aandacht is voor leren, werken, zelfredzaamheid, burgerschap en vrije tijd. Het onderwijs kenmerkt zich door kleine klassen en intensieve individuele begeleiding. Leerlingen worden voorbereid voor een baan op de arbeidsmarkt, onder andere door middel van lessen in praktische en sociale vaardigheden en stages in de beroepspraktijk.

Leerlingen op het praktijkonderwijs vallen bij onderzoeken in het voortgezet onderwijs vaak buiten de boot. Om een goed beeld te krijgen van de steun voor democratische waarden onder jongeren op alle onderwijsniveaus, hebben we daarom ook scholen die praktijkonderwijs aanbieden in onze steekproef opgenomen. Aan de leerlingen op het praktijkonderwijs is een kortere en vereenvoudigde versie van de vragenlijst voorgelegd. Ook kregen zij meer begeleiding bij het invullen van de vragenlijst, bijvoorbeeld door moeilijke woorden uit te leggen.

De bevindingen zijn gebaseerd op 145 leerlingen in het praktijkonderwijs, verdeeld over zeven scholen voor praktijkonderwijs en drie scholen waar ook ander onderwijs wordt aangeboden. Er zitten iets meer jongens dan meisjes in het praktijkonderwijs (53,1 procent jongens en 46,9 procent meisjes). De gemiddelde leeftijd van deze leerlingen is 13,2 jaar, waarmee zij ongeveer een half jaar ouder zijn dan leerlingen die de algemene vragenlijst hebben gemaakt. Ruim de helft van de leerlingen heeft een migratieachtergrond, vergeleken met een vijfde van de leerlingen in het overige voortgezet onderwijs. Meer dan driekwart van de leerlingen (78 procent) heeft een lage sociaaleconomische achtergrond, tegenover 48 procent van de leerlingen in het overige onderwijs.

De resultaten van de leerlingen op het praktijkonderwijs moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Ten eerste is het aantal leerlingen op het praktijkonderwijs klein, waardoor de resultaten mogelijk minder betrouwbaar zijn. Ten tweede vormen de leerlingen op het praktijkonderwijs een selectieve groep, die niet zonder meer met leerlingen in het overige voortgezet onderwijs te vergelijken is. Zo komt een relatief groter deel van de leerlingen op het praktijkonderwijs uit een gezin met een lage sociaaleconomische status of heeft een migratieachtergrond. Hiermee dient rekening te worden gehouden wanneer leerlingen in het praktijkonderwijs en leerlingen in het overige voortgezet onderwijs worden vergeleken.

Noten

1. Bijvoorbeeld: ICCS, COOL5-18, YeS, Belgian Political Panel Study, CELS, ESS, EVS en WVS. Zie ook Kranendonk et al., 2019 voor een overzicht van deze studies.
2. <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/47/afbakening-generaties-met-migratieachtergrond>

Bijlage

Tabel A1 Vraagstelling democratische dilemma's

Ik vind dat je alles moet kunnen zeggen wat je denkt, ook als anderen zich daardoor gekwetst voelen.	Ik vind dat je niet alles moet kunnen zeggen wat je denkt, omdat je daardoor de gevoelens van anderen kan kwetsen.
Ik vind het belangrijk om mijn zin te krijgen, ook al houd ik me daardoor niet aan de regels.	Ik vind het belangrijk om me aan de regels te houden, ook als dat betekent dat ik daardoor mijn zin niet krijg.
Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor zoveel mogelijk mensen.	Ik vind het belangrijk dat een wet goed is voor mijzelf.
Ik vind dat in Nederland de regels van God belangrijker moeten zijn dan de wet van het land.	Ik vind dat de wet in Nederland belangrijker moet zijn dan de regels van God.
Ik vind dat de Nederlandse overheid altijd mag meelezen met de berichten op mijn telefoon, als het daardoor veiliger wordt in Nederland.	Ik vind dat de Nederlandse overheid nooit mag meelezen met de berichten op mijn telefoon, ook al zou het daardoor veiliger worden in Nederland.
De verschillen tussen arme en rijke mensen moeten kleiner worden.	De verschillen tussen arme en rijke mensen mogen groter worden.
Mensen die niet in Nederland geboren zijn moeten zich aanpassen aan de Nederlandse cultuur.	Mensen die niet in Nederland geboren zijn mogen in Nederland hun eigen cultuur behouden.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Dit is een uitgave van:

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen

Universiteit van Amsterdam

ADKS, UvA, 2019